

ԾԱՆԻԿ

հԱՆԴԵՍ ԿԻՍՏՄՍԵԱՅ

ԳՐԱԿԱՆ, ԳԻՏԱԿԱՆ
ԵՒ
ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ

Ժ.Ը. ՏԱՐԻ

Նոր Շրջան Թիի 8

ԿԱՌԱՆՈՒՄ

ԹԹԹ

ԳՐԱԴՐՈՒՄ ՆՇԱՆ-ՊԵՏԻԿԵԱՆ, Կ.ՊՕԼՆ

Ս. ԱՎԱԵՂ

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ն

ԱՂԵՔՍ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ. — Թրքոսմէր (Բանաստ.)	337
ԵՂԻՇԷ ԵՊԻՍԿ. ԴՈՒՐԵԱՆ. Պէտրոս Դուրեան	339
ՄՈՒՇԵՂ ՎԱՐԴԱՊԵՏ. — Ապաշար	342
ՏՈԳԹ Յ. Տ. ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ. — «Հոգիին զարթնումը»	347
Յ. Գ. ՄՐՄԸՐԵԱՆ. — Լուսնին (Բանաստ.)	356
ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆ. — Ճշմարտութիւնը (Պատմաանոթ)	358
ԱԼՓԱՍԼԱՆ. — Նաեղ (Բանաստ.)	380
ԶԱՊԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆ. — Յախրը	381
ՔՐԻԶԱՆԹԷՐ. Housfer առ Նիկի (Կաղսնդէք)	386
ԹԼԿԱՏԻՆՅԻՆ. — Մէղը, մեղք	388
ՌՈՒԲԷՆ ՈՐԲԵՐԵԱՆ. — Դարեգին Պէշկոփուրեան	392
Գ. Գ. ՊԷՇԿԷՕԹԻԻՐԵԱՆ. — Սրինգը (Բանաստ.)	395
ՄԷՐՍԷՏԷՍ. — «Ոսիկ», Հայ կանանց ժողովածու	398
Կ. Հ. — Գերմաներէն վեպ մը՝ Կովկասահայոց կեանքին	405
ՍԻՊԻԼ. — Սիւլի Բրիւսումնէն երկու տարուած (Թրքմ.)	408
ՀՐԱՆՏ ԱՍՍՏՈՒՐ. — Բոլ Վեղկէնէն երկու տարուած (Թրքմ.)	409
ԼԵՒՈՆ ՔԻՐԻՇՃԵԱՆ. — Յաեղմական սեր (Բանաստ.)	410
ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ. — Հրաժեշտ (Բանաստ.)	411
Մ. ՈՒՂՈՒՐԼԵԱՆ. — Ըղձանոյշն ու պուհքը (Բանաստ.)	412
Մ. Ա. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ. — Մեղեղի (Բանաստ.)	412
ՄՈԼՈՐԱԿ. — Կեանքն ու Մամուլը (Քրոնիկ)	413
ԾԱՂԻԿԻ այս թիւը կը պարունակէ նաեւ Մուշեղ Վարդապետի, Սիպիլի եւ Աղեֆս. Փանոսեանի կենդանագիրները:	

Այս թիւը, բացառաբար 3 դրուշ

{زاغيك غزته سي}

درعليه ده اسكي ضبطيه جاده سنده ۷۲ نومرو

Կ Ի Ս Ս. Մ Ս Ե Ա Յ «Ծ Ա Ղ Ի Կ»

Կ. Պոլիս, Էսկի-Զապթիէ փողոց, թիւ 72

JOURNAL "DZAGHIK,"

Constantinople, Rue Eski-Zabtié, N° 72.

ՇԱՀԻԿ

ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ ՀԱՆԴԵՍ

ԺԷ. ՏԱՐԻ (573) — ԹԻԻ 8

31 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1904

ԹԹԹԹԹԹԹԹԹԹԹԹ

Ա. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

Զը՛նեռ Է: Թմբած բընութեան
վերեւ
Իր ցուրտ պատանքն Է նեւած
Դեկտեմբեր,
Հորիզոնն Է մուշ, միջոցն՝
անարեւ,
Երկնի վրայ ամպեր դիզուին
սրգաբեր:

Երգ ու դայրայի շըշո՛ւկ մ'իսկ
չի գար
Անստին քափուր խորհերուն
մեջեւ.
Հողն ուշակորոյս հեծե ցա-
ւազար,
Յոյզն ու խռովն անոր իսպառ
կը ննջեն:

— Օր մ'աչ, երբ Ապրիլ կը հասնի շրթեղ,
Թափ մը կ'առնե կեանքն յորդ եռանդով նոր.
Դաշնակութիւն, բոյր անոյշ, շոյս ու գեղ
Կ'ողջունեն զարթնումն ու ժրպիտն անոր:

Այս վերածնունդին հրաշալի, անճառ,
Թոշունին, ծաղիկն, մարգերուն կանանց

Ո՞վ կ'ըրրայ գրգիռն, ազդակն ու պատճառ.
Վառ արեգակին շո՞յսն ոսկեճամանը:

* * *

Ջրենո մ'աւելի դառն ու խստաշունչ
Գուգայ պարուրել, ճնշել մեր հոգին,
Երբ խաւարի մէջ անկերջ, անկրունկ
Կը խարխալէ նա խոնջ ու վշագին:

Հուր եռանդն անոր կ'սպառի յաւե,
Ջրաս թելերուն ոյժն աչ կարկամի
Երբ չի ծագիր հոն ծրպիս մ'արիաւե
Սիրոյ, չի հնչեր ձայն բարեկամի: . . .

Եւ անոր ճիգերն աչ մնան ապարդիւն,
Հղճանքներն հսկայ՝ դիտապատ փշրին,
Սառնակոյտներու խո՞ւղ ամայութիւն
Երբ ցուրտն անոր մէջ տիրէ խաւարին:

Եւ երազ մ'անհուն, յաիսեմական
Իր թելերուն մէջ ա՛յ չորրեք զանի,
Ու միայն պատրանքներ տեսն ու տկան
Խանդերուն տեղ գոր պաշտեց այնքանի:

Երբ իր մէջ ըզզայ շեշտ դողողոցուն
Չայներու որք շուն, հեծելով խօսին.
Չի կրնան մեկնել «իմչպես»ն եւ «իմչա՛ւ»ն
Չանձոյթին, Վախին ու Տարակոյսին:

* * *

Այլ սակայն ինչպէս Գարնան մէջ՝ երկիր
Կը զարթնու, կ'երգէ զով գնդիւռին հեռ,
Եւ անստո դառնան թոյունի՛ք տարագիր,
Ծաղկին ու բուրեն յեռ, ձոր, արահեռ.

Հոգին աչ, երբ սուրբ սերեր զայն վառեն,
Վեն խոհեր երբ հոն արձակեն բողբոջ,
Երբ վարդ շրթներու դիւրող բարբառէն
Արձագանգէ հոն մեղանոյժ մի կոյ.

— Ինչպէս ցունց տալով ամպոց փականքին
Այգն աւելի ջինջ կրկին կը շողայ
Եւ գոռ աշիկներ ծրփան մեղմազին
Հեղեղներու տակ յոյսի շափաղայ

Հոգին աչ նոյնպէս ճախրէ բոցաթել
Վրսեմ յոյզերով քրքռաշու տապ
Եւ գտնէ, մրուար ամպերուն ետեւ,
Անձիր օթեւանն այերց կապուտակ: . . .

ԱՂԵՔՍԱՆԴԻ ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ

Քառեկամ մը այս օրես մեզի յանձնեց Դուրեան Սրբազանի մէկ բաւական ընդարձակ յօդուածը՝ ուրկէ կը հրատարակենք՝ երկու առանձին մասեր՝ որոնք գլխաւորաբար նուիրուած են իւր վաղամեակի եղբօր՝ Պետրոս Դուրեանի։ Իզմիրի համակրելի Առաջնորդը այդ յօդուածը գրած է իւր աւելարհականութեանը օրերուն. յօդուածին աակ կը գտնուին արդէն 1877 թուականը եւ «Միեւրոս Դուրեան» ստորագրութիւնը։ Ընդունինք որ 28 տարի առաջ, քիչ գրողներ ունեցած են մեզի ու ոմի այն բարձրութիւնը, որ՝ հակառակ իւր կըրամ յապաւումներուն՝ կրկին ի յայտ կու գայ ստորեւ հրատարակուած յօդուածէն։

Աշխարհ նոր եւ յաւիտենական հանդէս մը ունի իր մէջ, որ աւելի հրահանգիչ է քան հրապուրիչ, որ աւելի վսեմ է քան մեծ, որ աւելի բարձր է քան շքեղ։ Սրբորդաւոր հանդէս մըն է այս, ուր մարդկութիւնը լոյսի յաղթանակով կը զիմէ անմահի մրցանակ առնելու։ . . . Անհուն հորիզոն մը՝ որ անշէջ ճառագայթներով կը հրդեհէ ու պատուանդան ընտրած է իրեն հրաքուխի խառնարան մը, ուր կը մրցի մտքին ու սրտին հետ։ Այլ աւա՞ղ, ցուրտ յաղթութիւն մը կը մնայ իրեն. մարմարեայ դափնի մը գերեզմանի վրայ. — տիեզերքի հրաշքներուն հանդէս հանճար է ան։

Հոգիի այն թռիչն ու կայծակը որ բիւրաւոր երկիրներ կը չափէ ու անխոնջ թեւերով ծայրածաւալ սահմաններ ճեղքելով սըրընթաց կ'անցնի, անյագ է իր անհունութեանը մէջ, կ'ուզէ կուլ տալ երկինքի անուրաղ միջոցն ու ասպնաժուտ ամիսնց վրայ խորիլ բոցավառ աստուղ՝ որ յաճախ կորստեան լոյս անդունդին ծայրը կը մարի, որպէս կ'ըսէ գեոահաս բանաստեղծ մը ⁽¹⁾, թէ «Ի՞նչ ի՞նչ հանճարներ հիւղին քառասփին սեմին վրայ մարեցան . . . թէ հանճարը վիհին մէջ գանկ մը եղաւ, առանց մարդկութեան եթեւրին մէջ գիտաւոր մը ըլլալու»։

Քիչեր կը կրեն Աստուծոյ ճակտին այդ վսեմ ճաճանչը, մարդկութեան այդ հսկայ ստուերը՝ որ հոգիներ կը յուզէ, երկու աշխարհներ կը միացնէ իրարու, մերթ որպէս ջահ անսպառ կը վառի, անհատահոս աղբիւրի պէս կը բղխի մերթ մահացուն լայնակամար ճակտէն, բայց եւ մերթ առկայծեալ կանթեղի մը պէս կը շողայ շիրմին շուրջ, պլպլապող՝ լացող քան լոյս տուող։

Հանճարը հոն կը ծնի շատ անգամ ուր որ յարգածածուկ մտուր, ամայի խանձարուր եւ ծխամած հիւզ մը կայ. ան ոչնչութեան եւ ունայնութեան մէջ կը սիրէ ծնիլ որպէս զի ստեղծէ, որպէս զի

(1) Պետրոս Դուրեան։

զարգարէ աշխարհի ճակատագիրը, բայց երբ անոր փրկութեան համար պանծալի անկումով կ'իյնայ, աշխարհ հազիւ իր պաղած աչքերէն կ'արձակէ արգահատական նայուածք մը ու ոչ թէ կաթիլ մը արցունք, խո՛ւլ հծծիւն մը իր սառած շրթունքներէն :

Կը տքնի՛ ան, եւ իր հեղեղած քրտինքները աշխարհի ոսկեզօծումն են. սակայն այն կայակաները շատ անգամ կը սառնին կուրծքի եւ ճակտի խորշումներու մէջ, ու սառոյցէ գօտի մը կը ձուլուի հոն ուր հանճարը մարած է : . . . Հանճարը խաւարի մէջ կը թեւարկէ միշտ, այլ անշուշտ լուսաւորեցիկ է : . . . Ինչ որ կը ծնի հանճարը շատ անգամ կը պահէ իր դեռաբոյս ու գուրգուրացող թեւերուն տակ, կը կորսուի աղքատութեան մէջ՝ ուր աւելի հսկայ կը ծնի, անօթութեան մէջ՝ ուր աւելի խոհուն կը շարժի, թշուառութեան մէջ՝ ուր աւելի վսիմ կը թուի :

Շատ անգամ աշխարհ կը խարտոցէ զայն, քիչ անգամ յղկելու համար. համբաւն ու մեծութիւնը անոր երկու թեւերն են, զորս կը փետտեն մարդիկ իր առաջին քայլին մէջ. — խաբուսիկ իմաստականեր՝ որոնք կ'ուզեն մահացնել այդ ծննդական Հիտրան :

Հանճարի երկիրներն են որ միշտ առաջ կը քալեն. լոյսի բանականներ են ատոնք, որովհետեւ հանճարը լոյսին խորհրդապահ մը տերիմն է, ու զանոնք կ'առաջնորդէ հոն ուր հրաշքները անկերպարան վիհի մը մէջ թաղուած են. իր խորազնին աչքերը կը յառէ այդ անգունդին՝ ժայռերու վրայ իր որսը պարագիտող բարձրաթռիչ արծուի նման, կը խառնէ զայն՝ իբր թէ ծովը յուզող մըրրիկ մը ըլլար, կը զարգարէ զայն՝ իբր թէ համաստեղութիւն մը ըլլար, կերպարան կու տայ անոր՝ իբր թէ հօգի մը ըլլար : Այդ անգունդը Աշխարհն է :

. . . Հանճարը ճակտի գոհար մըն է. անմիտ է ան՝ որ կը ծախէ զայն երբ աղքատութիւնը կը սպառնայ իրեն. տկա՛ր ճառագայթ որ չի կրնար ճեղքել ամպը : Դիչեր կրնան լարել այդ լայնալիճ աղեղը՝ որուն նպատակը անմահութիւնն է, սակայն աշխարհային այդ փառքը շատ անգամ կը զլանայ մարդկութիւնը իր մէկ զաւակը պսակելու համար, չկանգնելով անոր ցուրտ քար մը՝ հեշտալուր հնարին փոխարէն :

* * *

. . . Ինչե՛ր կորսնցուցինք ու կը կորսնցնենք մինչ գրիչը կը զողգոջէ մեր գրագէտին ձեռքին մէջ, եւ արցունքը կ'այրի անոր աչուըններուն ետին. մինչ ան չմրաիէր՝ պատառ մը չոր հացի համար, եւ իր դալկահար ճակատը ժայռ մըն է կանգուն բախտի հարուածներուն դէմ : Անկէ ետքը կը նետէ իր գրիչը, կը մարէ իր

կանթեղը, կը պատռէ իր մատներուն տակ քրտնոտած ու մրոտած թուղթերը, կը խեղդէ իր վսեմ խանդը. անկէ ետքը՝ իր ծանր զըլուխը երիթամած ափերուն մէջ առած կը մտածէ՝. բիւրաւոր յիշատակներ կ'անցնին իր ճակտին վերեւէն, ու սրտին խորերէն կը սահին երկաթէ երազներս Այլ եւս հանճարի հրաբուխ մը չէ. գերեզմանական պաղ ցրտութիւն մը կը թափանցէ իր տկար մարմնին :

Կը հառաչէ՝ այդ ձայնը արձագանգն է իր հոգւոյն, կը հեւա՛յ՝ այդ խեղդուկ չչունչը մորիկն է իր սրտին, կը դողա՛յ՝ այդ սարսուռը անհունութեան յիշատակ մըն է : Ան այլ եւս խոհուն պատկեր մը չէ, որովհետեւ մարեցաւ երեւակայութեան անհուն հրդեհը, այլ կաւեղէն արձան մը . . .

Տեսէ՛ք զինքը իր մահուան անկողնին մէջ :

Դլուխը գամուած է թրջած բարձին, ձեռքերը կուրծքին դըրած՝ մտիկ կ'ընէ իր ներքին որոտումը, հոն մերթ ահաւոր լուսթեան մէջ կը լսէ ձայն մը՝ որ հոգւոյն հետ կը խօսի. մահուան երկաթեայ ոտքերուն գարգափն է անս կը լռէ, կը սարսռայ, կը քրտնի, կը հեւայ, սարսափահար կը ծածկէ իր գլուխը վերմակին տակ, որ պահ մը վերջ հողակոյտ մը պիտի ըլլայ. աչքերը կը յառէ հորիզոնին՝ ուրկէ կ'ընդնշմարէ թերեւս երկինքի ազամանդեայ յատակը. ու գիշերուան պահուն՝ մինչ ցոլքի մը տեղափոխութիւնը կը տեսնէ՝ ախուր ու եղբրական ստուեր մը կը տարածուի իր ձնշուած սրտին վրայ. աղքատութեան արհաւիրքն ու մահուան սոսկումը զինքը կը պաշարեն, կը քստմնի՝ ու կու լա՛յ . . .

Դիտէ՛ այդ բանաստեղծը, այդ դալկահար ճառագայթը որ մօտ է նուազելու, որուն ճակտին վրայ կը փողփողի յետին «մնաք բարեաւ»ի մը տխուր վերջալոյսը. այլ եւս ան չուզէր ցոլքերու հետ ընդհարիլ ու լուսնի հետ խոկալ, հովին հետ շնչել, տերեւին հետ դողալ, լոյսին հետ ժպտիլ, շուքին հետ շարժիլ, ցօղին հետ արտասուել. ան իր ներքին մոխիրները կը խառնէ հիմայ :

Այլ այդ յուսահատական վիճակին մէջ ո՞վ է իր սփոփիչը, ո՞չ ոք, բայց միայն արտասուայից մայր մը :

Վերջին անգամ գրիչը ձեռք կ'առնէ, վերջին անգամ կ'ամփոփէ իր կարճ ու մութ մտածումները որոնք արդէն իսկ դէպի անմահութիւն կը սլանան, եւ այսպէս կը դրէ մտերմական նամակի մը մէջ. — Այս օրերս դարձեալ մշտնջենաւոր վէրքս շունչ առաւ կուրծքիս տակ, երկինքիս այս սեւ շողը. ձգէ՛ սա «նոճեաց տղան», սա «դաշնակաց բուն», որուն սրտին անդունդը կ'ալիւծփի ու չրթունքը քար կը կտորին, որ միշտ իր վէրքին կը նայի՝ ինչպէս փառասէրը կը խուզէ իր բաղդին արահետը :

ԵՂԻՇԷ ԵՊԻՍԿ. ԴՈՒՐԵԱՆ

ԱՊԱՇԱԻԸ

Քանի մը ամիսներէ ի վեր լուր մը չէին առած իրմէ :

Մեկնած պահուն արցունքոտ ուխտ մը ըրած էր քանի մը տարիէն վերադառնալու, իր կեանքը կապելու համար Մատլէնի, որ իր սրտին իշխող միակ աղջիկը եղած էր գիւղին մէջ :

Բաժանումի օրէն ի վեր բաւական ժամանակ անցած էր, ի-

ՄՈՒՇԵՂ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

րենց գիւղին արեւը իր կրակէ շըրջանն ըրած էր հարիւր անգամներ, ովկիանոսին մինչեւ հեռաւոր ակերբը ողջունելով, բայց կըսէին որ անոնց հոգիին մէջ բռն մը չէր կորսնցուցած իր թարմութենէն, ու սեւ թախիժը, օրէ օր ամպ մը գուրս կու տար իրենց կուրծքէն :

Երբ շոգենաւ կը բաժնուէր իր գիւղին ակերբէն, Մարիոս զգաց իր ցաւը, եւ ցաւը Մատլէնի, որուն աչքերէն հոսող արցունքը, փխրուն ազամանդի մը կամ մարգըրիտ ցողի մը պէս կու գար շոյելու իր այտերը, որոնք ամօթխածութեան կարմիրը բուսցուցած էին իրենց վրայ : Եւ այդ յետադարձ ակնարկը լուսաւոր

գիծ մը եղաւ նաւին ետեւը կազմուած փրփուր ալիքներուն վրայ, որոնք հետզհետէ կը լուծուէին ու կը բարդուէին առանց կարենալ նայուածքին թելը մկրատելու : Ո՞վ էր որ կը հեռանար, նա՞ւը, թէ ափունքը, ինքն ալ չէր գիտեր : Ու առաջին անգամ ըլլալով ըզգաց, թէ հեռաւորութիւնը ինչ անողոք վճիռ մը ունի իր չրթնեւորուն վրայ, իրեն նման երիտասարդներու հասցէին նետելու համար, երբ պանդխտութեան պէտքը, այդ մարդակեր որդը կը սպըրդի անոնց հոգիներէն ներս :

Պանդխտին մխիթարութիւնը արցունքն է, արցունքն է նաեւ մխիթարութիւնը անոնց, որոնք պանդխտներ ունին իրենցմէ հեռու ակերբու վրայ : Տխուր մտածումները, հառաչանքներուն խորունկները ասոնց մէջ է որ կը ծաղկին, եւ իրենց սերմերը կը թոփուին կոյս հոգիներուն խորը :

Մարիոսէն զրուած առաջին նամակը, յոյսերու նոր արշալոյս

մը բացաւ իրեններուն մօայլ մտածումներու հորիզոնին վրայ, ու կոծող ցաւերը վարդաբոյլ երանգով կը պննուէին հիմայ իրենց տրոփող լանջքերուն խորը:

Տնական զբաղումները պատճառ մը չէին կրնար ըլլալ Մատւէնի համար մոռնալու իր սիրականը, որ հակառակ իր հեռաւորութեանը, ա՛յնքան մօտ կ'ապրէր իր սրտին, որուն տրոփումները Մարիուսի նայուածքին տակ բողբոջիլ սկսած էին: Մատւէն կ'ազօթէր շատ անգամ, իր սրտի սեղանին վրայ, իբր պաշտամունք ունենալով սէրը, մաքուր եւ հաւատարիմ սէրը, որ կիրքը կը նուիրադործէ, եւ կ'ազնուացնէ զգացումները: Իր լուռ պաղատանքները Մարիուսի համար էին միայն: Իր անձին մոռացումը, այդ ազօթքի պահերուն, գերազոյն զոհողութիւնն էր, զոր կրնայ կուսական հոգի մը երկնել իր մէջէն, պաշտուած անձի մը վերադարձին համար: Եւ երբ ամիսները կ'անցնէին ու անկա չէր վերադառնար տակաւին, նորէն կը դիմէր Մատւէն, իր մխիթարութեանը, իր յոյսին, — արցունքին — որուն առուացումին տակ իր սէրերը կը բողբոջէին նորէն, եւ իր լայնցած կուրծքը անգամ մըն ալ կը ստեղծէր տրտունջներու, ազօթքի բուրումներ: Իր հարուստ արցունքներէն թրջուած, մերթ անհուն ծարաւը կ'ունենար դերեմանին, որուն ցուրտ փոսին մէջ թերեւս իր սիրած ըլլալու մեղքին քաւութիւնը պիտի գտնէին իր սիրոյ զայրատենչութիւնները, եւ հանգիստը՝ իր սփոփարար խաղաղութիւնը, իր լուռ պաշտումները:

Անցնող օրերուն հետ շրջան կ'ընէին իր ամբողջ մտածումները, որոնք հիմայ Մարիուսի մօտաւոր վերադարձին վրայ յենլով, զինքը կը պատրաստէին ապագայ երջանկութիւններուն, որոնց վայելումը երազ մըն էր, զորս սէրը կ'ոսկեզօծէր շարունակ: Բայց տակաւին ամպ մը կար իր հոգիին խորը, որ կարծես կը սպառնար կարկուտ տեղացնել իր երազներուն գիրկը, որոնք իր զգացումներէն ծնած էին, լուրջ ու իրական խորհրդապաշտութեան խանձարուրդէն ծնած ահարկու ցնորքներու պէս: Իր գեղջուկի նախապաշարումները, որոնցմով կրցած էր իրեն համար ստեղծել ծաղիկներն ու բոյրերը, թռչուններուն երգերը եւ թռիչքը կարգալու միամիտ՝ բնութեանսէր արուեստը, զինքը կը հատցնէին օրէ օր, ու ան՝ հեռուն կը նայէր շարունակ, իրենց զիւղին առջեւ տարածուած մրրկաշունչ ովկիանին վրայ, ուրկէ, ո՛վ դիտէ, թերեւս Մարիուսի ցուրտ դիակը պիտի բերէին իրեն, իր սէրերուն կենդանի ողջակէզին փոխարէն:

* * *

Աչնան ցուրտ հովերը սկսան փչել: Ովկիանը ա՛լ աւելի ու-

ժող կը մոլտար հիմայ, եւ իր վիթխարի դալարումները մահ կը սպառնային անցորդներուն. գիւղացիները ամէն օր իրենց ափունքին վրայէն նաւերու եւ նաւակներու բեկորները կը ժողվէին: Մարիուս, հակառակ իրենց նաւը մեկնած ըլլալուն, տակաւին չէր երեւար իր տունին երդիքին տակ: Նաւն ալ կորսուած էր, եւ մայրեր ու ամուսիններ անգամ մըն ալ լացած էին իրենց սիրելիները, երբ ստոյգ տեղեկութիւններ նաւին խորտակումը գուժեցին ամէն դէ:

Մատլէն սեւեր հագած էր հիմայ . . . :

Մարիուսի մահուան յուրը զգեստնած էր զինքը: Խորունկ անզգայութիւն մը խանգարում մը առաջ բերած էր իր ա՛յնքան նուրբ եւ այնքան զգայուն մեքենականութեան խորը, ուր հիմայ ցաւերը միայն կը կոտտային, առանց կարենալ իրենց փոթորիկները զգացնելու Մատլէնի կոյս հոգիին: Պիտի արթննա՞ր այդ անըզգայութեան թմբիէն. պիտի հանդարտէ՞ն իր ուշացրիւ գառանցանքները՝ առանց հետք մը թողլու իր դիւրաթեք մոմեղէն յօրինուածքին վրայ, որ հիմայ օրէ օր կը հալէր, կը հիւծէր, շարունակական նուաճներու ցնցող սարսուռներուն տակ:

Այս լուռ հարցումները կ'ուղղէին այն անձկութեան նայուածքները, որոնք կը շրջապատէին Մատլէնի անկողինը, ուրկէ օրհասականի մը նուազ ու կիսատ հեծկտուքներ կը լսուէին մերթ, լուռ զառանցանքներու անյօդ ձայներով:

Հիւանդը, առանց կարենալ ինքզինքը հաղորդելու իր շուրջիններուն, կը տեսնէր հիմայ թէ իր սէրերուն, իր բաղձանքներուն եւ գեղեցկութեանը հայելին՝ խորտակուած էր բոլորովին, թէ իր անմեղութիւնը, իր սիրոյ գերազանցօրէն հաւատարմութիւնը թարգմանող կապոյտ պղտիկ ծաղիկները հիմայ իր տրտմութիւններուն, իր հիւժող ցաւերուն հարուստ զարդարանքը միայն կը կազմէին: Վշտագին սէրը, կապոյտ երկինքի մը մաքուր վճիտին պէս, որ երբեմն ա՛յնքան երանաւէտ յոյժեր տուած էր իրեն, հիմայ կ'իյնար մելամաղձոտ դառնութիւններու մշուշին գիրկը, երբ ալ Մատլէն առանձին մնացած էր Մարիուսի դժբաղդութենէն ի վեր:

Երբ ուշաբերեցաւ, տեսաւ թէ իր վիշտերուն կրակը լափած էր իր բոլոր հրապոյրները: Ուղեց անցեալը յիշել. ուղեց իր նախկին կեանքին վերադառնալ գոնէ վայրկեանի մը համար, միանալ իր անցեալին հետ: Բայց, ո՛հ, ինքզինքը չա՛տ հեռու գտաւ իր անցեալէն, անոր գաղափարին առջեւ օտարական մը զգաց ինքզինքը, վտարուած մը, յաւիտենական մերժուած մը, որուն արդիւնած է իր սիրող կուսութեան անուշ օրերու յետադարձին գա-

ղափարը: Ուզեց, որ գոնէ երազ մը գար իր սորսորուսին բղքտող իրականութիւնը վանելու իր մտածումէն, աչքերէն. բայց երազուն երեւակայութիւնն ալ կը խորտակուէր, ու վարկ'ինար շարունակ, թեւերը կտրուած թռչունի մը պէս, եւ ղինքը ընդ միշտ գամուած կը պահէր չարչրկող իրականութեան գիրկը, որուն մէջ ապրիլը հեշտանք մը եւ միեւնոյն ժամանակ տանջանք մը կը դառնար իրեն:

* * *

Մատլէն Մարիուսի համար զգացած իր սէրը հիմայ ծովին կը փոխադրէր: Ինք որ ծովը սիրած էր իր մանկութենէն ի վեր, եւ խորհրդապաշտ հիացումով մը նայած էր անոր փրփուրներուն, ալիքներուն, կոծերուն, ու կատաղի մեղեդիներուն, հիմայ անգիտակից վրէժսնդի սիրով մը կը նայէր ծովին որ իր սիրականին լոյծ գերեզմանը եղած էր, անգո՛ւթը: Իր ջգագրդիւ, ուշացրիւ նոպաներէն մէկուն մէջ, Մատլէն նետեց իր վրայէն սուգի սեւեւը, եւ հագաւ իր հարսնութեան ճերմակները, գորս իր ձեռքով պատրաստած էր մօտաւոր ամուսնութեանը համար: Ինքզինքը զարդարեց այն աղուոր զարդերով, որոնք տունին ամբողջ գանձը, ամբողջ հարստութիւնը կը կազմէին. ու այն պահուն, երբ մայրը իր տնական գործերով կը ղրաղէր, դուրս ելաւ սուռնէն ու ինքզինքը դաշտերուն մէջ գտաւ:

Տարուան վերջին իրիկունն էր:

Հեռուն ծովը կը մռնչէր. իրիկնադէմի խորհրդաւորութիւնը նոր հմայք մը հաղցուցած էր անոր ցաւագար ճիչերուն: Դաշտին մէջ հոս ու հոն ցցուած թուփեր, իրենց տերեւներէն մերկացած, կը սարսռային ցուրտ հովերու շունչին տակ: Հոս վերջամիաց ծաղիկ մը, հոն ծիրած պտուղի մը մաշկերը, ամէնքն ալ սարսուռ մը ունէին այդ լայն պարսպութեան գիրկը, ուր փոթորիկն ու ծովը՝ ձեռք ձեռքի տուած՝ վայրենի նուազերգութիւնով մը կը լեցնէին ամբողջ դաշտերը:

Մատլէն կը քալէր իր սեւ մտածումներուն գիրկը թաղուած, ու չէր կրնար տեսնել այլ եւս այն ստուերը, որ իրեն կը հետեւէր: Կիւսթավ, գաւառին համբաւաւոր գողը, որ սարսափեցուցած էր խեղճ գիւղացիները, իր դաժան խժգժութիւններով, անմեղ որսի մը ետեւէն կը քալէր կողոպուտի անյադ տենչէն քաղցած, Կիւսթավը, որ մոլորած տատրակի մը ետեւէն կը վազէր արծիւի մը սուր թաթերով:

Մատլէն, որ ծովեզրը հասած էր, յանկած ծունկի եկաւ խոնաւ գետնին վրայ: Հովերը իրեն բերած էին հեռուն *Angélus*՝ զանգակներուն թոթաւցումները: Զեռնամած, երկար ատեն նա յեցաւ խաղաղ երկինքին, որուն տակ ալիքները իրենց պղտոր

փրփրուններով իր ճերմակ շրջադեգետին քղանցքը կը համբու-
րէին: Իր լուռ նայուածքը ազօթք մըն էր, ազօթք մը խորունկ,
երկինքին ու ծովին չափ խորունկ: Կամաց կամաց սկսան վա-
ռիլ վախստեայ լոյսեր երկինքի կապոյտ լանջքին վրայ, ուր մար-
մրուն կայծեր, երկնային թռչուններու լուսաւոր կտուցին պէս
կ'երկարէին միջոցին գիւղը, եւ իբրեւ կրակէ նետեր կը մխուէին
գորշ՝ ճերմակ ամպերու բրդոտ խոռոչներուն մէջ: Մատչէն այդ
լոյսերուն մէջ տեսաւ մեռնող նախահարսերու կամ սիրականներու
հոգիներ, որոնք կապոյտ կամարէն կախուած նուազուն կանթեղ-
ներու պէս, իրենց հեռաւոր կայքերէն իր պատրանքները կը լու-
սաւորէին, եւ կը մթասքօղէին գիշերներու անուշ անգորրութիւ-
նովը իր կեանքին ալ լոյսերը, որոնց իւզը սպառած էր այլեւս իր
մէջ:

Հաւատաւոր աղջկան այդ ջերմեանդ նիստը ապաշաւ մը
ծնցուց Կիւսթավի հոգիէն ներս, իր քարէ սիրտը ճշուած էր
նայուածքէ մը, որ անհուն բարութիւններէն փրթած ճառագայթ
մը եղած էր Մատչէնի բիւրրուն խորը: Անզգալաբար ինքն ալ
ծնրադրեց, անձայն եւ անշուկ, չխանգարելու համար աղջկան
երկնաբոյր éxtase, ուրկէ իր նախորդ կեանքին քաւութիւնը
կը ծորէր: Մատչէն կը խեղդուէր իր հեծկտուքներուն մէջ. ա-
զօթքը չանթ մը եղած էր իր հոգիին խորը, կը նայէր ջուրերու
բացած ցուրտ գերեզմանին վրայ, ու կը նայէր երկինքը՝ Մարիուսը
գտնելու անոր նուազկոտ լոյսերուն մէջ: Կեանքին վերջին հան-
գորուանին գիրկը, ալ ուրիշ բանի չէր տենչա՛ր, եթէ ո՛չ հանգ-
չիլ միեւնոյն գերեզմանին մէջ, միեւնոյն ջուրերուն գիրկը խեղ-
դուիլ, միեւնոյն երկինքին մէջ պլպլալու համար: Կիւսթավ տե-
սաւ Մատչէնի գլխուն շուրջի լուսապսակը, որ ազօթքի, ջերմե-
ռանդն սիրոյ ծաղիկներէն հիւսուած էր, տեսաւ, որ անիկա կը
շարժէր տեղէն, ծովը նետուելու համար, ու իր զղջացողի, ապա-
շաւողի զղլխանքին մէջ, սկսաւ երգել անոր ականջին.

— «Ուրի՛կ՝ կուգայ այդ ասուածային լուսապսակը,
Ու Բու գլխուդ շուրջ կը ծիւայ ու կը շողայ,
Ազնի՛ւ Խեցեակ, բաւ մըն ալ,
Ո՛վ կի՛ն, ինձի համար ալ ազօթէ:
Մասի՛ն, ազօթ մըն ա՛լ,
Գու՛ր ունեցի՛ր, այս մեծ մեղաւորին վրայ,
Զիս իմ՝ քուտուռքիւններէս ազատէ:»

* * *

Մովսիէն անդին, դէպի դաշտերուն խորը բարձրացող անտա-
ռին ստուերներուն մէջ, ճգնաւորի երկու հիւզակներ շինուած էին:

Կիւսթաւ եւ Մատլէն, անտառի երկու ստուերներն էին, որոնք իրենց հոգիները միացուցած կը շարունակէին մի եւ նոյն աղօթքը, ապաշաւի խորունկ ներշնչումին տակ: Եւ որոնց երկուքն ալ դէպ ի երկինք կը նայէին Մարիուսի հոգին փնտռելու . . .

Մ Ո Ւ Շ Ե Ղ Վ Ա Ր Դ Ա Պ Ե Տ

«ՀՈԳԻՒՆ ԶԱՐԹՆՈՒՄԸ»

Արեւելիի իմաստութիւնը՝ ռնդհանուր անունին տակ վերջերս Լոնտոնի մէջ սկսած հրատարակուիլ կարգ մը հատորներ, որոնք անխտիր հիանալի ընդունելութեան արժանացան ամէն կողմէ: Այս հրատարակութիւններուն նպատակն է Արեւելքի կապել Արեւմուտքին, Խորհուրդի հին աշխարհի մօտեցնել ու ծանօթացնել Դործի նոր աշխարհին: Ու այս գեղեցիկ շարքին մէջ՝ մինչեւ հիմայ հրատարակուած երկոտասանեակէ աւելի հատորներուն ամէնէն սիրունը եւ հրապուրիչն է անտարակոյս՝ «Հոգիին զարթնումը»⁽¹⁾, փիլիսոփայական վէպ մը, զոր համառօտելով՝ Արաբերէնէ Անգլիերէնի թարգմանած է Արեւելքի սիրահար ծանօթ լեզուագէտ-բանասէր մը:

Պատմութեան հեղինակը՝ Իպն Թուֆայիլ՝ ապրած է ԺԲ. դարուն մէջ, եւ թէեւ առաջնակարգ իմաստասէր մը չի համարուիր, սակայն անմահ պիտի մնայ իր այս գործին համար: Նոյն ատեն պէտք է աւելցնել սակայն թէ՝ ունի բաւական կարեւոր իմաստասիրական հեղինակութիւններ: Ինչ բան ծանօթ է մեզի՝ իր կենսագրութենէն. բայց զէթ սա՛չափը կրնանք տեսակ մը հպարտութեամբ արձանագրել հոս թէ՝ բժիշկ մըն էր այս մեր քննելիք գործին հեղինակը:

Գիրքը գրուած է չա՛տ անսեթեւեթ ոճով մը. ամէն բան՝ ամէնուն հասկնալի ընելու փափաքը կը տիրապետէ անոր մէջ:

Ահաւասիկ պատմութիւնը:

Ա.

Հեղեկական Ուլիլիանոսի կղզիներէն մէկուն մէջ, աշխարհ կու գայ գրքին հերոսը, սա՛ պարագաներուն տակ: Այդ կղզիին հարուստներէն մէկը քոյր մը ունէր, խիստ գեղանի, որուն շուրջը կը

(1) «The Awakening of the Soul». — From the Arabic of Ibn Tufail. — Translated with introduction by Dr. Paul Brönnle.

դառնան շատ մը երիտասարդներ, սակայն հարուստը՝ անոնցմէ ո՛չ մէկուն կը հաւնի, եւ քրոջը վրայ կը բանեցնէ խիստ հսկողութիւն մը: Բայց հակառակ եղբօրը խիստ հսկողութեան, ազջիկը կը յաջողի դադտագողի յարաբերութիւն ունենալ մօտաւոր ազգականներէն երիտասարդի մը հետ, որուն հետ վերջապէս կ'ամուսնանայ՝ ո՛չ օրինապէս: Ու աշխարհ կու գայ մանչ զաւակ մը՝ Հէյի իպն Եոգտհան:

Մայրը՝ վախնալով որ խնդիրը կրնայ հրապարակուիլ ու իր պատիւն ու կեանքը վտանգուի՝ պզտիկ տապանի մը մէջ կը դնէ նորածինը եւ վերջին անգամ մըն ալ զայն դիեցնելէ վերջ, Ուլկիանոսին ջուրերուն կը յանձնէ տապանը, իր սրտին հատորիկովը: Ալիքները՝ տապանը կը քշեն կը տանին մօտակայ կղզիի մը ափերը, ուր կը խրի եւ քայքայուած վիճակի մը մէջ կը մնայ քիչ մը ժամանակ, երբ մէջի մանուկը անօթութենէն կը սկսի լալ ու անկէ դուրս ելլելու ճիգեր ընել: Բարեբաղդաբար անանկ կը պատահի որ իր լալու ձայնը կը լսէ էգ այծեամ մը, որ այդ կողմերը կը թափառէր՝ արծիւէն յափշտակուած ձագուկը փնտռելու համար: Այծեամը կարծելով թէ իր ձագին ձայնն է լսածը՝ կ'երթայ ձայնին եկած կողմը. ու վերջապէս կը հասնի տապանին քով, զոր կը յաջողի բանալ իր սմբակներուն հարուածներովը, օգտուելով նոյն ատեն ներսի մանուկին շարժումներէն: Տեսնելով սիրուն մանուկը՝ կը կ'երթայ վրան եւ կը դիեցնէ զայն: Ու այսպէս այծեամը կ'ըլլայ տղուն մայրը, իր կաթովը կը կշտացնէ զայն, ու գիշեր ցերեկ կը պաշտպանէ ամէն վտանգներէ, մինչեւ որ տղան երկու տարեկան կ'ըլլայ ու կարող՝ ինքնիրեն ասդին անդին պտտելու, միշտ այծեամին ետեւէն երթալով, երբե՛ք չզատուելով անոր ընկերութենէն ու պաշտպանութենէն: Այծեամը կը շարունակէ կաթ տալ՝ երբոր տղան կ'ուզէ, կը տանի պտղատու ծառերու տակ եւ կը կերակրէ զայն թարմ ու հասուն պտուղներով: Յերեկուան արեւին տաքէն՝ ինչպէս նաեւ գիշերուան ցուրտէն կը պաշտպանէ իր որդեգիրը՝ մայրական անձնուէր հոգածութիւնով:

Աճող մարմինն հետ կը սկսին աճիլ նաեւ մօտաւորական կարողութիւնները. Հէյի կը փորձէ իր շուրջը գտնուած զանազան կենդանիներուն ձայները նմանցնել ու կը յաջողի: Ուշի ուշով կը գիտէ իր շուրջի անասունները եւ կը տեսնէ որ անոնք կը գերազանցեն զինքը ոյժի, արագութեան եւ ինքնապաշտպանութեան տեսակէտներով: Հեռուն տեսնուած պտուղ մը առնելու մրցումին մէջ, իր հետը վազող այծեամի ձագուկները միշտ կը յաղթեն իրեն: Կը գիտէ թէ իր ընկեր-ձագերուն գլուխներուն վրայ մանրիկ եզջիւրներ կը բուսնին, եւ այսպէս՝ անոնք երթալով նորա,

նոր բաներով կ'օժտուին, ու աւելի կը գերադանցեն զինքը: Ու այս մտածումները կը տխրեցնեն զինքը. անոնց ունեցածը՝ չունի ինք, ասիկա մեծ ցաւ կը պատճառէ իր մանուկ սրտին:

Հիմայ եօթը տարեկան է Հէյի. իր անձին հոգը ինք կը ըստանձնէ այլ եւս: Միւս կենդանիները բրգոտ մօրթ ունին, թռչուններ՝ գեղեցիկ փետուրներ, ինք՝ ո՛չ մէկը: Կը ժողվէ քանի մը լայն տերեւներ, ու ասոնցմով կը ծածկէ իր մերկութիւնը. տերեւները սակայն կը չորնան ու կը թափին, ուստի մեր մանչուկը սատկած արծիւի մը մօրթն ու փետուրները կ'առնէ ու կիսկատար ծածկոյթ մը կը չինէ մարմինն: Ծառի մը ճիւղը կը մաքրէ ու զայն գաւազանի տեղ գործածելով՝ կը տեսնէ որ կարող է ահաբեկեցնել ու վախցնել իրմէ զօրաւոր կարծած կենդանիները: Ու այլ եւս չի փափաքիր ունենալ այծեամին ու եղնիկին եղջիրները, սմբակները. առանց ատոնց ալ կը յաջողի յաղթել անոնց: Ու այսպէս կըրնայ չափով մը հասկնալ իր ոյժը եւ զգալ թէ՝ իր գլուխը չա՛տ կը գերազանցէ անոնց կոտորուոր գլուխները:

Ու բոլոր անասունները կը սկսին վախնալ Հէյիէն. չեն համարձակիր կռուիլ անոր հետ, եւ անոնցմէ ոչ մէկը կու գայ իրեն քով, բայց միայն իր մայր-այծեամը, որ զինքը գիեցուցած էր, եւ որ հիմայ այլ եւս ծերացած ու տկարացած ըլլալով՝ մասնաւորապէս կը կարօտէր իր խնամքին: Բայց հակառակ Հէյիի բովանդակ հոգածութեան, անիկա երթալով կը տկարանայ եւ կը նիհարնայ, մինչեւ որ վերջապէս մահը վրայ կը հասնի ու իր բոլոր շարժումները կը դադրին: Հէյի՝ չափազանց կը յուզուի ասոր վրայ. իր սովորական եղանակովը՝ ձայն կու տայ անոր. պատասխան չկայ. ո՛ր եւ է շարժում կամ փոփոխութիւն չի նշմարեր վրան. ուստի աւելի մօտէն կը սկսի զննել անոր աչքերն ու ականջները, սակայն ո՛ր եւ է թերութիւն չի տեսներ: Կը զննէ նմանապէս մարմնին զանազան մասերը. նորէն պակաս մը չի գտներ: Ուստի բուռն փափաք մը կ'ունենայ հասկնալու թէ՝ ուր է թերութիւնը կամ պակասը, որպէս զի վերցնէ զայն, ու այծեամը վերադարձնէ աշխոյժ կեանքի իր առջի վիճակին: Բայց կատարելապէս կը շուարի: Ո՛չ մէկ մասին մէջ կը գտնէ փնտաածը՝ կեանքը:

Այդ միջոցին այծեամին դիակը կը սկսի փտիլ ու հօտիլ, ինչ որ զգուանք կը պատճառէ Հէյիի, որ այդ պատճառաւ չուզեր նոյն իսկ նայիլ իր սիրական խորթ մօրը՝ այծեամին վրայ: Դիպուածով կը տեսնէ որ հեռուն՝ երկու ագռաւներ իրարու հետ կը կռուին, մէկը կը սպաննէ միւսը եւ յետոյ իր մագիլներովը փոս մը կը փորէ ու հոն կը թաղէ իր մեռած ոսոխը: Ու Հէյի կը մտածէ՝ «եթէ իր ընկերը սպաննող ագռաւը՝ զայն հողին մէջ թաղեց վերջը,

ինչքան աւելի պատճառ ունիմ ես այդ նոյն բարի ընթացքը ուսնենալու՝ իմ մօրս հանդէպ: Ու կը փորէ գերեզման մը եւ հոն կը տեղաւորէ մօրը մարմինը:

Այժեւ մօրը մահէն վերջ՝ մանչը կը շարունակէ պտտիլ միւս այծեամբերուն հետ, քանի որ ասոնք կը կրէին իր մեռած սիրեւիին պատկերը: Ու քանի՜ հոս հոն կը թափափո՜ կը նշմարէ անասուններու եւ տունկերու զանազան տեսակներ. իսկ այդ ամէնուն մէջ չի կրնար գտնել իրեն նմանող մը, մինչդեռ իր տեսած տունկերն ու կենդանիները՝ ամէնքն ալ չա՛տ կը նմանին իրարու:

Այժեւ մը թաղելէն վերջ՝ երթալով կը համոզուի թէ՛ իրեն կ'իյնայ այլեւս՝ աւելի հոգ ու խնամք տանիլ իր անձին: Միայնու թեան գաղափարը կը ճնշէ վրան, կը զգայ թէ ինք՝ իրմէ կախում ունի, եւ արագօրէն կը զարգացնէ, կը մշակէ իր կարողութիւնները: Կը շինէ հագուստ եւ կօշիկ, վայրի անասուններու մօրթէն: Դիտելով ծիծեռնակներու ընթացքը՝ կը սորվի տուն կառուցանելու արհեստը, եւ կը կանգնէ շնորհքով տնակ մը: Կը յաջողի զսպել ու ընտելացնել վայրի ձիեր, զորս կը գործածէ կըղզիին հեռաւոր մասերը այցելելու համար:

Իր պտոյտներէն մէկուն մէջ՝ կը նշմարէ որ եղէգներու խուրձ մը յանկարծ կրակ կ'առնէ, շարունակական չփումէ: Ասանկ տեսարան մը երբեք տեսած չըլլալով, պատանին կը սոսկայ եւ կը փախչի, բայց հեռուէն կը դիտէ ամէն բան: Կամաց կամաց կը մօտենայ այրող եղէգներուն. հիացումով կը դիտէ կրակին պայծառութիւնը, եւ այն լափիչ զօրութիւնը որ ամէն բան մոխրի կը վերածէ: Քաջութիւնը կ'ունենայ ձեռքը երկնցնելու եւ կրակը բռնելու, բայց երբ ձեռքը կ'այրի, կիսովին այրած ձեռք մը կ'առնէ եւ իր բնակարանը կը տանի: Հոն կրակը շարունակ վառ պահելու համար ամէն խնամք կը տանի: Մանաւանդ անոր գիշերային ծառայութենէն՝ լուսաւորութենէն գոհ կը մնայ անհունապէս, եւ գերազանց բան մը կը նկատէ զայն:

Եւ երբ կը տեսնէ որ կրակին բոցերն ու ծուխը միշտ վե՛ր բարձրանալու կը միտին, համոզում կը գոյացնէ իր մէջը թէ՛ կրակը ըլլալու էր երկնակամարին վրայ պլպլացող լոյսերուն պէս բան մը: Յետոյ, կը փորձէ կրակին ոյժը՝ անոր մէջ նետուած զանազան մարմիններու վրայ. եւ կը համոզուի թէ՛ ամէն բան, ուշ կամ կանուխ կը լափուէր կը ջնջուէր անոր հրեղէն լեզուներէն: Ուսիչ շատ մը բաներէ զատ, կ'ուզէ նաեւ գիտնալ կրակին ոյժը՝ ձուկերուն վրայ, եւ երբ խանձուող եփուող ձուկերուն հօտը քիթին կուգայ՝ ախորժակը կը գրգռուի, ու այսպէս կը սկսի այլեւս ձուկ ու միս ուտել: Իրեն բոլորովին օտար կերակուրի տեսակներ

երեւան կուգան հիմայ կրակին ոյժովր. ուստի երթալով՝ աւելի եւս կը յարդէ զայն. ու այս զգացումը՝ իր մէջը կը զօրանայ ու կ'աւելնայ օրէ օր:

Իր նւթական գոյութիւնը ամէն կերպով ապահովելէ վերջ, չուրջը գտնուած բոլոր առարկաներուն եւ երեւոյթներուն հետագոտութեամբ կը սկսի հետաքրքրուիլ: Իսկ երբ քսանըութը տարեկան կ'ըլլայ՝ իր միտքը կը սկսի գրաւուիլ աստեղագիտական խնդիրներով, կը դիտէ երկինքը, լուսաւորները, արեւը եւ լուսինը, մեկնութիւններ կուտայ անոնց փոփոխութիւններուն նկատմամբ. եւ վերջապէս կ'եզրակացնէ թէ՝ երկնակամարը հունաւոր է եւ գնդաձեւ: Ու ատկէ վերջը՝ իր միտքը երկար ատեն ու բուռն կերպով կը գրաւուի մեծ խնդրովը Ստեղծագործութեան եւ Արարչին:

Բ.

Տարակոյս չկայ թէ՝ այս գործին հսգերանական զրոյժը խիստ զգալի է ու հիանալի, երբ հեղինակը զարմանալի ճարտարութեամբ մը կը պատկերացնէ Հէյի Իպն Եօգտհանի պատճառաւնութիւններուն աստիճանաբար զարգացումը՝ ի մասին Արարչին:

Հէյիի բոլոր խորհուրդները՝ ասկէ վերջը՝ կը դառնան այս ինքնագոյ էակին չուրջը: Եւ որպէս զի կարող ըլլայ իր ամբողջ էութեամբ խոկալ ու ըմբռնել, զգայարանական բաներէ կը հեռացնէ իր բոլոր սէրը, կը խփէ իր աչքերը, կը խցէ ականջները, եւ կարեւր եղածին չափ կը զգուշանայ հետեւիլ երեւակայութեանը, ու կը խորհի միայն իր էութեանը եւ Անոր իսկութեանը վրայ:

Եւ մինչ այսպէս՝ անգործութեամբ կը տկարանան մարմնական գործարանները, միւս կողմէ՝ իր մարմնէն կախում չունեցող գործողութիւնները կը զօրանան, անանկ որ երբեմն իր մտածումները մաքուր եւ անխառն կ'ըլլան եւ կրնայ տեսնել ինքնագոյ էակը: Յաճախ սակայն մարմնական կարողութիւնները կը վերադառնան իրեն, եւ կ'աւերեն իր խորհրդածութիւնները, ու զինքը կը քաշեն վար, չա՛տ վար, մինչեւ դետինր:

Ու ժամանակ մը այս մաքառումը կը շարունակուի իր եւ մարմնական կարողութիւններուն միջեւ: Բայց երբ կը տեսնէ որ իր նպատակին հասնելու համար հարկ է հրաժարիլ աշխարհային կարգ մը յարաբերութիւններէ, կը յօժարի ա՛յգպէս ընել եւ քարայրի մը յատակը կ'ընտրէ իբրեւ օթեւան, ուր՝ աչքերը փակ եւ գլխահակ՝ ինքզինքը բոլորովին կը դատէ զգայարանական բաներէ եւ մարմնական կարողութիւններէն, եւ բոլոր իր խորհուրդներն ու մտածումները կը սեւեռէ ինքնագոյ էակին վրայ: Երբեմն, օրե-

րով կը մոռնայ ուտելն ու խմելը, իր մեծ նպատակը կամ փափաքը չ'ուտ իրագործելու համար:

Այսպէս, կը յաջողի վերջապէս ինքզինքը ենթարկել ա'յնպիսի վիճակի մը, որ ո'չ երկիրը, ո'չ իր մարմինը գոյութիւն կ'ունենան իրեն համար, բայց միայն այն մէկ, ճշմարիտ, յաւիտեանպէս ինքնագոյ էակը: Խորապէս կը մխրճուի այս վիճակին մէջ եւ կը վայելէ «ի՛նչ որ աչք չէ՛ տեսած, ո'չ ալ ականջ՝ լսած»:

Երբ ինքզինքին կուգայ ու կը սթափի այդ վիճակէն, որ գիտովութեան կը նմանէր, կը սկսի խորհիլ թէ իր իսկութիւնն ալ բնաւ չէր տարբերեր այն ճշմարիտ էակին իսկութենէն, եւ թէ՛ այս էակը՝ ի՛նչ եւ է կերպով անընդունակ էր բազմապատկութեան, եւ ինքը լո՛կ նոյն էութիւնը կը ներկայացնէր Բարձրագոյն չրջանակին մէջ կը տեսնէ էակ մը, որ չուներ իրեն արարիչը: Այդ անջատ չրջանակին մէջ կը տեսնէ էութիւնը՝ ա'յնպիսի կատարելութեամբ, շքեղութեամբ եւ գեղեցկութեամբ որ ո՛ր եւ է լեզուով չի կրնար արտայայտուիլ ու բառերով պատկերացուիլ:

Յետոյ կը սկսի ըմբռնել երկինքի լուսաւորներուն շրջանակը: Եւ կ'եղբակացնէ թէ՛ թէեւ զգայարանական աշխարհը կը հետեւի աստուածային կամ երկնային աշխարհին, ինչպէս չուքը՝ մարմնին, սակայն աստուածային աշխարհը պէտք չունի անոր եւ անկախ է անկէ. նոյն ատեն անիմաստ է ենթադրել անոր համար՝ ջնջուելու կարելիութիւն մը, քանզի կը հետեւի աստուածային աշխարհին: Այս աշխարհին ապականութիւնը կը կայանայ՝ փոխուելուն եւ անջնջելի մնալուն մէջ:

Այս է համառօտ ամփոփումը այն բաներուն, զորս Հէյի Իպն Եօքտհան կը տեսնէ իր մտքի յափշտակութեան փառաւոր վիճակին մէջ:

•••

Երբ Հէյի, բարձրագոյն աշխարհի իր այս թափառումներէն կը վերադառնայ զգայարանական աշխարհին, կը սկսի զգուիլ, դարչիլ աշխարհի այս մահկանացու կեանքէն, եւ չափազանց կ'ըզճար վերադառնալ ա'յն վիճակին, որուն մէջ կը գտնուէր առաջ: Եւ չարունակական ու զօրաւոր ճիգով, վերջապէս կը յաջողի հասնիլ այն վիճակին, երբոր իր փափաքը զինքը կը մղէ անոր: Եւ այդ վիճակին մէջ գտնուած միջոցին՝ կը փափաքի որ Աստուած անջատէ զինքը՝ բոլորովին, իր մարմնէն ու մարմնական փափաքներէն եւ պէտքերէն, որպէս զի կարող ըլլայ վայելել մշտնջենական երանութիւն, ու գերծ ըլլայ ամէն ցաւէ ու վիշտէ:

Հէյիի տարիքը հիմայ հասած է յիսունի, եւ յանկարծ տեղի կ'ունենայ մեծ փոփոխութիւնը իր կեանքին մէջ, — կը ծանօթա-

նայ ուրիշ մարդկային արարածի մը՝ Ասալի հետ։ Ու ասիկա տեղի կ'ունենայ հետեւեալ կերպով։

Հէյրի բնակած կղզիէն քիչ մը անդին կար կղզի մը, ուր քաշուած էին կրօնական տեսակ մը աղանդաւորներ, որոնցմէ շատ կը գտնուէին այն ատենները՝ երկրին այդ կողմերը։ Այդ աղանդաւորներուն մէջէն երկու հոգի՝ Ասալ եւ Սալաման՝ շատ նախանձախնդիր եւ նուիրուած մարդիկ էին։ Երկուքին բնութիւնը սակայն իրարմէ շատ տարբեր էր. նոյնպէս նաեւ իրենց մտածութեան եղանակը։ Ասալ՝ իրերու խորը թափանցելու կ'աշխատէր, աւելի կը սիրէր միսթիք նշանակութիւններու հետամտիլ։ Սալաման՝ ընդհակառակը իրերու զրտեւելոյթովը կը գոհանար, եւ կը խորշէր մեկնութիւններէ ու խորհրդածութենէ։ Ասոնցմէ դուրս, երկուքն ալ սակայն հաւատարմաբար կը կատարէին գծուած արարողութիւնները, եւ կ'աշխատէին կռուիլ իրենց անզուսպ կիրքերուն եւ յուզումներուն դէմ, իբրեւ ճշմարիտ ճգնաւորներ։

Բայց իրենց մէջ գոյութիւն ունեցող կարծիքի տարբերութիւնը բաւական կ'ըլլայ որ իրարմէ բաժնուին։ Ասալ՝ տեղեկութիւն ունէր այն կղզիին վրայ, ուր կը բնակէր Հէյրի Գիտէր թէ այն կղզին պողալից էր եւ օդը առողջարար. ուստի կ'որոշէ հոն երթալ, ընկերութենէ հեռու, իր կեանքին մնացած օրերը անցընելու համար։ Ու նաև մը վարձելով Հէյրի կղզին ոտք կը դնէ, ետ զրկելով իրեն ընկերակցող բոլոր մարդիկը։ Հոն կը շարունակէ կէ ծառայել Ամենակարողին, երկնային խորհուրդներով եւ խոսկումներով պրաւուած։ Միայն, երբ կ'արթննայ՝ կը հեռանայ իր օթեւանէն, ուտելիք ձարելու համար։ Այսպէս կը շարունակէ բաւական ատեն, վաղելով մեծագոյն կարելի ուրախութիւնը եւ մտքի հանդարտութիւնը, արդիւնք՝ Տիրոջ հետ ունեցած հաղորդակցութեան։

Նոյն ատենը՝ Հէյրի իպն Եոգտհան ամբողջովին զրաւուած էր վեհ խորհրդածութիւններով, եւ երբեք չէր շարժեր ու հեռանար իր քարայրէն կամ խուցէն, բացի այն պարագայէն՝ երբ ստիպուղարար պէտք կ'ունենար քիչ մը ուտելիք ձարելու։ Ուստի եւ ատեն մը իրարու չեն հանդիպիր՝ միեւնոյն կղզիին այս երկու մարդկային բնակիչները։

Վերջապէս, օր մը Հէյրի կ'երթայ ուտելիք փնտռելու այն կողմերը, ուր կը գտնուէր Ասալ։ Զիրար կը տեսնեն, ու զիրար կը դիտեն։ Ասալ՝ իր մասին՝ կասկած չունենար թէ իր դիմացինն ալ ըլլալու էր կրօնաւոր մը, որ ինքզինքը տուած է մենակեցութեան՝ գաղթելով այս կղզին, ճիշդ ինչպէս ըրած էր նաեւ ինք։ Բայց Հէյրի՝ չէր կրնար հասկնալ թէ ինչ էր դիմացինը. քանզի իր տե-

սած արարածներէն եւ ո՛չ մէկուն կը նմանէր ասիկա. կեանքին մէջ չէր տեսած Ասալի պէս բան մը: Ասալ հագած էր սեւ վերարկու մը, ինչ որ աւելի կ'ապշեցնէր Հէյին: Ու այսպէս, զարմացած ու ապշած, պահ մը իրարու նայելէ վերջ, Ասալ չուզեր վրդովել իր խորհուրդները եւ կռնակը Հէյիի տալով կը փախչի անկէ: Հէյի ետեւէն կը վազէ, ներքին փափաք մը զգալով հասկնալու անոր ինչ ըլլալը: Բայց տեսնելով որ ան արագօրէն խոյս կուտայ իրմէ, կը պահուըտի. ու ասկէ քաջալերուելով՝ Ասալ նորէն ինքզինքը կը յանձնէ իր սովորական մտածութիւններուն: Այս միջոցին Հէյի կամաց կամաց կը մօտենայ անոր դռնուած տեղին, եւ ա'յնքան կը մօտենայ որ յստակօրէն կրնայ լսել անոր ընթերցումները եւ ազօթքները: Կը տեսնէ անոր ազերսական ձեւերն ու լալը. ուշադրութիւնը կուտայ քաղցր ձայնին, որ կ'արտարէր բառերը՝ որոշապէս: Եւ կը զգայ թէ՛ ասանկ բան մը երբեք չի տած չէր ուրիշ կենդանիներու հանած ձայներուն մէջ: Յետոյ՝ զննելով անոր կերպարանքը եւ զգեստը, կը համոզուի թէ՛ անոր կրած վերարկուն բնական մօրթ մը չէր այլ արհեստական ծածկոյթ մը, ինչպէս ունէր ինքը: Եւ երբ կը նշմարէ անոր չարժուաներուն, ազօթքներուն եւ արտասուելուն շնորհալիութիւնն ու խոնարհութիւնը՝ այլ եւս չի կասկածիր թէ անիկա ըլլալու է մէկը այն էութիւններէն, որոնք ունին ճշմարտին ծանօթութիւնը:

Ուստի բռնն փափաք մը կը զգայ անոր հետ ծանօթանալու, եւ հասկնալու պատճառը այդ լացին ու պաղատանքին: Ու կը մօտենայ Ասալի, որուն վրայ՝ այս վերջինը նորէն կը սկսի փախչիլ: Բայց Հէյի կը հասնի անոր եւ ամրապէս կը բռնէ զայն, որպէս զի դարձեալ չփախչի ու չհեռանայ քովէն: Ասալ՝ սոսկումով կը զննէ Հէյին որ հագուած էր վայրի անասուններու մօրթով, եւ իր մազերն ալ ա'յնքան երկնցած էին որ կը ծածկէին մարմնին մէկ մասը: Միւս կողմէ, Հէյի տեսնելով անոր վախի արտայայտութիւնները՝ կը ջանայ հանդարտեցնել զայն յայնպիսի ձայնական արտայայտութիւններով, զորս սորված էր իր շուրջի կենդանիներէն. նաեւ կը սկսի շոյել գգուել անոր ձեռքը, գլուխը եւ վիզը, մինչեւ որ կը յաջողի փարատել անոր վախերը. ինչ որ կը հետեւցընէ Ասալի ուրախութեան եւ փոխադարձ շոյանքի արտայայտութեան:

Այն ատեն, Ասալ՝ իր գիտցած զանազան լեզուներով յաջորդաբար հարցումներ կ'ուղղէ Հէյիի, իր կեանքին եւ զբաղման նրկատմամբ: Զուր աշխատանք սակայն: Հէյի ոչինչ կը հասկնայ ըսուածներէն: Եւ այսպէս, երկուքն ալ զարմացմամբ պարուրուած՝ երկար ատեն իրարու կը յառին:

Ասալ՝ միտքը կը դնէ լեզու սորվեցնել Հէյիի, ու վերջապէս կը յաջողի բաւական առաջ տանիլ իր աշակերտը. ու անկէ վերջ, կը սկսի հարցաքննել զայն իր ապրելակերպին եւ անցեալին նըկատմամբ. ու Հէյի կը բացատրէ անոր ծանօթութեան կամ գիտութեան մէջ իր կատարած յառաջդիմութիւնը, որուն շնորհիւ կրցեր էր հասնիլ Աստուծոյ հետ հաղորդութիւն ունենալու աստիճանին. կը պատմէ անոր՝ այն բաներուն նկատմամբ՝ որոնք անջատուած են զգայարանական կեանքէն, կը խօսի ճշմարիտ էական վրայ՝ իր բոլոր փառաւոր ստորոգելիքներովը:

Երբ Ասալ կը լսէ այս բոլոր բաները՝ սիրտը կը բացուի, միտքը կը լուսաւորուի եւ կ'ըմբռնէ այն բոլոր սկզբունքներն ու պատուիրանքները, զորս ինք արդէն սորված էր իր օրէնքէն՝ ի մասին Ամենակարող եւ Փառաւոր Աստուծոյ, իր Հրեշտակներուն ու Գրքերուն, ինչպէս նաեւ ի մասին Դատաստանի օրուան, Դրախտի եւ Դժոխքի: Կարճ խօսքով, Ասալ կը համոզուի թէ իր կեանքը եւ Հէյիի փիլիսոփայութիւնը սոսկ երկու տարբեր ձեւերն են մէկ Յաւիտենական Ճշմարտութեան:

Աւելի խօսակցելով իրարու հետ, երբ Հէյի կը տեղեկանայ թէ՝ այն կղզիին բնակիչները, ուսկից Ասալ եկած էր, ունէին տըխուր վիճակ մը իրենց բարքին ու կեանքին մէջ՝ շատ կը յուզուի եւ ներքին սէր մը կը ստիպէ զինքը երթալ ու աշխատիլ անոնց փրկութեանը համար: Ասալ անմիջապէս կը համակերպի Հէյիի թելադրութեանը, եւ երկուքը մէկտեղ՝ կղզիին քովէն անցնող նաւ մը կը նետուին ու կ'երթան դիմացի մարդաբնակ կղզին: Ասալի հին բարեկամները իսկոյն կը շրջապատեն զինքը, իր արկածալից կեանքին վրայ տեղեկութիւններ խնդրելով իրմէ. եւ երբ կը լսեն իր պատմութիւնը՝ Հէյի Իպն Եոգտահանի մասին՝ կը խմբուին ասոր շուրջը, յարգանքի ու հիացումի նշաններով:

Հէյի անմիջապէս գործի կը սկսի: Կը բացատրէ անոնց իմաստութեան գաղտնիքները, եւ կը ջանայ հասկցնել անոնց այն վարդապետութիւնները, որոնք իրեն յայտնուած էին: Բայց որովհետեւ ատոնք տրամադծօրէն հակառակ էին իրենց մտքին մէջ խորապէս արմատացած ըմբռնումներուն՝ կը սկսին պաղիլ իրմէ եւ նոյն իսկ դժգոհութեամբ խոյս տալ, թէեւ արտաքուստ մարդասիրական ո՛ր եւ է արտայայտութեամբ չեն թերանար յարգանք կեղծելէ անոր անձին հանդէպ:

Հէյի շուտով կը համոզուի թէ՝ անկարելի է բարեկարգել այդ կղզիին ժողովուրդը, որ իբր աստուած՝ իր ցանկութիւններն ու ախորժակները կը ճանչնար, կուրացած ըլլալով աշխարհի ոչնչութիւններէն՝ կը շարժէր վեր վար մինչեւ որ գլորէր դէպի գերեզ-

ման: Կը հասկնայ թէ թանձր մէզ մը կայ անոնց աչքերուն առջեւը, թէ չեն կրնար տեսնել ճշմարտութիւնը: Ու հարաչար յուսախաբ՝ որ չի կրնար բան մը ընել Սալամանի հետեւողներուն, կը մեկնի այդ կղզիէն՝ Ասալի հետ, ու նորէն կ'ապաստանի իր կըղզիէն: Հոն անոնք կը շարունակեն իրենց խոկումներն ու հետապնդումները նուիրել Յաւիտենական ճշմարտութեան, եւ չեն դադրիր Աստուածը պաշտել, մինչեւ որ մահը իր ձեռքը կը դնէ իրենց վրայ:

Ասոնք են գլխաւոր դիժերը Հէյի Իպն Եոզտհանի պատմութեան, որուն ամէնէն փափուկ եւ յուզիչ մասերուն ծնունդ տուած են Պատմութիւնն ու Առասպելը:

ՏՈԳԹ. ՅՈՎՍ. Տ. ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ

Լ Ա Բ Ս Ն Ժ Ն

Մոլորահե՛տ գունե՛սկս որչա՛փ դուն հեռու
Կեցած մենիկ շողաս, ո՛ր Կեսդ յուսասու,
Ո՛ր շողարձակ անեղծ վրկայ Միշեհին
Քանի՛ կոյս շուռ հըրաշք բոլորդ պարբերին:

Յաւեհալից ժամանակին ու վայրին՝
Անհունին մեջ քերեւս հուն մըն եւ դու հին
Յաւ Զորութեանն, ոյր ակնարկին կենսացան
Վայրն յաւիտեանն եւ ժամանակն ինժընան:

Ո՛ր շող մեզ փոքր սակայն մեծ ալ եւ, բարբ՛,
Դու միշտ մօտ եւ, բայց եւ հեռու միշտ մեհեհ,
Թերեւս անտի կեանքին մութքն ալ եւ անուրջ,
Մարդ անժաման յոյսով թըռչի միշտ քո շուրջ:

Թերեւս հըսկայ մազնիս մըն եւ աննըման
Որուն շուրջը կոյս աշխարհներ կուգան ման,
Ճանանչելով, դողողօղելով անձանձիր,
Մըրըրկայոյց փոշիներու պէս ցանցիր:

Եւ զօրութիւն յաւե՛ր գութին դու ձրգող
Պինդ քեւեռեւս մըշտահողով դարձին սող,
Հըրաշակայծ կաթումներովդ քող չես տար
Որ վիհին մեջ՝ անփակ սուզինք դիր եւ դար:

Այլ այն օրին վա՛յ երբ մարդիկ զըթեցին
Եւ սասանին որջ մ'եղաւ գունե՛ն այս գայտին,

Ջրսպանակին՝ ոյր վրայէն իր հըգօր
Էն վեր առաւ մասն եւ վրայ պնդեց խոր:

Թե ոչ դուն հող՝ մենք անքիծ շող անհոյար,
Դուն շանանդաղ՝ եւ մենք անշարժ կառավար,
Դուն բոց՝ մենք հրաւ պիտի միշտ վառ ըլլայինք
Վե՛րեմ վե՛րեմ պիտի հրահրէր ու մեզ ինք:

Այլ արդ եղո՛ւկ. անբաղդ երկիրն այն օրէն
Դառնալ սկսաւ Ըստոթելի պէս շրջիկն.
Դարե՛ր անցան եւ դեռ անկայ կը դառնայ
Անհունին մեջ մոյար, եւ ո՛ւր առնէ կայ:

Դու հրաշակէր ըլլալու ես, վեհ դարպաս
Փառանըշող ուր հեշտակաց մաքուր դաս
Ադամանդի ծովերուդ վրայ բոյսելով
Կ'օրհնեն յաւերժ մեծ Տանուսերն յաղթ շրջելով:

Ո՛չ սուտ, ո՛չ նենգ, եղծում ստեղծում չիկայ հող,
Անկում դըրժանք, ոչ հետեւան մահու հոտ,
Յոյժիդ անմահ գոյնը նըշան մ'ե գօրեղ
Թե ամեն ինչ անաղտ անմեռ է այդտեղ,

Թե դադրած է մեղքի ծածկոյթն յոյս՝ տրույն
Հող՝ ուր միակ քերէւ մեղքն է վայելում,
Սոսկ վայելում, անհոգ պատաս յաւիտեան
Աջէն ձախէն, որ չիկան հող, անսասան:

Եւ դու խրոխտ ետեղակալդ մեծութեամբ
Եւ դու վրսեմ Ժրպիտներովդ անամբ,
Որ շուսածիր մեզ անուրջներ կաթկըթեն,
Վե՛ս կը՛նայիս մեզի անչափ բարձունքէն.

Պի՛շ կը նայիս մեր արեւին ալ ամեք՝
Թերեւս անոր ալ տալով քաշի մը յոյսեղ,
Սո՛ւր կը նայիս անհունին խորն ոյր սահման
Ամենաբաւ Լին շուտերն է միայն:

Ո՛վ պայծառ ակն, անքիծ հոգւոց անդորր տուն
Յետին պահուս հոգւոյս կրողուն եղի՛ր դուն,
Եւ յոյսդ յաւերժ քո՛ղ հորդէ ինձ ուղիդ սահ
Ահեղ մութէն սուրալ ֆեղի յաղթ ու՛ անահ

Յ. Գ. ՄՐՄԸՐԵԱՆ

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆԸ

(ՊԱՏՄՈՒԱԾԻՔ)

Ա.

Մենք կը պատրաստուէինք կերակուրի նստելու, երբ յանկարծ տան դուռը զարնուեցաւ: Անձանօթ թափառաշրջիկ մըն էր, ու զորմեղի երեւոյթով, սառելու մօտ, գրեթէ փայտացած: Անստուգ ու ահաբեկ նայուածք մը նետեց մեր վրայ՝ երբ զինքը գիմաւորեցինք զուարթ դէմքով, քրքշալիւ երգերով, չէն ու ոստոստուն: Ուզեց խօսիլ՝ բայց հազիւ կրցաւ շրթունքը շարժել, եւ ինկաւ երեսի վրայ, իբր թէ գնդակի մը սպանիչ համարյոյրը գգուած ըլլար իր սիրտը:

Ո՞վ էր այդ թշուառ մարդը որ այսպէս ապաժամ յայտնու թեամբ մը մեր հանգիստը կը խռովէր: Տօնի՝ խրախճանքի երեւոյթ մըն էր, հիւրեր լեցուած էին մեր սրահը, կին՝ աղջիկ, պղզտիկ տղաք զւ ծերունիներ, վերջապէս կեանքի սանդուխին տարբեր աստիճանները գրկած էակներ իրարու միացած էին, ցնծու թեան ու խինդի միեւնոյն նպատակին համար: Անճառ ուրախու թիւն մը գրաւած էր մեզ ամէնքս, սրահը կը գոռար հրճուագին աղաղակներու եւ որոտալիւր ծիծաղներու պոռթկումէն, ու ոչ մէկ օտարոտի զգայնութիւն կը պղտորէր այդ ընդհանուր ոգեւորու թիւնը: Կարծես մեր սրտերը ճնշող ամէն թուով խորտակուած էր միեւնոյն ատեն, եւ ինչ որ զուարթութիւն, ինչ որ խանդ ու աւիւն ունէինք կուտակուած՝ կը պոռթկար, կը յորդէր, կ'ողողէր մեզ՝ յորդահոս հեղեղի մը պէս: Բայց ահա այս անձանօթ դատարկապորտը կուգար մեր ցնծութիւնը կը խաթարէր, կը մեռցնէր, ինչպէս նորակազմ բոյնի մը մէջ մահուան առաջին հունձքը կը քանդէ հոգիներու անապակ անդորրութիւնն ու սրտերու երանութիւնը:

Քառսունին մօտ մարդ մըն էր, արդէն իսկ սպառած, վտիտ ու կորացած: Ժամանակէն շատ առաջ խարխլած կազմուածքը, իր այդ ցաւագին անկումին մէջ մանաւանդ, թշուառութեան հազար պատկերէ աւելի սիրտ կը ճմլէր: Հագուստ գրեթէ չկար վրան: Անգոյն՝ բգիկ-բգիկ գրգռեցնէր կը ծածկէին իր աղտոտ ու պծգալի մերկութիւնը: Տաքատին պատռուածքներէն՝ ուռած զիւտերը շերտ շերտ կ'երեւային կէս-կապոյտ, կէս-կարմիր գոյնով մը, որ նողկանքի սարսուռով մը կը ցնցէր մեր հոգին: Դիտելը բաց էր, եւ խռուացած աղերեսի մազերը խուրձ-խուրձ քարացած էին ճակտին բարձունքն ու քունքերուն կատարը, այգիներու սահմանը գծող մաշառուտներու պէս խիտ ու մթին:

Ձիւնքը նախ մեռած կարծեցինք, այնքան պաղ էր իր մարմինը, եւ դէմքն ալ այնքան գունատ: Բայց երբ ներս, ճարճատող կրակին առաջքը տարինք, անդամները սկսան շարժկոտիլ: Տակաւ աչուրները բացաւ, ակունքը քակուեցան եւ երկար հառաչանք մը արձակելով իր անփայլ ու ջղաբեկ նայուածքը շուրջանակի մեր վրայ պտտուց: Տխուր էր դէմքը, ողորմուկ եւ յուսահատ: Յաւն ու վիշտերը իրենց աւերը բանած էին հոն, թըշուառութեան հետքերը յստակ կ'երեւային անոր ամէն մէկ ծալքին տակ. զրկանքի ու տուայտանքի տմրոզը պատմութիւն մը արձանագրուած էր այդ մռայլ ճակտին վրայ՝ ուր վաղահաս ծերութեան մը խորշումները իրենց ակօսը գծած էին, ինչպէս արօրը կը բանայ արտերուն երկայնքը:

Սրահին ոգեւորութիւնը մարած էր. ա'լ ոչ խինդ կար, ոչ ծիծաղ. ամէնքս լուռ իրարու կը նայէինք, եւ կամ մարդը կը դիտէինք, ճնշուած անտանկի թախիժէ մը որ մեր սիրտը կը պրկէր: Պզտիկ տղաքն իսկ, կեանքի ու դժբաղդութեան անգիտակից այդ երջանիկ էակները, չէին խօսեր, չէին խնդար. կրքով փարած էին իրենց մօր, եւ երբեմն գողունի նայուածքներ կը նետէին դէպի անձանթը՝ որ ապահովաբար երկիւղ կը պատճառէր իրենց: Տարօրինակ բան որ միակ թշուառ մը կրնար այսպէս հարիւր սրտի անամպ ու պայծառ ցնծութիւնը սպաննել, մի' միայն իր յայտնութեամբ, առանց իսկ իր տխուր կեանքին ցաւի քնարը հնչեցնելու: Լուռ էինք ու մտախոհ: Ո՛վ էր ուրեմն այդ հալածական մարդը որ դեկտեմբերի այս սոսկալի օդին դուրսը մնացած էր, խեղճ՝ անպատասպար եւ ահաբեկ, հօտէն բաժնուած ու մոլորած ոչխարի մը պէս, դիպուածին անակնկալ չարիքներուն ենթակայ: Անշուշտ մուրացիկ մըն էր, մեծ ճամբաներու թափառիկ անցորդ մը, թերեւս անօթի եւ անապաւէն, որ եկած էր մեր գութը փնտռելու: Բայց ո՞վ էր, ինչո՞ւ մեր դուռը զարկած էր փոխանակ ուրիշ տուն մը զիմեւ, ինչո՞ւ այսպէս մեր խրախճանքը ապականած էր: Հաց՝ կրնայինք տալ իրեն որչափ որ ուզէր, կերակուրը առատ էր, եթէ տասը մարդու հափ ալ ուտէր՝ կրկին մնացածը շատ պիտի դար մեզի. դիւրին էր նաեւ տաքուկ սենեակ մը եւ մաքուր անկողին մը ճարել զինքը պատսպարելու համար: Թո՛ղ այդ ամէնը առնէր առաջուց, տակաւին ներս չմտած, իրեն պէտք եղածէն տասնապատիկ, հարիւրապատիկ աւելին առնէր, բայց այսպէս չմտնէր մեր մէջ, չյայտնուէր ու չյուզէր, չխռովէր մեր ցնծութիւնը:

Թշուառ էր ու խեղճ: Սրտամորմօք մեյամաղձութիւն մը կը ծորէր իր ցաւատանջ դէմքէն, կը տարածուէր՝ ինչպէս իւղի կա-

թիւ մը մաքուր պատառին վրայ, կը պարուրէր մեր հոգին ու կը տխրեցնէր մեզ: Արգահատանքի խոր զգայնութեամբ մը ուռած էր մեզմէ իւրաքանչիւրին սիրտը: Հիմայ կրնայինք զինքը երջանկացընել, տաք ու նոր հագուստներով ծածկել իր մերկութիւնը, զինքը կշտացնել, պատուոյ տեղը իրեն տալ ու մեծարել իբր ազդեցիկ հիւր մը: Բայց ի՞նչ օգուտ այդ ամէնէն: Զինքը որչափ ալ հանգիստ, որչափ ալ երջանիկ տեսնէինք, մեզ ճշող թախիծը կրկին չպիտի անհետանար:

Մեր ուրախութեան ու հրճուանքին մէջ մենք մոռցած էինք թէ թշուառներ ու դժբաղդներ ալ կան աշխարհի վրայ, կը խաղայինք՝ կը խնդայինք, կը պարէինք անհոգ ու ծիծղուն, իբր թէ բովանդակ մարդկութիւնը այդպէս ցնծութեան մէջ ըլլար մեզի հետ, իբր թէ օգնութեան՝ գութի եւ կարեկցութեան կարօտներ ու տառապողներ չգտնուէին աշխարհի մէջ, մեր շուրջը, մեր ձեռքին տակ: Անծանօթը ահա այդ մոռացութեան քօլը վերցուցած էր մեր մտքին վրայէն: Ան միակ թշուառ մը չէր ներկայացներ. թշուառութեան պատկերն իսկ էր, այնքան արհաւիրտ ու սարսափունակ: Իր դէմը քարացած էինք, եւ մեր երեւակայութիւնը կը գործէր հսկայ ոյժէ մը շարժող մեքենայի մը պէս: Մենք կը մտաբերէինք բոլոր այն բաղդի ժառանգազուրկները՝ որոնք մերկ էին այս մարդուն պէս, որոնք անօթի էին, անպատսպար ու անապաւէն: Ո՞վ ձեռք կը կարկառէր այդ խեղճերուն: Ի՞նչ օգուտ միայն այս մէկը պատսպարելէն, միայն այս մէկը հրճուեցնելէն. չէ՞ մի որ անդին ուրիշ անհամար խեղճեր ալ պիտի մնային նոյնքան կարօտ մեր գութին ու կարեկցութեան: Մեզի անանկ կու գար թէ ալ չպիտի կրնանք ուրախանալ, խաղալ ու ցնծալ, որչափ ատեն որ այդ թշուառները այդպէս անյոյս ու լքուած մնային: Մեր խիղճը պիտի տանջէր զմեզ, սրտերնիս պիտի զրկուէր իր շէն զարկէն, մեր հոգին պիտի մռայլէր ու մթննար, ինչպէս արեւը ամառ օրով՝ անսպասելի ամպի մը սեւուկ գանգուրներուն տակ:

Անծանօթը նոյն ատեն կենդանի յանդիմանութիւն մըն էր, ով գիտէ ո՞ր նախախնամութեան կողմէ նետուած մեր ճակտին, բուռն ու անխիղճ ոյժով մը: Քանի որ թշուառներ կային, խեղճեր ու անօթիներ կային, պէ՞տք էինք այսպէս սպասել որ մեր գուռը ափ առնեն, մեր երեսին պոռան իրենց անօթութիւնը, մեզի յիշեցնեն թէ անիրաւութիւն կ'ընէինք վայելքի եւ խնդութեան օրերու մէջ զիրենք չյիշելով: Պէտք չէր որ մենք փնտռէինք այդ անժառանգները, մենք երեւան հանէինք իրենց յաճախ ծածկուած եւ արտաքուստ անտեսանելի ցաւերը, ու մեր կարեկցութեան սպեղանին քսէինք անոնց, մեր գութին գգուանքներով հրահրէինք իրենց հիւսած սիրտը:

Քաղաքը ժխտորով լեցուած էր այդ պահուն, կը ծփար լոյսի եւ ուրախութեան մէջ: Բայց կային տուններ զորս մութր գրկած էր վաղուց, որոնց մէջ ոչ մէկ ուրախ կանչ, ոչ մէկ հրճուալիր աղմուկ կը բարձրանար: Եւ այդ տուններէն շատերը մեր մօտն էին, մեզի կից, մեր ցնծութեան աղաղակներով ողողուած: Մենք նոյն իսկ ատոնք մոռցած էինք պահ մը առաջ, բոլորովին անձնատուր մեր երգերուն, մեր զուարթագիւն ոգեւորութեան, մեր երանութեան:

Մեր սիրտը մեռած էր թէ թմրած, այդ չէինք գիտեր: Յայտնի էր սակայն որ դառն ու խոր վէրք մը բացուած էր անոր վերայ, — անտարբերութեան վէրքը, — եւ անծանօթը՝ կտրծես յարալէզի մը պէս այդ վէրքին կպած՝ կը լզէր ու կը լզէր, հետզհետէ աւելի տրոփուն ու կենսունակ կը դարձնէր մեր սիրտը: Հիմայ գութի անհոն տրամադրութեամբ մը լեցուած էինք, եւ խանդադատալից ու դիւցազնական կիրք մը կը հրդեհէր զմեզ, կ'ուզէինք բարիքի առաքեալներ դառնալ, տառապիլ թշուառներուն համար, օգնել անկարներուն, սփոփել ամէն ցաւ, հրճուեցնել ամէն դժբաղդ ու անժառանգ: Մենք մեր վայելքներուն մէջ կը չարչարուէինք մարդկային խեղճութեանց ու թշուառութեանց դազափարէն, ինչպէս աղքատներ կը տանջուին՝ երբ գրկանքի եւ յուսահատութեան օրերու մէջ կը մտաբերեն բոլոր անոնք որ բաղդէն նպաստաւորուած են, բոլոր հարուստները, բոլոր վայելողները:

Անծանօթը զգա՞ց մեր մէջ պայթող այս փոթորիկը որ մեր բոլոր զգայնութիւնները կը յեղաշրջէր: Ո՞վ գիտէ: Միայն՝ մեր տխրաբեկ վիճակէն ու մեր լռութենէն նեղուելով՝

— Ուղաղէ՛ք, պարեցէ՛ք, երգեցէ՛ք, ըսաւ, ինչո՞ւ չէք զուարճանար . . . Ես այս տունը բնտրեցի, այս տան դուռը դարկի՝ որովհետեւ ամէնէն աւելի այստեղ միայն կը գոռար ուրախութեան աղմուկն ու երջանկութեան ծիծաղը . . . խաղաղէ՛ք, ես երկար ժամանակ կայ որ ուրախութիւն չեմ տեսած, երկար տարիներ կան որ չեմ խնդացած, ո՞վ գիտէ, թերեւս բնաւ չպիտի խնդամ . . . Եւ ատոր փոխարէն որչա՞փ լացած եմ, որչա՞փ, արդա՞ր Աստուած . . .

Ու կրկին հառաչք մը արձակեց սրտին խորէն:

Մենք փորձեցինք վերադարձ մը բնել, նորէն խաղալ ու պարել, բայց զուր տեղը: Երգի կրկնակ մը բարձրացաւ անկիւնէ մը, սակայն ոչ ոք ուղեց ձայնակցիլ, թողուցինք որ մարի: Ուրախութիւնը չիլծած էր անդամ մը, եւ անոր տեղ՝ մթաստուեր անորոշութիւն մը համակած էր մեզ ամէնքս: Բաղդի երանուէտ ու անխառն ժպիտ մը պահ մը իր շուրջ ձգած էր մեր վրայ, մեզ արփաւէտած, ու թռած էր անդարձ:

Ճար չկար: Սեղան նստեցանք տրտում ու տխուր, գրեթէ առանց ակորժակի:

Բ.

Անծանօթը միայն լաւ կերաւ, լաւ խմեց: Կ'երեւայ՝ երկարատեանէ ի վեր չնորհքով սեղանի երես չէր տեսած: Երբոր գինիի վերջին գաւաթները պարպուեցան, երախտադիտութեամբ զեղուն, գրեթէ լալագին ձայնով մը չնորհակալութիւն յայտնեց եւ աղօթեց մեզ ամէնուս համար:

— Դե՛հ, կերածդ անուշ, պատմէ նայինք, ո՞վ ես դուն, ուրկէ՞ կուգաս, հարցուց տատս՝ երբ դեռատի հարս մը սուրճի գաւաթները կը հաւաքէր:

Դատարկապոքտը նոր հառաչք մը արձակեց, միշտ խոր ու տպաւորիչ, եւ սկսաւ պատմել.

— Ո՞վ եմ ե՛ս. . . բայց ես գիտեմ թէ ով եմ, ուրկէ՞ կուգամ, ո՛ւր կ'երթամ: Չորցած տերեւը որ ճիւղէն կը փրթի եւ բաղդին քմահաճոյքին կը մատնուի, գիտէ՞ թէ ուր կ'երթայ. հովը զայն կ'առնէ կը քէ, լեռնէ լեռ կը բարձրացնէ, ձորերու յատակը կ'իջեցնէ, քարէ քար կը զարնէ, ցեխէ ցեխ կը նետէ. իր քով կամք չկայ. մշտնջենի թափառիկն է՝ զոր ճակատագրի հարուած մը զգեալն է, եւ որ դարձեալ ճակատագրային վճռով մը ընդմիշտ պիտի չրջի, պիտի վիրաւորուի, պիտի տառապի, առանց գիտնալու թէ ո՞վ է, ուրկէ՞ կու գայ, ո՛ւր կ'երթայ: Ես ալ այդ տերեւին պէս եմ, անոր պէս թարչամած, անոր պէս փրցուած եմ բունէս, անկամ ու անգիտակից խաղալիք՝ զոր բաղդին ճակատագրային մէկ քմայքը առեր կը տանի ո՞վ գիտէ ուր. . . : Ես ա՛լ ոչ անուշ ունիմ, ո՛չ հայրենիք, ոչ տուն, ոչ սիրելիներ, ոչ իսկ խնդալու եւ յուսալու իրաւունք. . . : զիս ընկճող ճակատագիրը թերեւս կեանքն իսկ զլանար ինծի, եթէ երբեք այսքան դառն, այսքան ցաւազին չըլլար. . . : Կեանքը՝ վայելք մը, երանութեան աղբիւր մը եւ յոյսի արահետ մը չէ ինծի համար, այլ պատիժ մը, տառապանքի ծով մը որ մինչեւ վիզս բարձրացած է, որ կը չարչարէ զիս, եւ իբր ամբողջ ուրախութիւն, հաղիւ երբեմն պատրանքը կու տայ ինծի թէ զիս պիտի ընկրուզէ, պիտի խեղդէ: Դիտէ որ մահը հրճուանքով պիտի գրկեմ, ու կը խաբէ զիս: Ես ա՛լ մէկ յոյս միայն ունիմ, մէկ նպատակի համար միայն կ'ապրիմ. . . : Ես մահը կը հետապնդեմ, անձկագին ու կարօտալիր, ինչպէս սիրահարը իր սիրուհին, ինչպէս թիթեռնիկը լոյսին ճաճանչը, ինչպէս մեղուն ծաղկին հիւթը. . . :

Կար սակայն ատեն մը ուր ես ալ մարդու կարգ կը դասուէի, ես ալ ապրելու, սիրելու, խնդալու իրաւունք եւ անուն ունէի,

ես ալ իմ համեստ բոյնս շինած էի ուր կրնայի պատասպարուիլ ու տաքնալ, ես ալ ընտանիք կաղմած էի, սիրելիներով չըջապատուած էի եւ հաճոյքով կը վայելէի ինծի բաժին ինկած պատառ մը հացը: Ա՛խ այդ անցեալը . . . ինչո՞ւ ստիպեցիք զիս որ զայն յիշեմ: Իմ ցաւերուս ու տառապանքներուս մէջ ամէնէն բզբտիչն է այդ վերջուշումը որուն մարդիկ զիս կը մղեն . . . է՛հ, վերջապէս առանց ատոր չեմ կրնար ուտել այն կտոր մը հացն ալ որ ասպնջական յարկերու տակ ինծի կը հրամցուի . . . պէտք է պատմեմ թէ ինչո՞ւ իրենց դուռը ինկած եմ, պէտք է քրքրեմ իմ վշտառիթ կեանքս՝ որուն ամէն մէկ սրուան յիշատակին զարթնումը հոգիէս կտոր մը կը փրցնէ, պէտք է ըսեմ թէ ինչո՞ւ ձեռք կը բանամ: Մարդիկ բարիքն ալ պայմանի ենթարկած են. չի բաւեր որ մուրացիկը ինքնին թշուառ ըլլայ, մերկ, անօթի ու անապաւէն, պէտք է տակաւին յայտնէ թէ ինչո՞ւ թշուառ է, ինչո՞ւ մերկ է ու անօթի, պէտք է համոզել եւ այնպէս ստանայ իր ողորմութեան բաժինը: Մարդոց հոգն է թէ խեղճին վիշտերը կը կենդանանան, սպիացած վէրքերը կ'արիւնոտին, թէ մոռացութեան մխիթարուած թիւնը կը կորզեն անկէ՝ իրենց տուած չերտ մը հացին փոխարէն: Շատ անգամ՝ ինչ որ տանջանք ու սուսայտանք է մուրացիկին համար մարդոց հրճուանք կ'առթէ, մարդոց ուրախութիւն ու ծիծաղ կը պատճառէ, եւ կամ անոնց հետաքրքրութիւնը կը յագեցնէ: Ուրեմն պէտք է պատմէ, պէտք է ձեռքէ իր վէրքերուն սպին, արիւն ու շարաւ հանէ անոնցմէ, պէտք է քնացած վիշտերը արթնցնէ եւ անոնց ցաւին ենթարկուի, որովհետեւ մարդիկ անանկ կ'ուզեն, որովհետեւ առանց ատոր՝ հաց չեն տար իրեն . . .

Ես ալ այդպէս իմ անդորր ու երջանիկ օրերս ունեցայ: Այն ատեն գիւղի մը մէջ կ'ապրէի, հեռո՞ւ, շատ հեռո՞ւ, ես գիտեմ թէ որչափ հեռու, անկէ ի վեր տարիներ ու տարիներ քալեցի, եւ ալ չեմ յիշեր թէ ո՞ւր էր իմ գիւղս, ո՞ւր մնաց, ո՞ր տեղերէն անցայ, ո՞ւր կը գտնուիմ: Ժամու լուսարար էի, Աստուծոյ պաշտամունքին նուիրուած, գիշեր ցերեկ թաղուած Ս. Գրքին մէջ՝ զոր կարդալով կարդալով դոց բրած էի ակամայ . . . օօ՛՛՛՛, որչափ ծամանակ անցաւ անկէ ի վեր, եւ որչափ տարբեր բաներ լեցուցին միտքս. ես հիմայ բառ մը անգամ չեմ յիշեր: Դիւղացիք զիս կը սիրէին, աստուածածաղախ ու բարի մարդ էի, իմ պաշտամունքիս ու Գրքիս նշանիրուած, քիչ անգամ եկեղեցին կը լքէի, ու կրկին աղօթքը բերանս էր միշտ, ընտանեկան մտերմութեան մէջ, ինչպէս նաեւ ճամբաներուն երկայնքը:

Օր մը՝ քահանան մեռաւ՝ եւ գիւղացիք ուզեցին որ ես ըլլամ անոր յաջորդ: Գացի քաղաք, ձեռնադրուեցայ, քառսունքս

անցուցի, եւ երբ իմ գիւղս մտայ՝ ուրախ էի ու երջանիկ, իմ կեանքիս ամենամեծ փառասիրութիւնն էր որ կ'իրականանար, ես Աստուծոյ տարբեր ազաւանք, մարդոցմէ տարբեր խնդրանք չունէի . . . ես գոհ էի ա'յնչափ որչափ ամէնէն փառքամ մարդիկը չեն եղած իրենց վայելքներուն ու ճոխութեանց մէջ, երբ առաջին անգամ գիւղի եկեղեցին մտայ, երեսօր վրայ ինկայ խորանին առջեւ, եւ այնչափ լեցուած էի հաւատքով ու երախտագիտութեամբ՝ որ քարերը հեծեցին իմ ծանրութեանս տակ: Խորանին ցուրտ աստիճանները տաքցան իմ համբոյրներուս եւ արցունքներուս յորդումէն: Ես կու լայի, կու լայի ուրախութենէս, երջանիկ ու շմորած: Աստուածային բարութիւնը որ այդպէս իմ իղձերս կը պսակէր, փղձկեցուցած էր զիս. արցունքները հեղեղի պէս կը վազէին աչուրներէս, կը կայլակէին, կարծես անոնք ալ պաշտամունքի ու փառաբանութեան երգ մը կը մնջէին ինծի հետ: Այն այդ երջանիկ լացը, պիտի ըլլա՞յ որ տակաւին անգամ մը ալ աչուրներս ուռին այդ հրճուագին արցունքներով, Աստուած . . . ես որչափ լացի անկէ ի վեր, որչափ արցունք թափեցի անցած ճամբաներուս վրայ . . . լայց այս արցունքները դառն էին, այրող ու սպանիչ . . . ծաղիկները կը չորնային երբ պատահամբ իրենց վըրայ կ'իյնար անոնցմէ մէկ երկու կաթիլ, իբր թէ այդ արցունքներուն լմուած ըլլային բոլոր այն ցաւերը, բոլոր այն յուսահատութիւններն ու տուայտանքները որոնք իմ սիրտս չորցուցած են, իմ հոգիս սպաննած:

Ես երջանիկ էի եւ յուսայից, ամէն բան կը ժպտէր ինծի: Կը կարծէի թէ արեւին լոյսը իմ երանութիւնս ոսկեզօծելու համար կը յորդի, թէ թռչունները իմ ցնծութիւնս կ'երգեն, ծաղիկները իմ ուրախութիւնս աւետելու համար կը բացուին, եւ զեփիւռն ու սիւզերը իմ երջանկութեանս արձագանգները կը տանին լեռնէ լեռ, սարէ սար: Իմ գիւղս դրախտն իսկ էր, աստուածային ձեռքերով յարգարուած եւ Աստուծոյ բարութեամբը լեցուած վայր մը, որ սակայն աւա՞ղ՝ այնքան չուտ նաեւ իմ դժոխքս պիտի դառնար: Իմ երջանկութիւնս երկար չտեւեց: Յորդանոս գետը քիչ ատենէն թումբի հանդիպեցաւ, կանգ առաւ, ամիսիուեցաւ ինք իր վրայ եւ սկսաւ բնկրկիլ, իր ճամբէն չեղիլ: Շաբաթ մը կար որ ես՝ իղիւղ դարձած էի, երբ մեր զրացի Աւօն եկաւ խոստովանանք ըլլալու: Ես միամիտ ու սահմանափակ ծանօթութիւններ ունէի նոյն իսկ իմ ասպարէզիս նկատմամբ. քահանայութենէն՝ իր վեհութիւնն ու բարձր կոչումը միայն բխումս էի, եւ ոչինչ գիտէի անոր մանր մունր հարկերէն, ձեւակերպութիւններէն: Չէի գիտեր նաեւ թէ ինչպէ՞ս կը խոստովանեցնեն:

Ես զարմացայ՝ երբ Աւօ ըսաւ թէ խոստովանելու, թեթեւնալու պէտք ունիւ Ես չարութիւն չէի գիտեր, մեղքի վրայ դադար չունէի, եւ երբեք ծանր խօսք չէի բրած ոչ մէկուն, ոչ ալ հայհոյած, որովհետեւ այդպէս բան չէի գիտեր։ Օ՛հ, ինչե՛ր սորվեցայ անկէ ի վեր, ի՞նչ անօրէնութիւններ, ի՞նչ մեղքեր ու ոճիրներ . . . հոգիս ծածկուած է ամէն կարգի ապականութեանց ու չարութեանց արձանագրութիւններով. մարդկային ամէն ստորնութիւն իր գրոշմը թողած է անոր ճակտին վրայ, Լորենմն այնքան մաքուր եւ անարատ, այսօր սեւցած, մրտած, սորսորած ։

— Բայց ի՞նչ պէտք ունիս խոստովանելու, հարցուցի, պիշ պիշ իրեն նայելով։

— Մեղք ունիմ Տէր Հայր, խիղճս զիս կը տանջէ, ըսաւ խեղճուկ եւ ընդհատ ձայնով։

— Մե՛ղք, բայց մե՞ղքն ինչ է, ինչո՞ւ խիղճդ քեզ տանջէ . . .

— Գողութիւն ըրի, Տէր Հայր, մշակ Սարգսի այծը գողցայ ու կերայ ։

— Գողցա՛ր . . . կերա՛ր . . .

Ապշած ու քարացած զինքը կը դիտէի։ Ես առաջին անգամն էր որ գողութեան կը ծանօթանայի. ես կը կարծէի որ այդ մեղքը, ինչպէս ուրիշ այնչա՛փ բաներ, գիրքերու մէջ միայն արձանագրուած է որպէս զի մարդիկ զգոյշ ըլլան, խուսափին կեանքի մոլորութիւններէն, եւ երբեք չէի գիտեր թէ կրնան պատահիլ նաեւ իրականութեան մէջ։

— Բայց այդ ի՞նչպէս գողցար . . .

— Սարգսի քնացած ատենն էր, գաղտուկ մտայ պարտէղը, փրցուցի վզնօցը եւ առի տարի . . .

— Առի՛ր տարի՞ր . . .

— Տարի ու մորթեցի, անցուցի շամփուրը, նստայ կերայ . . .

— Գողցար եւ կրցար ուտե՛լ . . .

— Օ՛հ, պատուական այծ էր, Տէր Հայր, իւղոտ ու պարարտ, համը դեռ բերանս է . . .

Կր խօսէր բնական չեչտով մը, անհոգ ու անվախ, իբր թէ առաքինութիւն մը կատարած ըլլար։ Ես կը զարմանայի որ երկինքը չէր փլեր իր գլխուն վրայ, որ գետինը չէր ճեղքուեր զինքը ընկլուղելու համար, որ հրեշտակներ իրենց սուրը չէին մերկացներ զինքը սպաննելու, բղքտելու, պատժելու համար։

— Բանի որ գողցար ու կերար, ուրեմն ալ ի՞նչ կ'ուզես ։

— Տէր Հայր, խիղճս ծանրացած է, արձակում տուր ինծի ։

— Բայց ի՞նչպէս արձակեմ, ես չեմ կրնար արձակել . . .

— Չես կրնար արձակե՛լ . . . հապա ուրեմն ինչո՞ւ նստած ես այստեղ . . .

Այնքա՞ն ապշութիւն կար իր ձայնին մէջ որ ես պահ մը լռեցի եւ սկսայ խոհալլ Այդ արձակումը իբր իրաւունք մը կը պահանջէր իղձէ, եւ ահա ճիշդ այդ իրաւունքն էր որ ես չէի կրնար ըմբռնել . . . Ի՞նչ, ինք այժմ գողնար, աներեւակայելի մեղք գործէր, եւ դար իղձէ պահանջէր որ անպատճառ սրբեմ այդ մեղքը, իր խիղճը թեթեւցնեմ . . . Աստուած իմ, ի՞նչպէս կարելի էր գողութեան մեղքը սրբել . . . ես կրնայի՞ իր խիղճը թեթեւցնել, եւ եթէ թեթեւցնէի՝ այդ մեղքը չը՞ պիտի դար իմ խղճիս վրայ ծանրանար . . . մեղքը մեղք էր միշտ, եւ այդքան դիւրագնի ապաշաւ մը չէր կրնար զայն քաւել . . . պատիժ պէտք էր, չար-չարանք ու զրկում պէտք էր . . . եւ կամ դոնէ գողցուածին արժէքը պէտք է հատուցաներ խեղճ Սարգսին . . .

— Գնա՛ զաւակս, աղօթէ, չա՛տ աղօթէ, ուրիշ այժմ գնէ Սարգսին տուր, եւ թող Աստուած հետդ ըլլայ . . .

Թողուցի զինքը այնտեղ, եւ հեռացայ գացի տխուր ու սըրտաբեկ:

Իրիկուան դէմ էր, դէպի դաշտերը երկնցայ անխորհուրդ ընթացքով: Ո՛ւր կ'երթայի, ո՛ւր կը դիմէի, այդ չէի գիտեր: Աւօր խոստովանութիւնը զիս խռոված էր, ու գիւղին մթնոլորտը ծանր կը ճնշէր իմ վրաս, կ'ուզէի հեռանալ, նետուիլ արձակ մարգերուն մէջ, մաքուր օդ շնչել, ծծել ու ծծել: Արտերուն մօտ՝ Սարգիսը տեսայ. կը քալէր կորացած, վշտահար եւ յուսահատ երեւոյթով մը: Բարեւեց ու անցաւ, միշտ այդպէս տրտում եւ ընկճուած: Ես քանի մը քայլ ալ առի դէպի առաջ, բայց յանկարծ ետիս դարձայ եւ իրեն ձայնեցի:

— Ի՞նչ կայ, Տէր Հայր, հարցուց ցաւագին եղանակով:

— Ա՛յծդ կը փնտռէիր . . .

— Այո՛, բայց դուն ինչէ՞ն գիտես . . .

— Գնա գիւղ, Աւօն գողցեր ու կերեր էր, եկաւ խոստովանեցաւ . . . Գնա դտիր զինքը, ուրիշ մը պիտի գնէ քեզի համար:

— Աստուած լուս արեւդ պահպանէ, օրերդ երկարէ, Տէր Հայր . . .

Եւ չտապաւ դէպի գիւղ գիմեց: Ես երկար չըջեցայ դաշտերուն մէջ, եւ արեւը ամբողջովին անհետացած էր երբ գիւղ վերադարձայ: Գիւղացիք ոտքի վրայ էին, խումբ խումբ հաւաքուած կը վիճէին: Անսովոր պատահար մը տեղի ունեցած էր:

— Ի՞նչ կայ Գէորգ, հարցուցի մեր լուսարարին:

— Աւօն ու Սարգիսը կռուեցան, իրարու գլուխ պատռեցին . . .

— Ի՞նչ ո՞ւ . . .

— Աւօն Սագսի այժմ գողցեր էր, չէր ուզեր հատուցում ընել . . .

— Բայց ո՞ւր են, ո՞ւր մտան . . .

— Տարին . . . արիւն կար մէջտեղ, Աւօ կը պոռար թէ Սարգիս դանակ քաշեց իր վրայ . . . կապեցին ու տարին . . . հիմայ քաղքին կէս ճամբան կտրած պէտք է ըլլան:

— Մեծդ Աստուած, աղաղակեցի ես ու կրկին եկեղեցի մտայ: Նոր ցաւ մըն ալ կը պղտորէր իմ հանգիստս, նոր վիշտ մըն ալ կը թունաւորէր իմ երջանկութիւնս, որովհետեւ կը զգայի թէ ե՛ս պատճառ եղած էի այդ չարիքին: Բայց ես բարիք ուզած էի, ես կ'ուզէի թէ՛ Սարգսի կորուստը տեղը բերել, եւ թէ՛ Աւօի ծանօրացած խեղճը թեթեւցնել . . . ինչո՞ւ այդ արդիւնքը զար մէջտեղ . . . ի՞նչ կարգ ու սարք էր այդ որ բարիք առաջ գալու տեղ չարիք կը ծնէր, որ խաղաղութեան տեղ թշնամութիւն, ծեծ, կռիւ ու արիւն կը յայտնուէր: Ես այդ դեռ չեմ հասկցած:

Մինչեւ ամիս մը՝ ամբողջ գիւղը եկած անցած էր խոստովանատան դռնէն: Չկար մէկը որ մեզք չունենար, որ իր խղճէն նեղուած՝ թեթեւնայու պէտք չտեսներ: Եւ որչա՛փ ապականութիւններ, ի՞նչ մեծ ու անասելի անօրէնութիւններ որոնք բոյն դրած են եղեր այդ ըստ երեւոյթին խաղաղ եւ աստուածավախ մարդոց մէջ: Ես զանոնք անմեղ գիտէի, չարութեան անհաղորդ, միայն իրենց գործին ու ցաւին նուիրուած մարդիկ: Բայց ահա իրենցմէ յետինը, նոյն իսկ կ'իները, նոյն իսկ մատաղ աղջիկները անպատճառ չարիք մը ունէին իրենց հաշուին: Ես կը խենթենայի այդ ամէն աղտոտութեանց պատմութիւնները լսելով: «Արձակո՛ւմ, արձակո՛ւմ», կը պոռային ինծի. բայց ես չէի արձակեր, ես ինքզինքս այդքան զօրաւոր չէի գգար: Իրենց հաշիւը ուղղակի Աստուծոյ հետ էր, Աստուած միայն կրնար զիրենք դատել, իրենց ապաշաւն ու զիղջը ընդունիլ կամ մերժել: «Աղօթեցէ՛ք, աղօթեցէ՛ք, եւ թող Աստուած հետերնիդ ըլլայ», կ'ըսէի իրենց:

Բայց կ'երեւայ թէ մարդիկը չէին աղօթեր: Նոյն իսկ՝ նոր մեղքեր կը բարդէին իրենց արդէն իսկ գործածներուն վրայ, եւ կուգային կը խոստովանէին, միշտ անհոգ ու անպատկառ: Ես կը զարմանայի որ Աստուած ի՞նչպէս իր ուշադրութեան առարկայ չի դարձներ մեր գիւղը, գեհննի կտոր մը՝ ուր մեղքը առատ էր մարախներու պէս, ուր ամէն մարդ իրարու չարիքին, իրարու կործանման կ'աշխատէր, ուր ոչ ոք կ'ուրախանար առանց ուրիշի մը տանջուելուն, ոչ ոք կը վայելէր առանց ուրիշի մը զրկուելուն: Ես կը զարմանայի որ ինչո՞ւ Աստուած իր հուրն ու շանթը չէր արձակեր այդ մարդոց վրայ, ինչո՞ւ չէր այրեր այս գիւղը, ինչո՞ւ չէր կործաներ այդ ապականութեանց վայրը, ինչպէս այրած ու քանդած էր Սոգոմ Գոմորը: Երբ օդը փոթորկոտ կ'ըլլար, կայ-

ծակաները կը շաչէին եւ երկինքը կ'որոտար, ես կը կարծէի թէ հասած է վերջին ժամը, թէ Աստուած կը սկսի իր պատիժը, թէ երկիրը պիտի աղատի մեր գիւղացւոց մեղքերուն ծանրութենէն: Բայց որոտումները կ'անցնէին անվնաս ու կ'անհետանային, կայծակները կը շեղէին եւ կ'իյնային հեռուն՝ անտառին մէջ: Անգամ մը միայն գիւղին վրայ ինկաւ հատ մը, բայց ան ալ եկեղեցիին զանգակատունը խորտակեց: Ես ոչինչ կը հասկնայի ու կ'աղօթէի: Ի՞նչ ցուցանք էր այս օր գիւղին մէջ միայն եկեղեցին ըլլար մաքուր, եւ Աստուած իր շանթը անօր վրայ ձգէր: Մինչդեռ գիւղացիք, հակառակ իրենց մեղքերուն, հակառակ իրենց հետզհետէ բաղձապատկուող անօրէնութեանց, կ'ապրէին հանդիստ, կ'ապրէին ռարխ ու երջանիկ, կը խնդային ու կը պարէին, կը զուարճանային, եւ երբ իրենց խիղճը ծանրանար, շկարեանար տանիլ իր վրայ կուտակուած բեռը, կուգային եկեղեցի՝ իմ գոգս, իմ խղճիս վրայ կը թափէին ու կը մեկնէին թեթեւցած: Ամբողջ գիւղին ապականուած թիւնը իմ վրաս բեռցած էր. գիւղացւոց հոգը չէր, բայց ե՛ս կը տանէի այդ խաչը, ես կը տքայի անօր ծանրութեան տակ: Ես կը չարչարուէի ու կը տանջուէի, կորսնցուցած իմ անդորրութիւնս, իմ ուրախութիւնս, մոռցած իմ ցաւերս, իմ հոգերս, մոռցած նոյն իսկ իմ ընտանիքս: Եւ գիւղը ուրախ էր, կը խայտար ու կը շփուար, երջանկութեամբ լեցուած, ցնծութեամբ զեղուն:

Գ.

Անցան օրեր, անցան շաբաթներ, եւ ես այդ դառն ու ցաւազին կեանքը կը քաշքշէի՝ շարունակ կոռւի եւ անստուգութեան մէջ. ես իմ խղճիս, իմ հաւատքիս գէժ կը կոռւէի, չէի հասկնար թէ այդ ի՞նչ նախախնամութիւն, ի՞նչ արգարութիւն է որ գիւղացիք, ինծի հետ միեւնոյն կրօնքին, միեւնոյն հաւատքին, եւ միեւնոյն Աստուծոյ մարդիկը՝ իրր մեղաւոր շատ աւելի հանգիստ ապրին քան ինծի պէս պարզամիտ, մեղքի ու չարութեան հետ գործ չունեցող մարդ մը: Արդեօք բարութիւնը ինծի ծո՞ւռ սորվեցուցած էին, արդեօք ի՞մ ըրածս էր մեղքը, եւ գիւղացւոց անօրէնութիւններն էին կեանքի ճշմարիտ եւ աստուածաճանաչող նպատակները: Ես անստոյգ էի այս մասին, ու կը տանջուէի:

Օր մը, բոլոր լսածնիրէս, բոլոր տեսածնիրէս աւելի սոսկալին գործուեցաւ գիւղին մէջ: Փայտահար Մըկօի տասերկու տարեկան աղջիկը՝ Արուսեակը՝ այգիի մը ոտքը խնդողաւ գտանք: Կորովի ձեռք մը՝ իր մատներով խեղճ պղտիկին վիզը խարտոցած էր վայրագ ու անխիղճ բռնութեամբ մը: Ա. ելի ահռելին կար: Արուսեակ նախ պղծուած էր, ու վերջէն խեղդուած: Հագուստները բզբտուած

էին, դէմքը ճանկոտուած, սրունքները գրեթէ բաժնուած իրարմէ, եւ երակ երակ ներկուած իր քերովբէի կոյս արիւնով: Խեղճ բան էր զինքը տեսնել այդպէս չարչարուած ու նահատակուած: Իր մարած աչուրներուն մէջ աղաչանքի ու սարսափի նայուածք մը տակաւին վառ կը մնար, եւ սառած արցունքներու տակէն կարծես մեղի կ'ըսէր թէ ինչո՞ւ չէին խնայած իր մատաղ օրերուն, ինչո՞ւ մարած էին իր լոյս-արեւը, ինչո՞ւ զինքը գերեզման կը զրկէին այդքան առոյգ ու կենսալիր:

Այդ ինչուն մենք գիտէինք: Մենք չլմորած իրարու երես կը նայէինք, լոկ կը հարցնէինք թէ ո՞վ, ո՞ր դժոխքի փախստականը գործած է այս ոճիրը: Անօրէն գիւղացիք անգամ սոսկումի մատնուած էին այդքան անխղճութեան, այդքան հրէշութեան հանդէպ: Ո՞վ էր ոճրագործը, մա՞րդ էր արդեօք թէ մարդկութենէ դուրս հրէշ մը, գաղան մը, զոր գեհնի ոգիներն իսկ հեռացուցած էին իրենց մէջէն: Խեղճ էր նաեւ Մըկօն: Կուլար ու կը վայէր: Իր արցունքները քարերն իսկ կը յուզէին: Աւելի խեղճ էր աղջկան մայրը, Նազլուն. մազ չէր ձգած գլխուն վրայ՝ փեթթած էր, լեռ ձոր ինկած կը թափառէր, մէյ մը գետնի կանանչին կը գանգատէր, մէյ մը արեւին, կը հառաչէր այնքան խոր որ արձագանգը կ'երթար երկինքին կը կաշէր, Աստուծոյ դուռները ափ կ'առնէր: Խեղճ էին երկուքն ալ. երբեմն կ'արտասուէին, երբեմն կը խնդային, օրեր կ'ըլլար որ լուռ ու մունջ կը մնային շարունակ, եւ շատ անգամ ալ կը պոռային ոյժով, գերեզմանին մեռելները արթնցնելու չափ ոյժով: Այս առաջինը չէր որ այդպէս դժբաղդութիւն կ'իյնար իրենց վրան. տարի մը առաջ, իրենց առջինեկն ալ, գրեթէ նոյն տարիքը աղջիկ մը, Աշխէնը, միեւնոյն կերպով խեղդուած գտած էին աւելի հեռուն, անտառին խորը: Ձմեռ էր ատենը, զիակը մնացած էր օրերով եւ բորենիներ միայն գլուխն ու ոսկորները լման թողած էին ձիւնին տակ:

Ո՞վ էր այս ոճիրներուն հեղինակը: Յայտնի կապ կար երկու աղջիկներուն սպանութեան մէջ: Աշխէնն ու Արուսեակը միեւնոյն հրէշին զոհ գացած էին, միեւնոյն կրքին մատաղ դարձած էին: Ո՞վ էր ուրեմն այդ հրէշը, գիւղէն էր թէ դուրսէն: Իս բնաւ տարակոյս չունէի այդ մասին: Ոճրագործը գիւղի մարդ էր, Հայ՝ ու տունը դրացի: Մեր գիւղը ո՛չ օտարական կար, ոչ ալ դուրսէն կուգար: Շատ շատ շրջիկ վաճառականներ կը հանդիպէին, կը կենային մէկ երկու ժամ, եւ իրենց առեւտուրը ընելով կը հեռանային կ'երթաւին: Ես վստահ էի թէ ոճրագործը գիւղէն էր, որովհետեւ գիւղացիք լաւ մարդիկ չէին, որովհետեւ իրենց խիղճն ու պատիւը ոտքի տակ առած էին, կ'ապրէին մեղքի եւ անօրէնութեան մէջ, կը գող-

նային ու կը յափշտակէին, իրարու իրաւունքը կը կապուէին: Այլ թէ ո՛վ էր բուն ոճրագործը, այդ չէի կրնար ըսել: Ոճրագործը մէկ հոգի մըն էր, բայց ամէնքն ալ կրնային ըլլալ: Ես նոյն իսկ Մըկօի վրայ վստահութիւն չունէի:

Առտու մը՝ մինչդեռ եկեղեցին չօքած կ'աղօթէի, Զսքար Տա- տը ներս մտաւ: Գիւղին մէջ միակ մարդն էր այս որ ես կը յար- գէի ու կը սիրէի: Ես ամբողջ գիւղը կը վառէի, բայց ինքզինքս կրակը կը նետէի Զսքար Տատը փրկելու համար: Կատարեալ Հայ քրիստոնեայ ու առաքինի մարդ էր, ժամուն՝ պատարագին հա-ւատարիմ, բարի ու ողորմած: Ես զինքը միշտ եկեղեցին կը տես- նէի. առտուն այնտեղ էր, ինչպէս իրիկունը: Եւ եկեղեցի կը մտնէր ո՛չ թէ միւս գիւղացիներուն պէս իր մեղքերը թափելու, այլ աղօթելու, Աստուծոյ բարիքն ու օրհնութիւնը խնդրելու հա-մար: Կու գար կ'իյնար ծունգի վրայ, ցուրտ քարերը կը համբու-րէր, կ'երկրպագէր այնքան երկիւղածութեամբ որ ճակատը գետ-նին կը քսուէր: Երբեք խոստովանելու չէր գար, եւ ես անբնա-կան չէի գտնէր իր խուսափումը: Այդպէս մարդ մը անշուշտ չէր կրնար մեղք ունենալ: Ես շատ անգամ կը մտածէի թէ Աստուած իրեն կը բաշխէ գիւղը, թէ իր բարութեան սիրոյն միայն հուր ու կայծակ չի տեղացներ գիւղացւոց վրայ եւ զանոնք բնաջինջ չըներ:

Քառսունք գրկած մարդ մըն էր, կայտառ ու մեծղի, եւ այն- չա՛փ հարուստ որ ծովուն աւազը բան մը չէր իր ոսկիներուն քով: Գիւղին այգիներուն մեծ մասը իրն էր, իր նախիրները, իր անա-սունները թիւ ու գումար չունէին. գլխու մազը կը համրուի՝ Գիւ-ղացիք զինքը կը պաշտէին, որովհետեւ ամբողջ գիւղին բարեբարն էր. շատ կը շահէր եւ բուռնով կը բաժնէր. գործ կու տար ամէ-նուն, կ'օգնէր խեղճերուն, կ'օգնէր բոլոր անոնց՝ որոնք նեղութեան մէջ կը մնային եւ կամ հիւանդ չկ'իյնային, կը կերակրէր ու կը պատսպարէր ո՛վ որ ներկայանար եւ իր գթութեան ապաւինէր: Իր տան դուռը բաց էր բոլոր դատարկապորտներուն առջեւ: Իր սեղանը՝ քսանէն աւելի մարդիկ կ'ըլլային միշտ, եւ այդ քսանէն հազիւ հինգը վեցը իրեններն էին: Կարկեցու թիւնն ու անձնուի-րութիւնը այնքան մեծ էր որ ընդհանրապէս հիւանդներու սնա-րին մօտ կը մնար, իր ձեռքով կը խնամէր, մանաւանդ երբ կին մը, աղջիկ մը, պատանի մը ըլլար հիւանդը:

— Տան մարդիկը իրենց աշխատանքը ունին կ'ըսէր, թող եր-թան դաշտերը, ես գործ չունիմ, ես կը հսկեմ իրենց հիւանդին վրայ:

Եւ երբ գիւղացիք՝ յարգանքի ու պատկառանքի զգացումէ

մը մղուած՝ կ'ուզէին մերժել,

— Վնաս չունի, կը յարէր, Բրիտոս ալ այսպէս ըրաւ, եւ ոչինչ կորսնցուց իր մեծութենէն:

Զկար զիւղացի մը որ պարտաւոր չըլլար իրեն, Ամէն կողմ երախտիք սիւսած էր, ամէն կողմ բարիք տարածած էր: Եւ կը զմայլէի իր անսպառ բարութեան ու քերականութեան վրայ: Եւ կը հաւատայի որ Զաքար Տատը իզմէ շատ աւելի մօտ է Աստուծոյ, եւ շատ անգամ, իրեն կը դիմէի, իր բերնով իմ խնդրանքս ու աղաչանքս կը բարձրացնէի դէպ ի վեր:

Երբոր ներս մտաւ, կարծեցի թէ աղօթելու եկած է, եւ ահա նաժանքով ոտքի ելայ՝ իրեն տեղ տալու համար: Բայց Զաքար Տատ սովորակօրէն պէս ծունկ չչոքեց, աղօթելու միտք չունէր:

— Տէր Յուսիկ, ըսաւ խորհրդաւոր կերպով մը, խոստովանանք ունիմ:

Զարմացայ. առաջին անգամն էր որ այդ խօսքը կը լսէի իրմէ:

— Դո՛ւն ալ, Տատ, ըսի ապշած, բայց քու մեղքդ որն է:

— Խոստովանանք ունիմ Տէր Յուսիկ, խիղճս ծանրացած է, թեթեւալ կ'ուզեմ:

Մտանք պահարանը: Ես նստեցայ մարմարեայ սանդուխին վրայ եւ բազմոց մը քաշեցի քովս:

— Տէր Յուսիկ, ըսաւ Զաքար՝ իր կարգին նստելով, ծա՛նր, շա՛տ ծանր մեղք գործեցի:

— Կատա՛կ կ'ընես, Տատ . . .

Ես չէի ուզեր հաւատալ, այն աստիճան անսովոր կ'երեւար ինձի իր մեղապարտութիւնը:

— Մըկօի աղջկան խնդիրը զիտես հարկաւ, չէ՞, յարեց շեշտաւ կի աչքերուս մէջ նայելով:

— Ոճրագործը չգտանք, Տա՛տ, եւ այդ բեռ եղաւ իմ խղճիս վրայ, պատասխանեցի տխուր շեշտով մը:

Ահռելի ոճիրը յանկարծ միտքս ինկած էր իր բոլոր սարսափելի պարագաներով:

— Ես խիղճդ պիտի թեթեւցնեմ, Տէր Յուսիկ, ես պիտի յայտնեմ թէ ո՛վ էր ոճրագործը:

— Դիւղի մարդ է, ուրիշը չի կրնար ըլլալ . . .

— Այո՛, գիւղի մարդ . . . հիմայ զիղջի եկած է . . . քար նստած է խիղճին վրայ, թեթեւալ, ազատիլ կ'ուզէ . . .

— Բայց այդ ո՛վ է, ո՞ր անօրէնը . . .

— Անօրէ՛ն կ'ըսես, Տէր Յուսիկ:

— Հապա ի՞նչ ըսեմ . . . այդ ո՞ր անօրէնն է, ո՞ր հրէշը, ո՞ր զոհէն փախածը . . .

—Այդ անօրէնը, այդ իրէշը, այդ դժօխքէն փախածը ե՛ս եմ, Տէր Յուսիկ . . .

—Դո՞ւն . . .

Եւ ես տեղէս վեր ցատկեցի՝ իբր թէ գետինը բացուած ըլլար ոտքերուս տակ, իբր թէ կայծակ ինկած ըլլար իմ առջիս :

—Դո՞ւն, կրկնեցի, սարսափած :

—Այո՛, ե՛ս, Զաքար Տատը :

Ես չեմ գիտեր թէ ի՞նչ եղայ այդ վայրկեանին, ի՞նչ զարհուրելի երեւոյթ ունէի : Կը յիշեմ միայն որ լափող, հատցնող կրակ մը անցաւ իմ մարմնիս մէջ, եւ սկսաւ շրջան ընել, այրել զիս, հատցնել : Բաւական ժամանակ ես ինքզինքս կորսնցուցի, ես ոչինչ կը տեսնէի՝ այլ միայն բոցեր, կարմիր ու կիզիչ բոցեր, որոնք օձի լեզուներու պէս կը բարձրանային չորս կողմս, կը շրջապատէին զիս, կը խոցէին, կը խեղդէին : Երբոր քիչ շատ հանդարտեցայ, ես կրկին սկսայ մտածել թէ կատակ կ'ընէ :

—Տա՛տ, Տա՛տ, Աստուծոյ սիրուն, զաւկըներուդ սիրուն, մի՛ չարչարեր զիս . . . չիտակը ըսէ . . . դուն չես Արուսեակը խեղդողը, դուն չես Մըկօի աղջիկը պղծողը . . . դուն չես . . . ըսէ՛, Աստուծոյ սիրուն, լոյս հոգւոյդ սիրոյն . . .

Ծունկի եկայ իր առջեւ, լացի, աղաչեցի որ խնայէ ինծի, որ ինծի ըսէ թէ ինք, Զաքար Տատը, սուրբ ու առաքինի մարդը չէ այդ անլուր ոճրագործութեան հեղինակը : Ծակատս ոտուրներուն կը քսէի, կը խնդրէի որ զիս սպաննէ, արիւնս քամէ, բայց այդ ոճրին հեղինակութիւնը չստանձնէ : Սակայն զուր տեղը աղաչեցի, զուր տեղը լացի ու պաղատեցայ :

—Բայց դուն խօսք չես հասկնար, Տէր Յուսիկ, ըսաւ, ի՞նչ կայ որ այդքան իրար անցեր ես . . . մեղքը գործողը ես եմ, դուն իզմէ աւելի կը խռովիս . . . խենթի գործ է ատ . . .

—Տա՛տ . . .

—Տատը մատը մէկդի, Տէր Յուսիկ, խենթութիւն չուզեր . . . ղե՛հ, արձակում տուր երթամ գործիս . . .

Ես սոսկումով զինքը կը դիտէի Այս այն աստուածաժախ, առաքինի ու ողորմած Զաքար Տա՛տն էր, այս այն սուրբ, ջերմեռանդ ու բարի մա՛րդն էր, թէ ուրիշ մը, թերեւս չար ոգի մը, թերեւս նոյն ինքն սատանան : Աչուրներս կը չփէի, կը նայէի, կը չփէի ու կրկին կը նայէի. սխալմունք չկար, Զաքար Տատն էր : Դայթակղած էի ու վիրաւորուած :

—Զաքա՛ր Տատ, բսի, ես չեմ հաւատար . . .

—Բայց քանի որ կը պնդեմ թէ ե՛ս եմ Արուսեակը պղծողը, ես եմ զայն խեղդողը :

— Ես արձակում չեմ տար, ես չեմ ուզեր նոյն իսկ ասանկ մեղքի մը գաղտնեկիցը ըլլալ . . . ես կը զարմանամ որ ինչպէ՞ս այս եկեղեցին չի փլչիր հիմայ, քար ու քանդ չըլլար, մեղ չի ճզմեր . . .

— Արձակում չե՞ս տար . . .

— Ո՛չ, չեմ տար . . .

Սպասեցի որ ելլէ երթայ, կ'ուզէի մինակ մնալ, ես ալ չէի գիտեր թէ ի՞նչ ընելու համար, բայց չգնաց, գրպանէն լեցուն քսակ մը հանեց, եւ ըսաւ ծիծաղելով.

— Հասկցայ, Տէր Յուսիկ, հասկցայ, լուսահոգի Տէր Զաւէնին աչկերտն ես, մինչեւ բարան չտեսնես գործ չես հաներ . . . ա՛ռ, մի՛ վախնար, քեզ կը կշտացնէ, Տէր Զաւէն ասկէ քիչ կ'առնէր . . . անգամ մը միայն՝ Աշխէնին համար ասոր չափ քառաւ . . . գործը գիտէր լուսահոգին . . .

— Աշխէնի՞ն հարցուցի անձկութեամբ.

Մըկօի միւս աղջիկը միտքս ինկած էր, այն որ խեղդուած եւ բորենիներէն բզբտուած էր անտառին մէջ :

— Այո՛, Աշխէնին, ի՞նչ կայ որ . . .

— Բայց Աշխէնն ալ Արուսեակին պէս խեղդուած գտան . . . բորենիները բզբտած էին եւ յայտնի չէր . . . ո՛վ գիտէ թերեւս ան ալ պղծուած էր . . .

— Այո՛, պղծուած, ի՞նչ ընենք, Տէր Յուսիկ, Աստուած ասանկ տկարութիւններ կուտայ մարդուս . . .

— Աշխէնն ալ դուն . . .

— Այո՛ ես, եւ Տէր Զաւէն խնդիր չըրաւ . . . Աստուած լուսաւորէ՞ ձոգին . . .

Ես ա՛լ չկեցայ : Սոսկումով ու պոռալով դուրս նետուեցայ պահարանէն, գացի ինկայ խորանին առջեւ եւ սկսայ լալ, լալ ու ողբալ : Լացի ա՛յնչափ որ արցունքներս ծովացան քարերուն վրայ : Ինչ որ յոյս, ինչ որ մխիթարութիւն, ինչ որ հաւատք կար իմ մէջս, լուծուեցաւ՝ ջուր կտրեցաւ եւ այդ արցունքներուն հետ եւ լաւ դուրս, տարածուեցաւ խորանին առջեւ՝ իբր յետին ու գերաս գոյն զոհաբերութիւնը զոր ես կրնայի ընել իմ այնքան ջերմեռանդութեամբ ու հաւատքով պաշտած Աստուծուս :

Ա՛լ հաւատք չունէի, Աստուծոյ անունը ա՛լ չէր յուզեր սիրտս, չէր խանդաղատացներ զիս : Ինք պէտք էր ամենատես եւ ամենազօր ըլլար. աշխարհի արդարութեան կշիռը պէտք էր իր ձեռքը գտնուէր. բարիին վարձն ու չարին պատիժը ինք պէտք էր սահմանէր անվրէպ : Բայց այս ի՞նչ ամենազօրութիւն, ի՞նչ ամենատեսութիւն եւ արդարութիւն էր որ գիւղացւոց այնքան անօրէնութիւններէն

վերջ, տակաւին անպատիժ կը մնային նաեւ Զաքար Տատի խուժ-
դուժ ու հրէշային ոճիրները՝ որոնց նմանը թերեւս աշխարհ իրկու
անգամ տեսած չէր։ Ես եկեղեցի անգամ չէի երթար, Փակուած
էի տանս մէջ, ոչ իսկ մեր տնեցւոց կ'երեւայի, կը խոկայի օրն ի
բուն, եւ պահէ պահ, քայլ առ քայլ՝ իմ հրանութեանս, իմ խղճի
անդորրութեանս, իմ յոյսերուս ու հոգւոյս գերեզմանը կը փորէի
անագորոյն հաստատակամութեամբ։

Գիւղացիք սկսած էին տրտնջալ։ Արդէն իսկ գանգատներ
ուղղուած էին քաղաք՝ եպիսկոպոսին։ Երբեմն երբեմն, իմ հրա-
ժարեցումս գուշակող մրմունջներ կը հասնէին Խանջիւս։ Բայց ես
հոգ չէի ընել։ Ես ուրիշ բան կը մտածէի։ Ես կը խորհէի կեր-
պով մը վրէժխնդիրը բլլալ երկու մատաղ զոհերուն, Մըկօի խեղճ
ու անբաղդ աղջիկներուն։ Ես նախ որոշեցի սպաննել Զաքար
Տատը՝ սպաննել՝ արիւնը քամել ու խմել։ Բայց չուտ հասկցայ որ
հակառակ իմ բոլոր հիասթափումներուս, չպիտի կրնայի այդ գործը
զլուխ հանել։ Ոճիր մը ոճիրով քաւել՝ ծանր կու գար ինծի։ Այն
ատեն՝ մտադրեցի ամէն բան յայտնել Մըկօին ու գիւղացւոց, վար
առնել այդ ապիրատին դէմքը ծածկող առաքինի եւ աստուածա-
վախ մարդու զիմակր, ամէնուն յայտնել այդ մարդակերպ հրէշին
հոգին սեւցնող աղտոտութիւնն ու ոճիրը։

Կիրակի օր մը, մինչդեռ գիւղացիք եկեղեցիին հրապարակը
հաւաքուած էին, ես տեսայ Զաքար Տատը որ դէպի ժամուն
դուռը կը զիմէր։ Արտաքուստ՝ սրբութեան հով մը կը ծորէր
իրմէ, կը յառաջանար վերացած, երկնաբաղձ խոկմունքներու մէջ,
իբր թէ հրաշալի տեսիլի մը յայտնութիւնը զինքը գրաւած ըլ-
լար։

Ես չկրցայ դիտնալ թէ ե՞րբ եւ ինչպէ՞ս իր մօտը վաղեցի, իր
օձիքը ձեռք առի, ստիպեցի զինքը որ կհնայ, եւ երեսը դարձնէ
միամիտ գեղջուկներուն՝ որոնք ակնածութեամբ բարեւի կեցած
էին ճամբուն երկայնքը, ես յանկարծ ինքզինքս այդ դիրքին մէջ
գտայ, իրեն հետ դէմ առ դէմ։ Անսովոր կիրք մը լեցուցած էր գիտ,
Իր հրաւրքէն բորբոքած էի, զրեթէ լսելուս։ Աչուրներս դարձած
էին, ոչինչ կը տեսնէի յստակ։

— Ոճրագործ, ոճրագործ, գուացի երեսն ի վեր, տակաւին կը
յանդգնի՞ս աղօթքներու անքիժ կուսութիւնը պղծել աղտոտ բեր-
նիդ մէջ, ինչպէ՞ս պղծեցիր ու խեղդեցեր այդ խեղճ աղջիկները։
Զաքար յանկարծակիի եկած,

— Տէ՛ր Յուսիկ . . . ըսաւ պահ մը, սոսկումով լեցուն՝ ընդ-
հատ ու անզօր ձայնով մը։

Ուրիշ ոչինչ։ Կեցած էր դէմս, ապշած ու ահաբեկ, եւ լռիկ
զիս կը դիտէր։

— Ոճրագործ, կրկնեցի ես, հրէշ, մարդասպան, ես վար պիտի առնեմ քու անօրինութիւններդ ծածկող այդ գիմակը, պիտի պատուեմ զայն . . . չի՞ բաւեր որչափ խաբեցիր Աստուածն ու մարդիկը, չի՞ բաւեր որ դուն՝ յետինը աշխարհի ոճրագործներուն՝ այսպէս յարգուեցար սուրբ ու առաքինի մարդու մը պէս :

Ուժով ցնցեցի զինքը, թուքի իր երեսը, մրկած ու կատղած :

Բայց ահա գիւղացիք՝ որոնք տնորոշ մրմունջներով ընդունած էին իմ տակաւին մութ ու քողածածկ ամբաստանութիւններս, կամաց կամաց մեղի մօտեցան կռուիսին ցցած, եւ սպառնալից աղաղակներով զիս շրջապատեցին :

— Ոճրագործ, ոճրագործ, կը պոռայի ես, առանց Զաքար Տատի օձիքը ձգելու :

Մրկօ՝ որ գիւղացւոց գլուխը անցած էր, եկաւ վրաս, բռնեց թեւէս եւ սկսաւ պրկել :

— Բայց դուն այդ ինչե՞ր կ'ըսես մեր Տատին, գոռաց կրքով, տէրտէ՛ր, խենթեցա՛ր, ի՞նչ եղար . . .

Անմիտ ոչխար, չէր հասկնար թէ ես իր վրէժը լուծել կ'ուզէի, ես իր զաւակներուն անմեղ արիւնին քաւութիւնը կը հետապնդէի :

— Մրկօ՛, թո՛ղ թեւս, թո՛ղ որ բզքտեմ այս չունը, ըսի իրեն, թո՛ղ՝ որովհետեւ այս հրէշն է, գառնուկի մորթով ծածկուած այս գայլն է քու մատաղ զաւկըներուդ արիւնը մտնողը . . . թո՛ղ այս անօրէնն է պղծած քու աղջիկներդ, այս դժոխքի ոգին խեղդած է քու անմեղ, քու անարատ աղջիկներդ . . .

— Խենթեցեր է, Տէր Յուսիկը խենթեցեր է կ'ըսէին չորս կողմէն :

Հէին ուզեր այդ անլուր ամբաստանութեան հաւատ ընծայել : Եւ ես կը զգայի թէ ինչո՞ւ չէին ուզեր : Անոնք չէին հաւատար իմ խօսքիս՝ որովհետեւ Զաքար Տատ իրենց բարեկամն էր, իրենց դրամ եւ ուտելիք կու տար, իրենց գործ կը հայթայթէր : Անոր պէտք ունէին, ուրեմն այն սուրբ ու առաքինի պիտի մնար իրենց աչքին. եթէ Աստուած անգամ վար իջնէր եւ պահ մը իմ խօսքերս կրկնէր իրենց, կրկին չպիտի ուզէին հաւատալ : Թող ուրիշ մը ըլլար Զաքար Տատին տեղը, թերեւս վայրկենապէս սպաննէին, բղքտէին :

— Յիմարնե՛ր, ապուհնե՛ր, ցաւագարնե՛ր, կը պոռայի իրենց երեսն ի վեր, ես ստուգութիւնը կ'ըսեմ ձեզի, այս մարդը՝ ձեր կրօնքն ու Աստուածը պաշտող այս մարդը արժանի չէ ձեր մէջը մնալու, վանէ՛ զայն, Մրկօ՛, որովհետեւ ոճրագործ է, որովհետեւ քու աղջիկներուդ կոյս արիւնը պղծած է :

Բայց անոնք զիս մտիկ չէին ըներ :

— Սուտ է, սուտ է, Տէր Յուսիկը յիմարացեր է, կ'աղաղակէին:

— Սուտ չէ, ինքն իսկ խոստովանեցաւ, հարցունցէք իրեն, հարցունցէ՞ք, այս մարդը ոճրա . . .

Ես չկրցայ աւարտել:

Մըկօ՝ բռունցքի ուժգին հարուած մը իջեցուց ճակտիս, եւ զիս երեսի վրայ փռեց իր ոտքերուն առջեւ: Ընդհանուր տիոցի մը նըշանը եղաւ ատիկա: Դիւղացիք վրաս ինկան, կոխկրտեցին մարմինս, թուքին երեսս, դէմքս ճգեցին, եւ թողուցին այտեղ: Խոշտանդուած ու արիւնոտ, կէս-ողջ կէս-մեռել, ես շատ ետքը միայն ուշքի եկայ:

Շաբաթ մը վերջ, գիւղացւոց բողոքին վրայ, կարգազուրկ եղած էի: Ես հաճոյքով նետեցի քահանայի սքեմը, երբեմն գգուիչ ու հաճելի՝ ինչպէս դրախտային ամպի գուլաներ, հիմայ կիզիչ ու ցաւառիթ, ճիշտ դժոխքի բոցերուն պէս: Սքեմէն մերկածած՝ ես հանգիստ էի ու խաղաղ: Դիւղացւոց մեղքերուն եւ Զսքար Տատի հրէշային ոճիրներուն բեռը վերցած էր խղճիս վրայէն: Ես ա՛լ ինքզինքս պատասխանատու չէի նկատեր այդ անօրէնութեանց համար: Ես ա՛լ սոսկական ամհատ մըն էի, միայն իմ մեղքերուս, իմ յանցանքներուս պատասխանատու: Սքեմը՝ ամէն օտար հոգ ու բեռ սոռած տարած էր իրեն հետ: Բայց տարած էր նաեւ իմ երջանկութիւնս, իմ գոյութեան իրաւունքս, իմ ծննդավայրս ու անունս: Ես ա՛լ ոչինչ էի աշխարհի վրայ, այլ միայն տխուր ուրուականը երբեմն կենդանի բայց ա՛լ իսպառ անչնչացած, անէացած էակի մը, եւ կը թափառէի անվերջ ու անկայ:

Ամիս մը չէր անցած, եւ կինս ու երկու զաւկըներս հողը դըրած էի: Անկէ ի վեր, ես ա՛լ չեմ գիտեր թէ ինչպէ՛ս կ'ապրիմ, ո՛ւր կ'երթամ, ո՛ւր կը մնամ: Ես կը թափառիմ, ես այդ օրէն ի վեր ո՛չ անկողին ունեցած եմ մարմնիս խոնջէնքը կազդուրելու համար, ոչ բարձ՝ իմ վշտահար գլուխս հանգչեցնելու համար, ոչ հաց՝ ուտելու համար, ոչ ալ կրակ՝ տաքնայու համար: Ես ողորմութեամբ կ'ապրիմ, միշտ հալածուած, միշտ խոշտանդուած, միշտ արհամարհուած ու նախատուած: Հազիւ մարդոց կը մօտենամ, եւ ահա զիս կը վանեն: Ինչո՞ւ, ես գիտե՞մ, ես ոչ չարութիւն կրնամ ընել, ոչ վիշտ պատճառել. ոչ նեղութիւն տալ, ոչ ալ խրդճի դէմ գործել: Բայց կրկին զիս չեն պահեր, հազիւ ժամ մը երկուք կը մնամ իրենց հետ, եւ արդէն իսկ վայրկեան մը առաջ զիս դուրս նետելու հնարը կը խորհին, իբր թէ սոսկալի, տարափոխիկ ախտ մը ըլլայի: Ես շատ անգամ ուզեցի վերջ տալ այս թափառումներուս, աշխատիլ եւ՝ արդար քրտինքի արդիւնքով ապրիլ, նոր բոյն կազմել ու տրորուիլ, կրկին անուն

մը եւ գոյութեան իրաւունք մը ձեռք բերել, բայց չկրցայ, զիս չէին ուզեր: Ես կը տեսնէի որ բանուորները կը գողնային, ես կը տեսնէի որ վարպետները կ'անիրաւէին: Մէկուն ու միւսին յանցանքը իրենց երեսին կու տայի, իրարմէ կը զգուշացնէի, բայց անոնք՝ փոխանակ շնորհակալ ըլլալով՝ կը միաբանէին, ինծի դէմ կ'ելլէին, զիս կը խոշտանգէին ու կ'արտաքսէին: Ես ամէն տեղ այդպէս պարզ հոգուով, մաքուր խղճով տեսնել կ'ուզէի մարդիկը, բայց անոնց հաճելի չէր գար այս ընթացքս, կը նախատուէի ու կը հալածուէի: Աշխարհի բնակչութեանց մէջ չկար անկիւն մը՝ ուր կարենայի կծկտիլ, չկար դասակարգ մը որ զիջանէր ինծի հետ ձուլուելու: Ինծի բնակարան ու պառսպարան՝ արձակ դաշտերն ու լեռներու ծմակները կը մնային, եւ ամէն մէկ հանգրուանէ վերջ կը սկսէի կրկին մեծ ճամբաներու կեանքս վերսկսիլ, միայնակ ու հացագուրկ:

Որչա՛փ թափառեցայ, որչա՛փ քաշկռտուեցայ ու չարչարուեցայ, որչա՛փ ժամանակ անօթի ու անապաւէն մնացի, արդա՛ր Աստուած: Իմ անկողինս գետնի խոնաւ հողն էր, կամ տակաւին թաց խոտը, իմ վերմակս ցուրտ ու սառուցիկ անջրպետն էր. անասուններն իսկ հեռու կը փախչէին իղմէ, եւ ես կը թափառէի անվերջ, մոռցած թէ ո՞վ եմ, ուրկէ՞ կու գամ, առանց գիտնալու թէ ո՞ր կը գտնուիմ, ո՞ր կը գիմեմ: Ես չեմ հասկցած թէ ի՞նչ մեղք, ի՞նչ անլուր ոճիր գործած եմ այս անազորոյն ու տաժանելի դատապարտութեան ենթարկուելու համար: Ես չեմ գիտեր նաեւ թէ ինչո՞ւ զիս չեն սպաններ, ինչո՞ւ կ'ապրիմ, ի՞նչ բարիք կրնամ բերել այս աշխարհին, երբ այսպէս թշուառ եմ, երբ այսպէս անմխիթար եմ, անհաճոյ եւ անհրապոյր . . .

Գ.

Անծանօթը աւարտեց իր պատմութիւնը, պորրուհցաւ վառարանին առջեւ ու քնացաւ: Այնքա՛ն կուշտ քուն մը ունէր որ յայտնի էր թէ երկար ատենէ ի վեր այդքան տաք ու հանգիստ տեղ չէր պառկած:

Մեր տխրութիւնը հետզհետէ աւելցած էր, քանի՜ ծանօթացած էինք իր ցաւագին ու բազմաչարչար կեանքին դրուագներուն: Առտուն՝ մեզի հետ մէկտեղ արթնցաւ, հազիւ թէ կտոր մը բան զրաւ բերանը, եւ ուզեց մեկնիլ:

— Ես պէտք է երթամ, ըսաւ, ես չեմ կրնար աւելի երկար ատեն մնալ, որովհետեւ եթէ ես չերթամ՝ վստահ եմ որ զո՛ւք զիս պիտի վաճէք ձեր մէջէն: Ես չեմ գիտեր թէ ի՞նչ է պատճառը, թէ ի՞նչ բան կայ իմ վրաս, իմ խօսքերուս մէջ՝ որ այսպէս նողկանք կ'ազդեմ մարդոց. բայց ապահով եմ որ զիս պիտի արտաքսէք . . .

Մարդը կարծես մեր սրտէն կը խօսէր։ Իսկապէս՝ մենք սկսած էինք նեղութիւն զգալ իր ներկայութենէն։ Իր ցաւատանջ ու լլկուած երեւոյթը մեզ կը տանջէր, իր արթնցուցած զգայնութիւնները մեր սիրտը կ'ասղնտէին, մեր հոգին կը փշոտէին։ Մենք շատ երջանիկ էինք երբ տակաւին չէր յայտնուած, չէր ցցուած մեր մէջ, եւ իբր կենդանի յանդիմանութիւն՝ մեզ չէր խաբաղանաւ մեր անտարբերութեան համար։

Առջի իրիկուան գեղեցիկ տրամադրութիւնը ցնդած դացած էր գիշերուան խորհուրդներուն հետ։ Մենք իրօք փափաք զգացած էինք բարիքի առաքեալներ դառնալու, թշուառներու համար տառապելու, անկարներուն օգնելու, ամէն ցաւ սփոփելու, ամէն դժբաղդ ու անժառանգ հրճուեցնելու, սակայն այդ փափաքը ուրիշ բան չէր՝ եթէ ոչ վարկեւեական տպաւորութեան տակ առաջ եկած թեթեւ ու թուուցիկ խանդաղատանքի մը արդիւնքը՝ ուրկէ աննշան հետք մը անգամ չէր մնացած։ Յանկարծական սեւերեւ կան՝ որոնք շուտ ատելութեան կը փոխուին՝ երբ իրենց առարկան մեր գետնաքարչ ողորմելիութիւնը կը զղացնէ։ մեզի իր խորխտ ու անմատչելի բարձրութեամբ։ Անծանօթը՝ ճիշդ այդ զիրքը գրաւած էր մեր մէջ։ Մենք կ'ատէինք զայն, որովհետեւ չէինք կրնար սիրել։ Մեր անձնասիրութիւնն ու հանդիստի՝ վաւելման եւ յղիացման պահանջները ոտքի տակ պէտք էինք առնել՝ իրմէ բղխող գերագոյն դասէն գրաւուելու, իր անգիտակցաբար ցոյց տուած իրերասիրութեան, անձնուիրութեան ու զոհողութեան արահետը ընդգրկելու համար։

Բայց մենք ոչ մեր անձնասիրութիւնը կրնայինք ոտնակոխ ընել, ոչ մեր վայելքներէն հրաժարիլ, ոչ ալ մեր հանգիստը խռովել ուրիշներու սիրոյն, եւ վարկեւան մը առաջ կը փափաքէինք ազատիլ այդ վրդովիչ մարդուն ներկայութենէն։ Տօնի ու խրախճանքի մէջ էինք, մենք կ'ուղէինք զուարճանալ, խաղալ, պարել, մենք անհամբեր էինք մեր ընդհատուած երգերը վերսկսելու, մեր պղտորած ցնծութիւնը վերահաստատելու։ Մեզի ինչ պէտք աշխարհի թշուառութիւններն ու կարօտութիւնները, յիմար բան չէր մեր նմաններուն խեղճութիւններով զբաղիլը, մեր նմաններուն համար զոհողութեան նշխարկուիլը, երբ ասդին խինդի ու խայտանքի առիթներ կրնայինք ձեռք բերել նուազ Զանքով ու զոհողութեամբ, երբ ասդին կարելի էր մշտապէս հրճուիլ ու երջանկանալ՝ մի՛ միայն մեր աչուրները զոցելով մեր ականջները խփելով, մեր սրտին ձայնը խեղդելով։

— Եւ կ'երթամ, յարեց, եւ կը մեկնիմ, թո՛ղ Աստուած ձեր հետը ըլլայ, ձեր ուրախութիւնն ու բարիքը աւելցնէ . . . երբեմն

աղօթեցէք ինծի համար, աղօթեցէք որ աղտոտիմ այս անվերջ ու
չարչարայից թափառումներէն . . . ես բազմից հոգեկոյտ տաքուկ
անկողին մը եւ կակուղ բարձ մը վայելելու, աղօթեցէք որ Աստ-
ուած գոնէ ցուրտ ու մթին գերեզմանի մը հանգիստը չզլանայ ին-
ծի . . . ես կ'երթամ, ո՛վ գիտէ տակաւին որչա՛փ ատեն պիտի
չըջիմ . . . մարդիկ միշտ պիտի ատեն զիս, պիտի նախատեն, պի-
տի խոչտանգեն ու վանեն, բայց ես միշտ պիտի չըջիմ, պիտի թա-
փառիմ, առանց գիտնալու թէ ո՛վ եմ, ո՛ր կ'երթամ, ո՛ր կը՛գըտ-
նուիմ . . . այսքան տառապանքէ վերջ՝ գերագոյն հանգիստի ի-
րաւունք մը ունիմ զոր պիտի փնտռեմ հակառակ ամէն բանի. ես
մահը պիտի հետապնդեմ, այդ իմ իրաւունքս է, իմ չարչարանք-
ներուս ու տաժանքներուս պատկույմ . . .

Ու ելաւ գնաց, Գրեթէ հրճուանքով գիտեցինք իր հեռացու-
մը, որովհետեւ անհամբեր էինք կրկին մեր խրախճանքին մէջ
թաղուելու :

Խեղճ տառապեալ որ չէր գիտեր թէ ո՛վ է, ո՛ր կ'երթայ,
որ մահը կր հետապնդէր այդպէս անյոյս ու անմխիթար թափա-
ռումներու մէջ : Բայց այդ նոյն իսկ Ճշմարտութիւնն էր, մարդոց
ատելի՛ մարդոց անհաճոյ Ճշմարտութիւնը, հայածուած ու խոչ-
տանգուած, նախատուած ու արտաքսուած, մեծզի՛ հակառակ՝ իր
ողորմելիութեան, անագորոյն՝ հակառակ իր խեղճութեան, եւ հը-
զօր՝ հակառակ իր տկարութեան : Օ՛հ, մարդիկ միշտ պիտի խոր-
չէին իրմէ, միշտ պիտի վանէին զինքը, ինչպէս մենք վանած է-
ինք, այդպէս անվերջ պիտի չըլէր, առանց երբեք հասնելու իր
կեանքը լեցնող միակ յոյսին՝ այն այնքան ըղձացած գերեզմանին :
Ինք մահը կը հետապնդէր, անոր սիրոյն պիտի թափառէր ընդ-
միշտ, թերեւ աւելի խեղճ ու թշուառ պիտի դառնար, բայց եր-
բեք չպիտի մեռնէր, որովհետեւ Ճշմարտութիւնը չի մեռնիր :

Կր քայլէր գլխահակ, տակաւ կ'անհետանար դաշտերու ամա-
յութեան մէջ, կորացած՝ ինչպէս ծիածանը երկինքին վրայ, տխուր՝
ինչպէս սրինգին եղանակը՝ վշտահար երաժշտի մը շունչին տակ :

ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆ

Մեր նաւն իբրեւ փետուր,
Հովերուն անձնասուր,
Աշխարհ վրայ ծրփուն
Թափառիմք օրն ի բուն:

Ի՞նչ հարկ քեզակ ու դեկ,
Այս ծածակն է աղեկ.
Կապուսակ ջուրերէն
Օրորուիմք հեշտօրէն:

Երկնից ասկ յուսափառ
Սահիմք յուն անբարբառ,
Թող մեր հոգեր չնչիւն
Ամպերն ի վեր քոչիւն:

Եւ երազներ քերել,
Մեր հոգւոյն տալով քել,
Եղեմք քուփերէն
Բուրումներ մեզ քերէն:

Մեր սրտն անդորրիկ
Սերն է կուն փոքորիկ.
Ուր անփորձ մեմք նաւագ
Կը դիմեմք վագն ի վագ:

Նայումսներն աշխարհն
Տարփաշից ու սիրուն,
Փայլակի հանգունակ,
Կը շողան շարունակ:

Եւ յուսնակն ու արեւ
Կը ծայտն մեր վերել,
Մինչ հեռու եզերփէն
Նըւազներ մեզ կ'երգեն . . .

Մեր նաւն իբրեւ փետուր
Հովերուն անձնասուր,
Աշխարհ վրայ ծրփուն
Թափառիմք օրն ի բուն:

ԱՆՓԱՍԼԱՆ

ՖԱՔԻՐԸ

ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆԻՆ

Այն մեծ համարումին եւ հիացումին համար որ շատ կանուխէն ձեր գեղեցիկ տաղանդը ներգնշած էր, եւ այն քանկազին յուզումնի ժամերուն համար որ ձեր զրուածներուն ընթերցումը հայքայքած է ինծի, ձեզի կը նուիրեմ այս վիպակը որուն թիւական մտածումը եւ վրդովմունքը ունեցած ենք միեւնոյն ասեմ, եւ զորս գերազանցապէս արեայայտած էք արդէն ձեր հեղեանքին մէջ:

Զ. Ե.

«Եւ ամէն մարդ պիտի ճաշակէ մահը».

Յա՛րորէն, խմբովին կը յառաջանայինք աւազներուն վրայէն. Մարմարան՝ պոպոզուն արեւի ճաճանչներէն՝ կը տարածէր իր մաքուր եւ ուժգին կապոյտը որ պարսկական բերուղի տաք երանգը ունէր եւ կղզիները, բոլորովին վարդադոյն եւ թեթեւ մշուշի մը մէջ պարուրուած, կարծես ամպի ծուէններ ըլլալին դէպ ի հեռաւոր հորիզոնները ընթացող: Հնձուած հասկերուն փափուկ բուրմունքը մեզի կը հասնէր իրիկուան սիւզին հետ որ գրեթէ ամէն օր այս ժամուն կը սարսռացնէր ծովը իր փայփայանքին ներքեւ, եւ անորոշ մրմունջ մը կը դնէր ձիթենիներուն մէջ, տոգոյն՝ գրեթէ ճերմկօրակ կանանչով մը, բարձրացած դաշտին վրայ, Մարմարայի մօտ՝ որուն նուրբ աւազը կը տարածուէր մինչեւ իրենց՝ հազարաբար ցոլքերով եւ կայծերով փալփուլուն:

Պղտիկ, անանուն գորշ բոյսեր, աղով սնած, ասդին անդին վտիտ փունջեր կը կազմէին եւ մեռած խեցիներու սատափները, ծովին յաւիտենական համբոյրովը ճերմկած, կապտօրակ երանգներ կ'առնէին այս ժամուն:

Հանգարտութեան եւ խաղաղութեան անսահմանելի զգայնութիւն մը կ'արտայայտուէր ամէն բանէ. տօթագիս օրէ մը ետքը բնութեան տարրերը կարծես մերձաւոր գիշերին կը սպասէին, եւ նոյն իսկ գալարուն եւ ցից թզենիները իրենց հանգուցաւոր եւ անձկելի ճիւղերով գագաթնին կ'օրրէին յարորէն՝ ներդաշնակ կոհակներու տատանումին հետ որ քիչ մը փրփուրով բեռնաւորուած կուգային ծովափին վրայ մարելու մրմնջելով:

—Օհ՝ գեղեցիկ, անուշ Մարմարան . . .

Ուժգին եւ յանկարծակի յուզմունք մը, իրերու գեղեցկութենէն զրգուռած, կը բարձրանար հոգւոյս մէջ. և աչքերս լեցունեցան:

Օգը հեռզհետէ աւելի ծանր եւ աղի կը դառնար. հովը ա-

ւելի թեթեւ կ'անցնէր եւ արեւը մէկէն մարած կ'աներեւութա-
նար :

Դեռ արեւէն կարմրած ամպեր մանիշակագոյն երկնքին վրա-
յէն իրարու վրայ կը դիզուէին հովէն մղուած, այնպէս որ ամէն
վայրկեան առեղծուածային եւ հրէշային ձեւեր կը կազմուէին հո-
րիզոնին վրայ, մինչեւ որ ամէն բան անհետացաւ :

Ճերմակ եւ լուսաւոր երիզ մը կը գծուէր հիմակ երկնքին
վրայ եւ ծովը մանիշակագոյն եղած կը քթթէր իր անհամար կո-
հակներով որոնց գագաթները, փրփուրով եւ լոյսով ճերմկած, իրա-
րու կը հետեւէին ծնելով եւ մեռնելով նոյն բոպէին մէջ :

Քիչ մը կեցանք. պահ մը՝ մերձակայ գիւղէն եկող գեղջկական
երգ մը մեղամաղձոտ հրապուրով մը տողորուած, զբաղեցուց զմեզ.
եւ հոն մնացինք առանց խօսելու, ճակատնիս ծովուն կարկառած,
ուրկէ զովութիւնը կը բարձրանար հետզհետէ. երգը կը նուաղէր
երկարաձգուած դադարներու մէջ որոնց միջոցին մեր ուշադիր ա-
կանջներուն կը հասնէր բնութեան անսահմանելի եւ քաղցր մըր-
մունջը :

* * *

Յանկարծ մեղմէ մէկը ըսաւ.

— Տարիներ առաջ, տղայ էի այն ատեն, հոս ճանչցած եմ
դարմանալի մարդ մը, ցաւագար մը զոր Փափիրը կը կոչէին. Ձեմ
գիտեր ո՛ր երկիրներէն եկած էր. յաճախ՝ երբ իրեն կը հարցնէինք
կը պատասխանէր. «Շատ մը հորիզոններու վրայ աչքերս դրցած
եմ երեկոյին եւ զանոնք սեւեռած այնքան գիւղանկարներու վրայ.
Ի՞նչ փոյթ. ձեզի կ'ըսեմ, հեռաւոր եւ անանուն ծովեր իմ ցաւս
օրրած են. ի՞նչ փոյթ դարձեալ. ամէն տեղ նոյն ճշմարտութիւնը
ըսած եմ եւ ամէն տեղ մարդիկ չեն լսած ինծի, ողորմելիներ . . . »

Գիւղացիներ հաւաքուած կ'ըլլային երբեմն եւ խնդալով մը-
տիկ կ'ընէին զինքը. հետզհետէ իր տոգոյն դէմքը կը ճերմկէր եւ
փրփուրներ կու գային բերնին անկիւնները, աչքերը կը փոսանա-
յին եւ կը կանգնէր իր բոլոր հասակովը տատանելով մէկ եւ միւս
կողմին մինչեւ որ տխմար գիւղացիներ հարցնէին իրեն.

— Ի՞նչ բան, Ֆաքիր, մեզի ալ ըսէ :

— Մահը . . . մահը . . . պիտի մեռնիմ, եւ աս անդառնա-
լին է, անդարմանելին . . . պիտի մեռնիմ եւ ամէնքս, ամէնքս ալ
պիտի մեռնինք, ապուշներ . . . մտածեցէ՛ք, անէանալու, չըլլա-
լու . . . եւ մեր անիծեալ սերունդն ալ, ու դարեր պիտի գլտո-
րին անայլայլ եւ միօրինակ բնութեան վրայէն, եւ այդ դարերու
միջոցին, ա՛լ բան մը չենք մենք, ա՛լ ոչինչ . . . եւ մեր տառա-

պանքով անհուն էութենէն չպիտի մնայ ոչ իսկ շունչ մը, ոչ իսկ քիչ մը մօխիւր, ա՛հ . . .

Քանի մը վայրկեան կ'անցնէին . իւրաքանչիւրը մտիկ կ'ընէր իր սրտին որոշ եւ համընթաց աղմուկը, անքան ուժով որ կարծես ամէն ոք կը լսէր իր քովինն սրտին զարկը եւ հեռաւոր մարդերուն ալ, միջոցին մէջէն, ամբողջ մարդկութեան . . .

Ձկա՞ն խուսափուկ վայրկեաններ, չատ արագօրէն անցնող որոնց միջոցին ցաւէն կամ ուրախութենէն մարդկային սիրտը կը բարախէ միաձայն :

Գերագոյն անձկութիւն մը կը սեղմէր նաեւ հոգիս եւ փափաք ունէի գոչելու ծայրայեղ վրդովմունքը հոգիս, գոչելու Ֆաքիրին հետ, մարդկութեան երեսին, անհուն եւ անդառնալի զժրադուլթիւնը իր ճակատագրին :

«Պիտի մեռնինք, ա՛հ պիտի մեռնինք» :

Երբեմն՝ ճիշտ հիմակուան պէս հեռուէն գեղջկական երգեր կը հասնէին մեզի, սրինգին սուր սուլումը երբեմն ունէր չելտ մը այնքան խորապէս տխուր եւ բղքտող որ իրեն ընկերացող ձայնը հետզհետէ կ'առնէր ցաւի ողբացող ելեւէջը :

Մարգարէական, ինքզինքմէն ելած, Փաքիրը կը տատանէր իր երկու կողմին եւ կ'ըսէր :

— Մտի՛, ըրէք, առանց գիտնալու՝ մարդը իր մահը կուլայ :

Գիւղացիները կը մարէին խնդալէն, բուռնցքնին սեղմած կողերնուն . ուրիշներ շտապով ողորմութիւն կուտային՝ յանկարծ բռնուած անգիտակից ջերմեռանդութենէ մը, եւ կային ալ որ վրդովուած յուզմունքէ եւ սարսափէ, կը մեկնէին երեսնին տըժգոյն եւ գեղեւելով, լուսինէն ճերմկած ճամբաներուն մէջէն :

Փաքիրը միշտ կը շարունակէր խօսիլ . այլեւս մեզի չէր որ կը խօսէր, հոգւոյն խորէն բառերը կ'ելլէին հետզհետէ գերմարդկային իմաստով մը լեցուն, անիմանալի :

Կզկտուած իր մօտ՝ հին քանդուած Բիւզանդական տաճարի մը սիւներուն եւ բեկորներուն մէջ ուր Փաքիրը հաստատած էր իր բնակարանը՝ մտիկ կ'ընէի երկար ատեն մինչեւ որ զիս առաջնորդող սպասաւորը ձանձրացած՝ ստիպէր զիս մեկնելու :

Այն տարին հայրս կորսնցուցած էի եւ զիւղ եկած էինք մեր կրած անակնկալ ու սաստիկ ցաւէն քիչ մը կազդուրուելու . երբ քաղաք դարձանք, այդ հիւանդազին մտածումը եւ մահուան սարսափը չգնաց հոգիս մէջէն :

Երբեմն՝ ձմեռուան երկար գիշերներուն մէջ՝ երբ մայրս եւ մօրաքոյրերս գլխնուն ծածկոցներ քաշած կը քնանային գետինը ձգուած երկայն եւ նեղ անկողիններու վրայ, կը մտածէի հօրս, եւ

լալու տագնապներ կ'ունենայի, երկար տագնապներ, մինչեւ որ արտասուելէն յոգնած քնանայի. բայց նաեւ փանր քուն մըն էր ասիկա, գրեթէ անէացում մը որ ինծի մտածել կուտար:

— Այսպէս պիտի ըլլայ երբ մեռնիմ:

Վատոյժ եւ տկար, փափուկ առողջութիւնով, մայրս հոգ ունէր ինծի համար եւ երբեմն կը յանդիմանէր զիս:

— Ի՞նչ կայ, տղա՛ս, այսպէս մի՛ նայիր, ի՞նչ ունիս:

Սարսափէս կանանչորակ կը դառնայի.

— Կը վախնամ . . .

Մայրս կը հասկնար, ա՛լ բան մը չէր ըսեր, ինքն ալ տժգոյն անբացատրելի անձկութենէ մը, միշտ իմ աչքերս կը բացուէին, կ'ընդլայնուէին եւ կը կրկնէի առանց խորհելու.

— Կը վախնամ, կը վախնամ մեռնելէն, մտիկ ըրէ, մայր, ազմուկ մը կայ կուրծքիս մէջ, հարուածներ, մտիկ ըրէ, հարուածներ, հարուածներ . . .

Այն ատեն կը ստիպէի որ մայրս գլուխը դնէր կուրծքիս սրտի բարախումներէին, ուժգին, երբեմն արագ բայց երբեմն այնքան դանդաղ որ իւրաքանչիւր տրոփիւնին իմ հիւանդ տղու տկար էութիւնս կը ցնցուէր սարսուռի մը մէջ եւ կարծես ամէն բան պիտի քանդուէր մէջս:

Շնչասպառ՝ դեռ կը կրկնէի.

— Պիտի մեռնիմ, պիտի մեռնիմ . . .

— Բայց տղա՛ս ամէնքս ալ պիտի մեռնինք:

— Ա՛հ . . . ա՛հ . . . ամէնքս ալ, ամէնքս ալ:

Ուրիշ ատեններ խորունկ քունէս յանկարծ կ'արթննայի, ոտքի կ'ելլէի անկողնիս մէջ եւ նայուածքս կը սեւեռէի. այն ատեն որոշապէս կը տեսնէի ֆաքիրին սիւնէթը որ ինծի կ'ըսէր իր անգութ իր անմխիթարելի բառերը:

Ամէնքը կը քնանային սենեակին մէջ. անկողինները միշտ տարածուած էին գետնին վրայ եւ ամէնուն մարմինները դէզեր կը կազմէին:

— Այսպէս պիտի ըլլայ երբ գերեզմանատունը ըլլանք. բայց հողը պիտի ցածնայ հետզհետէ եւ մեր գերեզմաններուն հետքերը պիտի կորսուին ուրիշներուն մէջ . . .

Այսպէս մեծցայ, հոգիս լեցուն՝ չհասկցուած անձկութիւնով մը. ամէն տարի գիւղ կու գայինք որովհետեւ մեր բժիշկը կ'ըսէր թէ ջղային դրութիւնս խանդարուած է, մեր տունէն ոչ ոք չէր ճանչնար ֆաքիրը եւ ես ալ զգուշացած էի իր մասին խօսելու. ամէն մարդ զիս կը տանջէր քիչ մը, որովհետեւ քանի՛ կը մեծնայի իմ յիմարական սարսափներս ծաղրանքի առարկայ կ'ըլլային:

Դպրոցին մէջ, ընկերներս գիտնալով իմ տկարութիւնս, երբ նեղանային ինծի դէմ, անմիջապէս կը սպառնային:

— Պիտի մեռնի՞ս, պիտի մեռնի՞ս . . .

Օր մը նստարանի մը վրայ կանգնեցայ, դէմքս ճերմկած՝ ֆաքիրին պէս — արդէն անոր ձեւը եւ ձայնին չեչտը կ'առնէի հետզհետէ — սարսուռն բարկութենէ եւ սարսափէ, ոռնացի ամէնուն զլխուն:

Խեղճ ողորմելիներ, դուք ա'լ պիտի մեռնիք, ամէնքս ա'լ, ամէնքս ա'լ:

Չեմ գիտեր որչափ ժամանակ անցաւ. երիտասարդ եղած էի եւ աղջիկներու տեսքը արդէն կուրծքս կ'ուռնցնէր սիրոյ եւ գորովանքի զգացումով մը. բայց ուրախութեան, ցաւի, հեշտանքի մէջ, մահուան դառն համր կուգար շրթունքներուս. ձեռով մը ֆաքիրին սիւրւէթը կը ցցուէր դէմս եւ կը գոչէր. ա'յո, սրուշապէս կը լսէի իր ձայնը:

— Մտիկ րրէ, այնպիսի բան մը կ'ըսեմ որ ամէն մարդ գիտէ բայց ոչ ոք կ'ուզէ լսել, պիտի մեռնի՞նք, պիտի մեռնի՞նք, եւ աս մէն բան պիտի փճանայ, մենք եւ մեր գործերը, քիչ մը մոխիրի վերածուած, այո՛, հազիւ թէ քիչ մը մոխիրի . . . ա'հ . . .

Յաճախ փոթորկոտ օգիւրով երբ մթնոլորտին ճնշումը սաստիկ անձկութիւն մը կը պատճառէր ինծի, կը հեռանալի տունէն եւ գերկմանոցներու երկայնքիս կը պորտկէի հովէն քշուած տեւրեններու պէս, հոգիս ցաւոտ եւ տենդագին. յետոյ ողբազին լալիւնը մարիններուն եւ նոճիներուն, անանուխի բարկ հոտը որ փոթորկէն դլորդուած հողին ծոցէն ճղծիւմ եւ թռչնահար բոյսեր կ'արտաշնչէին, զիս կ'ամառքէին եւ քիչ մը կը հաշտուէի մահուան հետ:

— Ես ա'լ օր մը պիտի հանդիմ դարաւոր մեռելներուն հետ եւ անոնց ոսկորներէն կազմուած փոշին զիս պիտի ծածկէ, իմ գարշահոտ եւ ապականուած դիակս, մինչեւ որ ես ա'լ ա'լ մը փոշի՝ ծանրանամ ուրիշ դիակներու վրայ:

Յետոյ կը մտածէի տարածութեն:

— Եթէ երբեք հաղիստի, նոյն իսկ անկացման ո եւ է զգայնութիւն ունենանք, ինչ մզաւանջ, մինչեւ որ զազիր որդերը յագեցած հեռանան մեր գիակէն, մինչեւ որ ոսկորները ճերմկած եւ մաքուր՝ նոյնանան լնութեան հետ, հողին հետ, աղատագրուած ապականութենէ եւ նեխութենէ:

Զարմանալի հոկասութեամբ մը, կեանքի բուռն տենչանքին՝ որ տագնապի պէս կուգար՝ անմիջապէս կը յաջորդէր ինքնալլկումը եւ ապրելու խոնջէնքը:

— Ի՛նչ ձախորդ արկած մարդկային կեանքը, եթէ երբեք ու-
րիշ բան չէ անիկա այլ դիպուածային շեղում մը բնութեան ան-
յեղլի օրէնքներէն. այն ատեն ի՛նչ պէտք երկարաձգել զայն: Գի-
տակցութիւնն իսկ անդառնալի վերջին չարիքի սկզբունքը չէ՞ որ
ամէն շեղում իր իսկ մէջ կը կրէ. աւելի լաւ չէ՞ վերստին մտնել
Մութին եւ Անգիտակցութեան մէջ, եւ ոչ իսկ հիւլէ՞ թաւալիլ
անհունօրէն անվերջ յաւիտենականութեան համար:

* * *

Աւազներուն վրայ նստած քիչ մըն ալ խօսեցանք մահուան
վրայ եւ անոր սարսափը ամէնուս մէջ էր: Ծովը բոլորովին մթն-
ցած կը բարձրանար, կ'ուռէր եւ շաշիւնով կը յառաջանար մինչեւ
մեր ոտքերը. հեռուն՝ կղզիները, այլեւս մերկ մշուշէ, — պատրանքէ —
ծանրացած կարծես կը ճնշէին ծովը:

Մեր եկած ճամբէն վերադարձանք, բայց արդէն, ի՛նչպէս ա-
մէն բան, փոխուած էր ինծի համար, որովհետեւ հեռուէն ամէն
քայլիս կը լսէի կարծես ֆաքիրին առեղծուածային ձայնը որ կը
գոչէր.

— Պիտի մեռնինք, պիտի մեռնինք անպատճառ, եւ ամէն գե-
ղեցիկ բան իր մէջ կը կրէ ապականութեան, քանդումի սկզբունքը,
որովհետեւ ամէն բան պիտի մեռնի, պիտի մեռնի:

ԶԱՊԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆ

ԲՕՍԳԵՐ ԱՌ ՆԻՆԻ

ԿԱՂԱՆԴՋԷՔ

Բանաստեղծ չեմ—Փա՛նֆ Ասուծոյ—ոչ ալ գիտուն, բայց հոգ չեմ,
Թո՛ղ որ, Նիւնի, քեզի ըսեմ ինչ որ խելիսս կը փրչեմ.
Զունիս զոհար քեզ դիւրեւիք, ո՛չ աղամանդ, ոչ ալ . . . չեք,
Այս տղերս դու ընդունե, իբրեւ մի փոքր կաղանդչեք:

* * *

Քու տարիքիդ աղջիկները—sans exception—կ'երագեմ
փեսացու մը Սիւկիսիոսի եւ կամ զոնե . . . Բարիգեմ,
Բայց ետունիս երբ մօտեման, խելք կը դնեն, mais hélas!
Եւ զոն կ'ըլլան նոյն իսկ անով որ ծնած ե ի . . . Թաղաս:

Այդ վիճակին դեռ չը հասած, աչեւերդ քա՛ց, ո՛վ Նիւնի,
Եւ քեզ ընտրե իբր ամուսին ով որ սքօշդ կը հաւնի,

Մինակ նայե՛քսրի ըզայ, առողջ, պարկեշտ, աշխատող,
Այս խաւսքս ըզայ մոռնաս, քո՛ղ ականջիդ ըզայ օղ :

Հասակ ունիս նոճիի պէս եւ մարմին մը հրաշագեղ,
Որուն նման մեկ հաս Իզմիր, հաս մ՛ալ տեսայ Կասըգեղ,
Քու այտերուդ զոյգը՝ կրկին Տերը շինել չը կրցաւ,
Որովհետեւ կաղապարը ձեռքէն ինկաւ, կոտրեցաւ :

Այտեր ունիս կրծուելիք, եւ սեւ մազեր խիտ, գանգուր,
Աղուոր միսեր, քուս շրթունքներ, եւ կուրծքեր մը ... hors concours.
Բերնիդ վրայ վարդեր բացուած, զիշեր ցերեկ կը ժպտին
Որոնց՝ ի տես չեն դիմանար ո՛չ Հապէշը, ոչ Խաչին :

Դու փղոսկրե ծոճրակ ունիս եւ զոյգ ուտեր հոշանի,
Անոնցմով ե՛ որ դու առիր խելքս գլխէս, ա՛խ Նինի,
Սիրամարգի փայլածք ունիս եւ շարժումներ marquiseի
Ատո՛ր համար արդեօք այսչափ բռնուած եւ ես լեզի :

Խօսեր ունիս համով հոտով եւ սուր միտք մը՝ որու դեմ,
Բարեկամներ կ'ըսեն ինծի — Va te coucher, Բրիգանթեմ,
Քու ամբողջդ կիս հրեշտակ ե՛ եւ կիս մըն ալ սասանայ,
Զիշդ տիպարը կին էակին գոր սեղծեց եհովայ :

Շաքար-պղպեղ, կրակ ու բոց, երթեմն չար, մերթ բարի,
Երկրիս վրայ լեզի նման աղջիկ չի կայ, je parie,
Ա՛խ, ուրկե՛ց ուր գեղ ճանչցայ, որովհետեւ այդ օրէն,
Շուքիդ ետեւ կը պսլտկիս, բայց խոյս կու տաս, անօրէ՛ն :

Անդարձ կերպով ձեռքիս մեջէն դեռ չը փախած, աղաւնիս,
Խրատներ ունիս լեզի տալիք, չեմ գիտեր թէ պիտ' համնի՛ս,
Որովհետեւ շատ պիտ' օգտուիս, եթէ երթեմ, ո՛վ անգուր,
Զեղ կարգէն, առանց կամփիդ, մարդու մը հետ cõite que cõite.

Ինչ որ ըզայ ձեր վիճակը հարուստ, աղփատ, որք աղջիկ,
Քորթի ըրեմ ուզածնուդ չափ. սակայն ըզայ որ փախչիք,
Սերը սուրբ ե՛ եւ մարդկային, զգացում մ'ե աննրման
Որու հանդեպ կը պապանձին, թե՛ հայրիկը, թե՛ մաման :

Դիտես, ամէն հանդեսի մեջ ծաղիկ պետք ե՛ իբրեւ զարդ,
Բայց Հիմեմի պարագային, ո՛չ փառեցիս, ո՛չ ալ վարդ
Զի փնտռուիր, եթէ կ'ուզես զիտնալ ծաղիկ թէ ինչի՞
Պետք ե՛ տանիս դու փեսային. կայնե՛ ըսեմ. — Նարինջի . . . :

Հաւատք մի՛ տաք խոստումներու չոր ու ցամաք եւ կամ թիւ,
Եւ դիմացի մի՛նչեւ վերջը, ինչպէս ըրաւ . . . Բօրք Արթիւր,
Շուտ մի խաբուիք compliments, մի շատաւ խօսե՛րէ,

Եւ դրամօժիս պահանջողին, ըսեմ—Ափր քո՛ղ ֆրե՛:

Իբրեւ օժիս շատ քան չուզեմ, ամառն տնակս կ'ստան
Վեց տոգիկս անհամարեման առատօրէն կը բաշտեմ.

Համուած ասեմ կի՛ն մը պէտք է մահաւոր ըլլայ, շատ մահաւոր.
Բայց խնդիր չեմ երբ հագուի *comme on s'habille à la cour.*

Անգամ մը որ կարգուեցաւ պէտք է մոռնուի ամէն բան,
Պարկեշտ ու ղիզ պէտք է ըլլայ ձեր ընթացքը ու համբաւս,
Տասրակներու կեանք ունեցեմ, քերական քերական, ֆոլե ֆոլ,
Սիրով շնորհ կեանք մը համար, կեանք մը շնորհ հաւատքով:

Երբ երբեք օրին մեկը, պարզապէս *par distraction*,
Դոյն գտնուիմ . . . ըսեմ *dans une . . . intéressante position*,
Մա՛նչ քեզ աղջիկ, գրաւ մի ղեկի, ըլլայ կանխաւ որ ձեռքի,
Որովհետեւ տղան կրնայ յանկարծ ծնիլ . . . որձեռք:

Ք Ր Ի Զ Ա Ն Թ Է Մ

ՄԵ՛ՂՔԸ ՄԵ՛ՂՔԸ

«Դիր տարւոյն»ը արդէն շատ աղէկը ցոյց չէր ի տարւոյն Հովերը
գէշ փշեր էին: Տէր Պօղոսին աչքը ընկած տեղը կը պաղէր: Խո-
րանին վրայէն օրը օրին մարդ ճրագները ա՛լ երկրորդ անգամ
լուսող չէին ունենար: Գեղը փրփրէր էր եկեր:

Ծերունի Աւագը կը կասկածէր որ աշխարհի վերջը
հասած ըլլայ արդէն. այդ պատճառով հաւանականութիւն մը կ'ո-
րոճար թէ միւս տարին ալ Դոյն ու Մագդը ըլլայ եկողը:

Տէր Պօղոսէն զատ, ուրիշներ ալ կային, մեկ եկեղեցիին մէջ.
տաքը, տաքնըմէկ քահանայ, որոնք օրուան ան ժամաւեր համա-
ճարակէն իրենց ծխատուները կարելիօրէն ազատ պահելու կան-
խաղճու շօթիւնով, առտու իրկուն քիչ մը աւելի կանուխ կ'եր-
թային եկեղեցին, ցերեկային այցելութիւններով ալ քիչ մը աւելի
երկար մնալ ու մտաւոր կը ստիպուէին ան իրենց ինքնուրու մօտը:
Բայց ալ սամոյրը մտած էր հաւրանք ու հոն տեղաւորուած ալ:

Ժողովարանը այնտեղ. Հայ ժամէն քիչ մը անդին, օրըստօրէ-
տարար շէնքաւոր յաջողութեան մէջ, գէպի ուր ամէն օր նոր
ճամբորդ կար, քահանայ հայրերուն գէժքը աշխարհի մթնոլորտնե-
րու արցունքոտ թաթիւով կը ծածկէր կամ ծածկեր էր արդէն:

— Ի՛նչ պիտի ըլլի վերջը, Տէր Ղազար, վարդապետը ձեռք մը
չպիտի՛ երկնցնէ, սըվոնց առաջը չպիտի՛ առնէ, բաներն առանկ

երթան նր, վաղը կերուայ որ մենք ալ Տէրոյենց Բակերը (*) պիտի երթանք, աղօթինք:

Աւագերէզին յուսահատ հարցումը քահանաներէն մէկուն, որը ինչքան ալ խորունկ հասկողի համբաւ վայելէր գեղին երգիքներուն տակ, բայց կը վարանէր կամ արդէն չէր կրնար տալ վճռական պատասխան մը, քանի որ չերեւակայուած զուգադիպութիւնով նոյն միջոցներուն ինքն ալ օրուան Առաջնորդ վարդապետին հետ խօսք մէկ րրած՝ զաղտնի բանակցութիւններ կը կատարէր Պապական Գերատաժնոսին մօտը, Վարդապետը Պատրիարքարանին քէն ըրած էր, քահանան ալ իրեններէն ցաւած՝ ծառաստանի վէճերու հետեւանքով մը, երկուքն ալ պապականութիւն ընդունելու որոշումին յանգած էին:

Աւագերէցը հետեւաբար, շատ աւելի ինք էր որ մինակ կը մնար այն երեսօթներուն հանդէպ, մինչեւ իր երիկամունքներէն խշխշացողը: Իսկ միւս իր պաշտօնակիցները, — որոնք հասարակ գեղջուկէ մը զատուելու համար ոչինչ ունէին իրենց ներսումն ու դրսերեսօթովը, — անոնք ալ ահա իրենց խոստովանորդներուն տէր մնալու գործովանքով, զեռ եթէ վերջին միջոց մըն ալ կրնային խորհիլ, ան էր որ չարթուան մէջ մէկ-երկու անգամ ծխատունեքէն առաջաւոր ճանչցուած զէմքերը առնն հրաւիրելով, անոնց ի պատիւ ճոխ ճոխ սեղաններ կը սարքէին, որ ատեն, խնծողոտ վարձկաններ, գինին երեցկիներն ձեռքով խմողը իր զուարթ կափ-կափներուն մէջ, հիւրընկալ տէրտրուն կոնակը կը ծեծէր, անոր երեսին անգամ մըն ալ ըսելու կամ իր տաներէցը անգամ մըն ալ վստահացնելու թէ՛ բոլոր գեղն ալ եթէ հաւատքն ուրանայ, ինք վերջինը պիտի մնայ: Երգում սուրբ բաժկիին վրայ, երգում մառաւանդ այն լոս հացին վրայ, ո՞ր ինք վերջինը պիտի մնայ:

Ու յաճախ գինիով ողողուն այդ սեղաններուն վրայ, փրոտի մը ներքին ու արտաքին տարօրինակութիւնները զարմանքի ու հեգնութեան առարկայ եղած՝ խօսքին հետ մինչեւ լոյս առաւօտ, բղողին ալ տակը կը բերէին: Անոնց համար տարօրինակ որ՝ Աստուրին Այրօնը՝ երէկուան հաւգողը, սուրբերուն բարեխօսութիւնը կ'ուրանայ, տարօրինակ որ մրուր ծծող Թ.-ենց Թումիկը զինիին օձ ըլլիր կը քարօղէ: Պաք՝ ինչէ, պատարագն ինչէ, մեռն, մկրտութիւնն ինչ է, ասոնց վրայ խօսող տնօրէնն ալ այն Մէլիսաք, որ վեց ամիս առաջ, աղբորը որբը, մօրէ մերկիկ՝ տունէն դուրս քշելու անդթութիւնը կ'ընէր:

Դեռ ինչե՛ր, ինչ տարօրինակութիւններ, որ ան Տէրոյենց

(*) Նախորդ ժողովարանին տեղը:

Բակերր աղօթելու վաղոյ փրտի մը հօգիւ Նորոգուածի մը յատկանշութիւնը կ'ոսկեզօծէին :

* * *

Անգամ մը, ականարկուած այն տարօրինակ նորոյթներու կարգին, գլուխ-գործոց մը ցուցադրելու համար, եկեղեցիէն հեռացողները ինչ կրնային ընել ուրիշ, որուն ան ատեն մենք ալ մեր պզտիկի թարթիչներուն տակէն հանդիպարար ականատես մը կ'ըլլայինք: Չեմ մոռցեր :

Գինին օձ բլլալը հաւտացողներուն կարգին մասնաւորապէս եթէ եղան անանկներ, որ իրենց խաղողաբեր այգիները քակեցին ու մշակելի արտերու վերածեցին, ոմանք նոյն իսկ խաղող չ'ուտելու անգամ թուեղ ուխտը ըրած, բայց դեռ կը համրուէին անանկներն ալ, շատ աւելի սկսնակ հաւատալիոյնները, որ այն տարին, ինչպէս կը պատահէր, առատ ալ գինի զրած էին ու սակայն ձեռուրին վրայ չէր երթար որ վերջնապէս ջուր մը դնեն կարասներուն գլխուն, որոնց յատակէն մինչեւ պոկունքը, կարմիր օձն է, կ'եռայ, կը սպառնայ. ինչ ընեն, ինչ կրնային ընել, քանի որ միւս կողմէն շատ առիթներով իրենց հասցէին մեղադրանքներ ալ կ'ըլլային եկեղեցիի-անդամ աւագ հրաշարակիցներուն կողմէն: Կիրակէ առտու մը, հայ ժամերը եկեղեցիէն դուրս եկած՝ ճամբու վրայ, տեսարանին ու տարօրինակութեան բոլորովին խելայեղիչը կ'ունենայ առջեւը: Այն կողմը, ժամուն ալ մօտիկ նեղ փողոց մը, որուն երկայնքին ու երկու կողմերուն վրայ ամբողջութիւնովը նորահաւատներու տուները բոներ են, դուռներուն առաջը լեցուն հակերու գիրքով կայնեցուած մեծ մեծ կարասներ կը տեսնուին: Կարասներ, ես ըսեմ տասը, դուն հասկցիր քսան ու աւելի թիւով, փեթակի չափ խոշոր, խոշորափոր բաներ: Ասոնց ամէն մէկուն կուշտին ալ, սօթթուած թեւերով մէյ մէկ հօգի կեցած՝ խաղը խորհրդաւորութեան մէջ վերջացնելու համար իրար հասկըցող ածպարարներու սպասանքը ունին կը կարծես, եւ որոնք հետզհետէ ժամէն ելող ու ստուարացող բաղմութեան կողմը լայն աչքեր մը կը բանան: Թափեցէ՛ք . . . ճաթոտած կոկորդով ձայն մըն է կ'երկրնայ: Նշանը տրուած է, ու մէկէն մէկ անգամով այն փեթակի պէս բաները փորերնուն վրայ կը չրջուին, գետին նետուած ահագին գոմէշներ, որոնց կտրուած շլիքներուն աղբերացող արիւնը իր վերջին կաթիլովը դուրս խուժել ուղէ, այս երեւոյթը ճիշդ, ու դուռներուն առաջը վայրկենապէս կարմիր ծով մը կը կոհականայ. աչքդ անգամ մըն ալ կը բանաս որ այն ծովը այն ինչ ուղղութեամբ կարմիր գետի մը ընթացքը առած վաղելու ասպարէզ կը փնտռէ, գալաքքի ցաւով մը կը վազէ, ու այդ վաղքին մէջ

վիրաւորուած վիշապի մը զայրութիւնը կը ֆշայ: Մեծ օձը, կարմիր մեծ վիշապն էր այն թողուածը, այո՛, որը հոն կ'երթայ ուր հողին ու աղբին մէջ իր անէանալու տեղը գտնէ:

Այդ գործին հեղինակները յաղթանակի տանողի հպարտ ոռնումով մը կը պոռան անոր ետեւէն, մե'ղքը մե'ղքը մե'ղքը . . . :

Տէր Պօղոս խնթերու այդ արարքին ի տես, կեցած տեղը կաթուածահար ըլլալու նուազ մը կ'անցընէ: Խենթեր, որ մայրերէ չեն ծնա՞ծ. յիմարներ, որոնց մէկ հատը դժոխք մը կը լեցնէ: Ամէն բան, ամէն սրբութիւն ոտքի տակ առնելու անօրէնութեան հետ, հիմայ ալ չլսուած, չտեսնուած ամբարշտութիւն, սուրբ բաժկին է որ հողին ու աղբին հետ կը խառնեն: Շուտ ըրէ՛ք, կ'ըսէ, տղա՛ք, քովիններուն, շուտ անցնէինք աս տեղերէն որ գլխընուս վրայ կրակ չթափէր:

* * *

Ան օրէն ի վեր, քանի տարի անցեր է, չեմ գիտեր. իմ գիտցածս ան է միայն որ այն հայ գեղին մէջ հեշտ չպիտի ըլլար հիմայ հաշուելու թէ մեղքերու քանի՛ տեսակները կը գործէին գեղացիք՝ ընդունուած դրութեան մը սովորականութիւնով, զոր լուալ ստրկցնելու համար Եփրատի ջուրն այ չպիտի օգտէր կարելի է: Իմացուած քրիստոնեայ կեանքը ոչ ժամուն ժողովուրդը կ'ապրէր հոն արդէն, ոչ ալ, աւա՛ղ, ժամէն հեռացող գասալիք այն հատուածը գիտցաւ բան մը ընել: Հոն աս վերջինները մանաւանդ այնչափ տարիներ աչքերնին բեմին ոսկեղօծ Աւետարանին վրայ սեւեռած պահելով մէկտեղ, մեղքի տեսակներու ու անոնց հետեւանքին վրայ միշտ նոյն բեմէն ամէն օր բաներ մը լսելով մէկտեղ, հիմայ իրենց ու միւսներուն բարոյականի աստիճանաչափը որ տեղէն կամ ո՛ր դիրքով պէտք պիտի ըլլար դիտել որ զգալի տարբերութիւնը ձեռներնիս՝ իրենց համար նպաստաւոր խեցեւիճիւ մը փորձէինք: Տարիներ առաջ ջնջած այգիներնուն վրայ այսօր իրենք են որ կուլան:

Ու մեղքերը . . . քանի՛ տեսակ, ու ի՛նչ եղանակաւորուած ձեւերու մէջ:

Յաւելով կը գրէի աս տողերը, կամ բնական էր որ խորունկ հոգոցով մը ըսէի ան ատեն, ուր կարասները կոտորելով, անոնց մէջէն օձ-մեղքը եղաւ դուրս նետածնին, որը յետոյ իր ձագաթիքներովը պիտի վերադառնար ու սողոսկէր իրենց շէմքերէն ներս, ան ատեն ճիշդ, կամ անկէ վերջը հետզհետէ, աւելի աղէկ չպիտի ըլլար որ բաներ մըն ալ իրենց միսէն ու ոսկորներէն փրցնէին նետէին: Այդ միսերը, այդ մօրթերը, անոնց տակ ծածկուած կնճռոտ բնազդն ու ոսկրացած բարոյական խեղութիւնները, նախ ասոնց

վրայ կատարէին հիմնական փոփոխութիւնը քարոզուած Աւետարանին մաքուր ազդեցութեան ներքեւ :

Տարիներ անցնելէ վերջոյ կ'ըսեմ, կարգ մըն ալ մեզի չէ՞ր տրուեր, որ մենք ալ հիմայ պահա ինք, մե'ղքը մե'ղքը, զեռ նոյն մարդը, զեռ նոյն տղեղութիւնը, նոյն մօթ նկարագիրները, աջ աչքերու, աջ ձեռքերու նոյն մեղքը տակաւին, որ կայ ու կը մնայ գեղին բոլոր հայ համայնքին մէջ հաւասարապէս :

Շիտակ չէ՞ր ուրեմն, որ բաւինք թէ՛ հոն իրաւ որ ո'չ հայ Քահանան կրցեր է բան մը ընել ոչ ալ Պատուելի քարոզիչը կարող եղեր է քրիստոնէական շինիչ բարոյական մը մշակել, զոնէ ինչպէս հասարակ կորեկ մը կը մշակէին :

Եւ ինչո՞ւ . . .

ԹԼԿԱՏԻՆՅԻՆ

ԳԱՐԵԳԻՆ ՊԷՇԿԵՕԹԻԻՐԵԱՆ

Պէշկէօթիւրեանի անունը երկու ասեմ կայ որ մոռցուած է: Եւ համարաւոր ուսանաւորին՝ «Մերեց ին»՝ ամբողջական երասարակութեամբ տալիս, մասնաւոր այժմուքին մը կը ստանայ Ռեբերեանի հետեւեալ չօրուածը, իր կատարեալ պատկերացումը այդ րոպէս. «Եւ որ ու վաղամեա բանաստեղծին»:

Անտես, խաւերելու սահմանուած ծաղիկ մըն էր Գարեգին Պէշկէօթիւրեան. որ իր ետեւէն արգունքի հետ խառնուած տխուր հետք մը թողած է, լացի երկար յիշատակ մը՝ որբութեան գրկէն մինչեւ գերեզմանին ծոցը: Տառապեալ հոգի մը որ Բաղեղին պէս հոգէն ծնաւ, — քանզի Գարեգին զեռ նոր կը սկսէր ճանչնալ իրերն ու մարդիկը՝ եւ ծնողքին տեղ հօգը ցուցուցին իրեն, — ծընցաւ ու մեծցաւ եւ նորէն հոգ դարձաւ: Անձրեւը կը ջնջէ տարաբաղդ բանաստեղծին գերեզմանը. որուն վրայ յիշատակի քար մը իսկ չկայ: Եւ ինք արդէն անծանօթ, մոռցուած:

Հիմայ որ այս տողերը կը գրեմ՝ մտքիս մէջ զարթնումի նման բան մը տեղի կ'ունենայ, որ զիս անցեալի ստուերներուն մէջ պտտցնելով, ինծի կը մատնանչէ զժրաղի երիտասարդը՝ դուրս խառնեալ մաղերով. կարծուի մօրու քով եւ երազուն ակնարկով՝ որ կը պատի իր ծնողքին գերեզմանին շուրջը, կամ կը ծոխ երգէնին վրայ, լալու կամ երգելու համար:

1871ին առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ Գարեգին բողոքական

ծնողքէ։ Սակայն չատ չանցնիր, անողոր հիւանդութիւնը իր մանուկ, մատղաջ թեւերուն մէջէն կը տանի ծնողքը, հողին կը տանի զանոնք, ու խեղձ մանուկը կը ստիպուի իր ձեռ հաւուն քով կենայ։ Կը մեծնայ միայնասէր ու տեսուր, եւ իր այդ զգացումները ճարակ կը գտնեն այն անձայն, ամալի եւ ապառաժուտ կողերուն վրայ՝ որոնք Խարբերդի հիւսիսային կողմը զէպի վեր կ'երկարին, ամպերու մէջ ցից գազաթներ սահեցնելով։

Վեց տարեկան հասակին կը սկսի դպրոց յաճախել, եւ իր կրթութիւնը ամերիկեան միսիոնարաց դպրոցին մէջ կ'անէ։ Իր ուսուցիչներուն վկայութեանը համեմատ, Գարեգին՝ դպրոցի դասերը միայլուն յաջողակութեամբ կը պատրաստէր։ Հաւասարապէս կ'ուսնէր մաթեմատիքական չոր գիտութիւնները։ Շատ ալ կը սիրէր Անգլիերէն լեզուն, որ իր սուր ու եռանդուն երեւակայութեանը առջեւ կը պարզէր Համլէթի, Մաքպէթի, Օսթորի եւ Չայլտ Հարօլտի նման գրական ու բանաստեղծական աննման գոհարներ, զորս ամէն տարբեր հիացումով դիտած են։ Ստոյգ չեմ գիտեր թէ ո՞ր թուականէն սկսաւ, այլ սաչափ կը յիշեմ թէ Պէշկէօթիւրեան տասնըչորս տարի անընդհատ երգէն զարնելու աշխատեցաւ, եւ ճշմարիտ արուեստագէտի հրաբորբոք խանդովն ու անսահման եռանդով հետապնդեց իր արուեստագէտի իտէալը, որուն համար «չատ հեռու է ինձմէ» կը մրմնջէր։

Հոս է որ կ'երկնի զի արուեստագէտը, եւ երկու տարբեր հոգիներ ի յայտ կուգան մէկ անձի մէջ, զաշնակահարը եւ բանաստեղծը, քնարն ու երգը։ Սակայն այդ երկուքը կը միացնէր իր անձին վրայ այնքան սուրբ յոյզերով եւ այնքան խորհրդաւոր կապերով, որոնց զաղտնիքին՝ ճշմարիտ արուեստագէտը միայն կըրնայ թափանցել։ Ամէն տեղ, ամէն պարագայի մէջ, քնար էր ու երգ, երգ էր ու հասաչ։ Իր ճարտար ու դիւրաշարժ մատները հմայքով մը, դիւթութեամբ մը մերթ երգէնը գեղջուկ հովուուհիի մը կը փոխարկէին՝ որ արեւելեան ամէնէն սրտաճմիրիկ չեչտերով իր սիրականին մահը կը վայէր, եւ մերթ խորունկ փողի մը որ քայլերդ մը կը հնչէր, իր երաժշտական տաղանդը բազմիցս գնահատուած է, եւ շատերէ։

Քնարերգակ բանաստեղծ մըն էր Պէշկէօթիւրեան, այն բանաստեղծներէն զորս գաւառի վճիտ երկիրքը միայն կրնայ արտադրել։ Կը զրէր շարունակ եւ կը քաջալերէր ուրիշներն ալ որ գրեն։

Իր ճշմարտապէս բանաստեղծական կեանքը որ ծնողքին գեղեղմանին քով կ'աճէր եւ երգէնին կ'երկրպագէր, իրեն չատ ներընչումներ կուտար գրելով, արտագրելով։ Կը յառէր շարունակ

այն բանաստեղծական տեսարանին որ խորքերդի առջեւ կը պար-
զուի, կը սեւեռէր այն բանաստեղծական կապոյտին որ քաղքին
վերեւը կը տարածուի, եւ իր մեկամաղձիկ հոգին կը յուզուէր ու
կ'արտասուէր այն գերեզմանին վրայ ուր իր ծնողքը թաղուած
էին: 1899ի վերջերը թոքախտով կը բռնուի հէք երիտասարդը, —
ծնողքին իրեն թողած միակ ժառանգութիւնը: Կը տեսնէի որ կը
հիւժէր հետզհետէ, արիւն կը թքէր: Օր մը՝ «ա՛լ բարեկամներս
կը խորշին իզմէ», ըսաւ սոսկալի մեղմութեամբ մը: Քանի մը օր
վերջը չկրցաւ գալ դպրոց՝ ուր չ'ուր տարիէ ի վեր կը դասախօսէր:
Անկողնին մէջ արտադրեց իր վերջին գործը, «Արինգ»ը:—

Ե՛կ իմ սրինգ, իմ բարեկամ սրագին,

Նիհաւ Երթերդ, ո՛հ երեւոյն

Դիւր դալկահաւ իմ Երթերուն,

Երգեմք ու լամք, լամք ու երգեմք սրագին:

Եւ անկողնին մէջ պառկած՝ Գարեգին կը տեսնէր որ սրտին
յոյսերը մութին մէջ կ'անհետանան մէկիկ մէկիկ, ու կը սպասէր
մահուան որ արդէն սկսած էր զինքը լալիել: Երգէնը իր քովը
բերել տուած էր: Վերջին անգամ, ժամուկէսի չափ, այս տողերը
գրողը օգնեց, եւ Գարեգին զարկաւ երգէնը՝ մէկուն պէս որ ա՛լ
պիտի բաժնուի իր սիրականէն: Վերջին շնչոտերը որոնք Գարեգինի
մէկ հառաչին հետ սահեցան, միշտ կը կրկնուին սրտիս մէջ՝ որ այդ
մեկամաղձիկ հոգին յիշեմ:

Մահուընէն ութ օր առաջ իրեն գացի մնաս բարով ըսելու,
եւ չկրցայ զինքը ճանչնալ: Ստուեր մը որ կը քաշկոտուէր տա-
կաւին: Բոցայտ եւ բոցեղէն Գարեգինէն ա՛յդ միայն մնացած էր:
Հազիւ կրցաւ «Երթաս բարով» մը հծծել, ու գացի տրտմամբ, տը-
խումբ: Ա՛լ չտեսայ զինքը:

Երկամսեայ արձակուրդէն վերջը դարձայ խորքերդ, եւ գտայ
Գարեգինը՝ որ մինաւորիկ կը հանգչէր սպառաժուտ լերան կողին
վրայ: Ա.ի մը հող՝ հողակոյտի մը տակ, որուն վրայէն այնքան սի-
րաւէտ, այնքան կենսունակ յոյսեր ու երազներ անսահմանութեան
եւան գացին:

Լերան շուշան մը՝ որ կը խամրի եւ մայր հողին կը խառնուի:

ՌՈՒԲԷՆ ՈՐԲԵՐԵԱՆ

Ս Յ Ն Յ Ն

Ե՛կ, իմ սրինգ, իմ բարեկամ սրտագին,
Նիհար շրթներդ, ո՛հ, երերուն,
Դիր դալկահար իմ շրթներուն՝
Երգենք ու լանք, լանք ու երգենք տրտմագին:

Ա.

Ա՛հ, կը յիշե՞ս գետակին եզրն սարին տակ
Մինչ բնութիւն ննջէր համայն
Եւ վերն անքուն լուսնկան միայն
Մինչ դիտէր զիւր համեստ ճակատ՝ այն յստակ
Վէտ վէտ ալեաց հայելոյն մէջ հեզասահ,
Կ'ընթանային որք շար ի շար՝
Մերթ գրկելով սերտիւ գիրար
Մերթ զատուելով ի միմեանց որպէս, ա՛հ,
Դիւթիջ խմբակ պարող կուսից երկնային՝
Ոյց ուռուցիկ լանջաց ներքեւ
Սրտեր ծփին, յուզին ի հեւ,
Այսպէս նորա ոյր մոյր գնային.
Եւ դեպ յառաջ զիւրեանց սահման հետզհետ
Կը սեղմէին, մինչեւ հեռին
Ի խոր մթան անյայտ, լռին,
Կ'ընկղմէին բռնի լեռներու տակ անհետ :
Բնութեան յ'այս խորհրդաւոր սուրբ պահուն
Ա՛հ, կը յիշե՞ս որպէս աղու,
Սրտակիցդ իմ, կ'երգէիր դու
Հօտադին հետ լալահառաջ, ուր անհուն
Սկայ ժայռեր եւ ճոր ու լեռ վարէին
Զրո տրտունջ, մրմունջ, հառաջ,
Մին միւսին ետ ու յառաջ,
Մինչեւ գայնս յիւրեանց ի ծոց մարէին :
Եւ ես լռիկ, ձեռն ի ծնօտ, սիրտս յ'երեր,
Արտասուալից աչքեր իմին
Ուղղեալ յերկին ի խանդ ջերմին
Քեզ, որ յիւր երգ հոգւոյն իմ վերք յայտ բերեր,
Քեզ ուխտեցի լինիլ ընկեր յաւիտեան,
Ողբաւ ընդ քեզ, երգել խանդիւ,
Եւ իմ վշտերս, իղճերս անթիւ
Ընդ քեզ յղել վեր, Աստուծոյ սուրբ յատեան :

Ե՛կ, արդ, սրինգ, իմ բարեկամ կարեկից
Նիհար շրթերդ, ո՛հ, երերուն
Դիր դալկ սնար իմ շրթներուն
Լաց ու երգե ինչ որ գիտես իմ կեանքից :

Բ.

Երգե՛, խնդրեմ, զքո ծնող ու ծնունդ,
Թե ինչպե՛ս ես ի մեջ հողին
Կուտ մ'անլեկողան գրեզ բողին.
Յ'որովայնին քո մօր ինչպես դու սնունդ
Առիր, լեզու երբ չ'ունենիր եւ շրթունք.
Որ ձեռք գ'անշարժ քոյդ անկողին
Ցւցեց, պատուեց կաշտերն հողին
Եւ քոյլ տուաւ քեզ գալ ի յոյս նորատունկ :
Աճու՛ր բնութիւն մը կա՛ր արդեօր բարբաբուն
Ի քեզ՝ ջրին մեջ կամ արտին.
Ի՛նչ են շարժմունք որ խորտին
Երբ իր անշարժ յպին ննջել ի խոր քուն:
Կ'ըսես քո կեան գաղտնեց անյուս ե բաւիդ,
Ուր քե գիմ հանգստութեան
Բոյր ջանքերս ի զար կ'երթան
Եւ զիս յաւետ մոլորեն խորն անշաւիդ :
Հաւատա՛ ինձ, բարեկամդ իմ, քե իմ կեան
Չե ինչ տարբեր ի քոյդ երբեք.
Ես ալ յաճախ կամ յատարեկ
Ես գոցեմ. — Է՛ր ծնայ յերկրի մի անկեան:
Ուր որ դառնամ ձակատագիրս որ ե լոկ
Տգիտութեան ծպտեալ մի բառն,
Ծաղ ու ծիծաղ արձակե դառն
Եւ շանքահար անհետե գիմ խո՛հ եւ խոկ :
Ա՛հ, գուցէ դու՛ն ստիպեալ չ'ես ինձ նման
Քո եռերին բռնի գիտնալ.
Ձի ես պարտիմ անշուշտ հաւտալ
Թե ին՛չ ե մարդ եւ գիտեար իւր վախճան:
Դեք մին ինէր սրտի վերքերս հասկցադ:
Իմ ամենեն սերտ բարեկամք
Չ'ըմբռնեցին իմ յոյզ ու կամք.
Վախճամ այսպես անոր զնամ ի բաց հող

Դո՛ւ գեր, սրինգ, իմ բարեկամ մտերիմ,
Նիհար շրթներ քո երերուն
Դիր դալկաւար իմ շրթներուն
Լաց ու երգե, տանիմ քեզ հետս ի շիրիմ :

Գ.

Լա՛ց, գի լոկ քեզ գտի հատարն իմ սրտին.

Դու բարոնակ էիր կանաչ
Երբ մի անփոյր ձեռք անձանաչ
Կտրեց զքեզ, անջատեց մայրն ու որդին.
Եւ քոյ տուիր որ յանջիւ վրայ գալարուն
Ծակեր բացին, վերք երկարի.
Թող յայդ վիրաց, բսիր, կարի
Արին, արցունք, միակ սփոփ վշտերուդ:
Եւ ալ մանուկ էի անմեղ երբ վաղուց
Մի խռովութեամբ ահա աստ վզիս
Լուծ դրաւ, ո՛ր, որք կոչ'ց գիս
Եւ հօր ու մօր սիրոյն կարօտ գիս քողուց:

Իմ ալ կուրծս ծակկեցին ժանտ վերքեր.
Եւ որպէս դու սիրես որդին
Յենու, լուել, մինչեւ որ մին
Զ'յուզէ քեզ, չես հառաչեր, չես երգեր.
Լուիկ մնջիկ սիրեմ եւ ես հեռու կալ
Ընկերութեան ժիտ ժխորեն,
Եւ իմ սրտին, հոգւոյն խորեն
Զննել, զգալ լոկ, զարմանալ ու խոկալ:
Եւ քանի որ նոյնն է ծնունդ մեր եւ կեանք,
— Մարդուն քմաց դու հպատակ,
Եւ անձանօր մի հպատակ
Անհուն կամաց մը մեջ բողոք եւ իմ կեանք, —
Ինչո՞ւ նոյն հողն չ'ամփոփե մեզ, իմ սրինգ,
Զե՞ որ սիրող սրտից կրկին
Նոյնն են դժոխք եւ նոյն երկին.
Յիշէ՛, ընդ քեզ ապրիլ՝ մեռնիլ ու խտ ըրինք:
Թող երգեսն, դաշնակ, քնար գեղգեղեն,
Յ'եկեղեցւոջ, ի գինետան
Աղօրք ու պար բռնին, խայտան,
Թող այլք վայլեն հաճոյք մարմնոյ, հոգեղեն,

Ախ, իմ սրինգ, աշխարհ յոյսով բող բերկրի,
Թող բաղչն անոր ժպտի յոյսին,
Եկ, ես եւ դու ի միասին
Լանք ու երգենք, մեր բաժինն այս է յերկրի:

Գ. Գ. ՊԵՇԿԵՐՈՒԻՐԵԱՆ

Գ Ի Ր Ք Ե Ր ՈՒ Շ ՈՒ Ր Զ Ը

Ա. — «ՈՍՏԻԿ», Հայ կանանց ժողովածու: Աղեֆանդրապոլ, 1904:
Բ. ԻԼՁԷ ՖԻՍՊԱՆ, — «Անիծուած վայրը». — Վիպակ Կովկասահայոց կեանքէն:
Քարգւ. Ա. Տէր-Պօղոսեան: Ս. Բեդեօսպուրկ:

Ա.

Երկու Ռուսահայ հրատարակիչներ՝ Պ. Պ. Հ. Սաթուհեան եւ Գ. Զանուսեան այս վերջերս հրապարակ հանեցին «Ոստիկ» անուանով գրական հաւաքածոյ մը՝ որուն մէջ հրատարակուած են մի՛ միայն Հայ կին-գրողներու գործերը, Մենք այդ «ՈՍՏԻԿ» հաւաքածոն չենք տեսած, բայց անոր նուիրուած քննադատական յօդուածներէն (*) գոնէ սաչափ մը կրցանք հասկնալ թէ հակառակ դադափարին նորութեան՝ գործը շատ նշանակելի ծառայութիւն մը չէ՛ մատուցած մեր գրականութեան, ոչ ալ նպաստած է Հայ կանանց բարոյական նշանակութիւնը մեծցնելու իբր գրող, իբր ներկայացուցիչ մեր ցեղին գեղարուեստական ձգտումներուն ու գրականութեան: Եւ ասիկա՝ սա գլխաւոր պատճառով որ Հայ կին-գրողներու կողմէ գրուած այդ գրական հատուածներուն մեծամասնութիւնը, գրեթէ ամբողջութիւնը, ո՛չ մէկ կապ ունի մեր կեանքին, մեր բարքերուն, մեր սովորութեանց հետ: «Ուշագրաւ մի հանդամանք է որ, — կը գրէ Կովկասցի քննադատ մը, Պ. Ա. Ահարոնեան, — Հայ կանանց ժողովածուն իր բովանդակութեամբ նոյնքան հայկական է, որքան կը լինէր օրինակ՝ Ռուս, Ֆրանսիացի կանանց որ եւ է ժողովածուն: Այստեղ առաջին անգամ Հայ կինը հրապարակ է դալիս որպէս գեղարուեստական գրող, եւ նրա ընտրած նիւթը համարեա ո՛չ մի առնչութիւն չունի մեր իսկական միջավայրի, մեր ժողովրդի հոգու հետ»: Ժողովածոյին այլատակացողներուն շարքին մէջ կը գտնուին մասնաւորաբար Արսէնիսի խմբագիրը՝ Տիկին Մառի Պէյլերեան, Տիկին Զ. Մէհրապեան, Տիկին Տիրուհի Կոստանդեան, Սիպիլ, Իշխանուհի Ս. Վ. Արղութեան-Երկայնաբազուկ, Օրիորդ Մելիք-Հայկազեան, Օրիորդ Զանազան, եւ այլն:

Ինչ որ ալ ըլլայ սակայն ժողովածոյին ներքին արժէքը, անոր հրատարակութիւնը առիթ մը եղաւ որ Կովկասցի քննադատներու կարծիքը իմանանք մասնաւորաբար Սիպիլի մասին, բան մը, որ անշուշտ զուրկ չէ շահեկանութենէ: Ի՞նչքա՛ն աչքի առջեւ ունինք երկու քննադատականներ, մէկը Պ. Բերբերեանինը, եւ միւսը

(*) Որոցմէ մէկը՝ Պ. Միքայիլ Բերբերեանի, հրատարակուեցաւ «Բիւզանդիոն»-ի դէկտ. 10-ի քաւով:

Պ. Ահարոնեանինը Ասոնցմէ առաջինը մենք բնաւ նկատի չէինք առնէր՝ եթէ երբեք գրուած տեղը մնար եւ հարկ չտեսնուէր նաեւ թրքահայ ընթերցողներու ներկայացուելու Բայց քանի որ անգամ մը հրապարակուեցաւ մեր մէջ, կ'արմէ որ քիչ մը ծանրանանք անոր մասին, եթէ ոչ ուրիշ բանի, զոնէ ջրելու համար կարգ մը սխալ հասկացողութիւններ որոնք հակառակ վճռական ու անվերաքննելի չեղտով մը ներկայացուած ըլլալուն, շուտ կը մատնեն ինչ տեսակ ուղեղէ եւ դատողութենէ բղխած ըլլալին։ Երկրորդական միջակութիւն մըն է արդէն այդ Պ Բէրբէրեանը՝ որ մօտաւորապէս տասը տարիէ ի վեր քննադատի գործ կը կատարէ Կովկասի մէջ, եւ որուն սակայն ո՛չ մէկ լուրջ թերթ, ոչ մէկ լուրջ հանդէս տակաւին կը զիջանի իր էջերը տրամադրելու։ Իր վերջին ապաստանն է այն գրականութեան--անկեղանոցը՝ զոր Գիւտ քննյ. Աղանեաց կը հրատարակէ, եւ որ տակաւ՝ երբեմնի Թիֆլիսի Մեղրուին պէս՝ գերազոյն որջը կը դառնայ բոլոր սահմանափակ, տգէտ ու մանաւանդ յետադիմական գրողներուն։ Տեսնենք ուրեմն թէ ինչ կ'ըսէ այդ համակրելի պարոնը.—

«Ոստիկ»ու մ'ապուած վիպական գրուածներէց ամենայնջողը Սիպիլի «Պօան» է։ Պոլսեցիք այդ տեսակ գրուածքները «նորաւիշ» են անուանում (նօվէլլայի մտքով երեւի), մենք՝ վիպակ, վէպիկ, պատկեր, պատմուածք։ Եթէ «պատմուածք»ի բառական կազմութիւնը փոքր ի շատէ շնորհքով լինէր, կարելի էր նրան գործածել, բայց «պատմուածք» բառը խիստ շինծու բառ է եւ կարծես մարսելի չէ։ Այդ տեսակ գրուածքներին աւելի յարմարում է «պատկեր» անունը։ Պատկերի հեղինակը գեղեցիկ գոյներով նկարագրում է մի առօրեայ ողբերգութիւն, կնոջ պճնասիրութեան հետեւանք. սակայն ղէպքը շատ հազուադիւտ է ուստի եւ տպաւորութեան ոյժը այնքան մեծ չէ, որքան որ կարող էր լինել նոյն տաղանդով գրուած ուրիշ պատկերից»։—

Իբր առօրեայ՝ այսինքն ամէն որ պատահող ողբերգութիւն մը ներկայացնել «Պօա»ի նիւթը, եւ յետոյ, տող մը վերջը, հազուադիւտ իրողութեան մը ենթադրել զա՛յն . . . ահաւասիկ հակասութիւն մը որ բաւական պերճախօս ապացոյց մը կրնայ նկատուիլ Պ. Բէրբէրեանի մտաւոր հաւասարակշռութեան։

Ինչ որ է, Սիպիլի նորավէպին այս գնահատութեան մասին պիտի խօսինք աւելի ետքը։ Հետեւաբար, առ այժմ կը թողունք զայն, եւ կ'անցնինք ուրիշ գնահատութեան մը՝ որուն Պ. Բէրբէրեան կ'ենթարկէ Սիպիլի բանաստեղծական տաղանդն ու արժէքը։ Այդ է արդէն իր քննադատութեան ամէնէն շնաչխարհիկ հատուածը։—

«Սիպիր, կը գրէ Պ. Բէրրէրեան, մեր տաղանդաւոր կին զըրողներից մէկն է. նրա գրչի արտագրութիւնների հետ մենք պատահում ենք — ահա մի քանի տարի է (*) — Պոլսի զանազան լրագրների եւ ամսագրների մէջ: Նորերս իմ ձեռք ընկաւ նրա բանաստեղծութիւնների ժողովածուն «Յօլքեր» անունով: Սիպիրը — նրա իսկական անունն է Տիկէն Զապէլ, Հ. Ասատուր — եղբերգու է: Նա երգում է իր տրտմութիւնը, սրտի յոյզերը, զգացմունքները եւ միշտ Բնութիւնը, Բոլոր ոտանաւորների վերայ կարծես «վռալ» է ձգուած. ինձ վրայ նրանք պլպլացող կանթեղի տպաւորութիւն թողին: Ոչ մի աչքի ընկնող — արտաքինով կամ ներքին բովանդակութեամբ — ոտանաւոր եւ նրա ժողովածուի մէջ չգտայ, այլ ընդհակառակը տեսայ զարմանալի միատեսակութիւն՝ ձեւի, ոճի, զգացմունքի, տրամադրութեան, խօսքերի: Դա բաւականին տաղտկալի է անշուշտ, սակայն բնորոշ է հեղինակի մասին, եւ, ըստ երեւոյթին, անկեղծ է. իսկ անկեղծութիւնը տաղանդի անհրաժեշտ պայմաններից մէկն է: Սիպիր սիրում է Բնութիւնը եւ Բնութեան մէջ գտնում է իր ցաւերի մխիթարանքը, իր ցաւերի՝ որոնք որքան էլ խոր լինեն — չեն ստիպում հեղինակին բողբել եւ կռուել. նա միայն զանգատում է եւ դիմանում է, համբերում է յոսերով լի — Իսկոյն Հայ կինը երեւում է այստեղ: Տեղ տեղ ոտանաւորները Դուրեանի քնարն են յիշեցնում, բայց ոչ այնքան բովանդակութեամբ, որքան արտաքին ձեւով. օրինակ՝

Լոյսի փունջ մը, շող շիւղերու կոտ հիւսկէն

Հորիզոնէն վար հուր եւ բոց կը քալէ . . .

«Եւ կամ՝

Շողին, ցողին լոյս ծիծաղէն արծաթի . . .

«Սակայն չկայ Դուրեանի աւելը, անհուն յոռետեսութիւնը, խորունկութիւնը: Սիպիրի ոտանաւորների վրայ նկատում է նաեւ ֆրանսիական «Պատնասական» կոչուող գրական ուղղութեան ազդեցութիւնը. տեղ տեղ հեղինակը դիմում է սիմբոլիստների — եւ, ինչպէս տեսանք բերուած նմուշներից — բառախաղութիւնների: Այդ էլ «նոր գրականութեան» ազդեցութիւնն է:»

Այս գնահատութեան մէջ այնքան տարօրինակութիւններ կան որ մարդ կը չփոթի թէ ուրկէ՝ սկսի, ո՞ր ծայրէն բռնէ: «Ձեւի, ոճի, զգացմունքի, տրամադրութեան» եւ խօսքերու միօրինակութիւն» տեսնել Սիպիրի «Յօլքեր»-ուն մէջ, ահա՛ ինչ որ ամէնէն զարմանալին կը թուի: Պ. Բէրրէրեան աւելի առաջ կ'երթայ, եւ «տաղտկալի» կը դռնէ այդ գիրքը՝ ուր ամէն էջ, գրեթէ ամէն

(*) Դիտել տ'ճճՔ թէ Սիպիր սկսած է գրել մամուլ անդ ուրսունակամ քուսկաներէն ի վեր, հետեւաբար՝ այդքան նոր բան մը չէ իր յայտնաբերումը:

տող տարբեր փափկութիւն մը, տարբեր շնորհալիութիւն մը, տարբեր գեղեցկութիւն մը եւ տարբեր բարձրութիւն մը ունին։ Ո՛ւր է արդեօք այդ միօրինակութիւնը որ այսպէս կը խուսափի մեր աչքերէն։

ՍԻՊԻԼ (1894ին)

Կանացի սրտին յատուկ այնքան ցաւեր երգած է Սիպիլ, բայց իր քնարին հնչեւններն ու դաշնակութիւնը որչա՛փ կը տարբերին, անոնցմէ խառն քանչիւրը անթեղած միջոցին։

Առնենք նախ «Լեւնատանին կոյսը», ցաւազին բողբոջը լոյր աշն կիւնուին՝ զորս իրենց կամքէն աւելի զօրաւոր ձեռք մը մըղած է իրենց խառնումքին, իրենց սրտին ու հոգիին հետ անհաշտ ընկերային վիճակներու

գիրկը, զոր օրինակ անյարմար ամուսնութեան մը տուայտանքնեւրուն մէջ։

Բացեղ շունչ մը կը խնդրեմ ես, սիրտ մը օտ, Որ խառնուի շենդոս հոգւոյս յորձանգին,
Եւ Սողմոս մը կը դրնեն, ա՛հ, բարձիս օտկ,
Խաչ մ'ալ փայտէ ընդդէմ սրտի փորձանգին։

Բաղդատենք այս հուժկու բողբոջը ուրիշ բողբոջի մը հետ, չա՛տ աւելի աղիւն, չա՛տ աւելի անյոյս ու անմխիթար՝ զոր կերպով մը մահուան դէմ կ'ուղղէ, գրքի մը էջերուն մէջ միօգոթիսի չորցած փունջ մը գտնելով, Փունջը ինք պրած է այդտեղ, իբր յիշատակ մը իր վաղամեռ քրոջ, որուն յանկարծական վերուշումը իր հոգին կը լեցնէ անհուն ու դառնագին արցունքներով։ Ծառը կրկին չուք ունի, կը մնջէ, երկինքը նշուլներ որոնք կը սարսռան լճակին մէջ, ուր հեղասույլ սիւզը կը պարէ եթերին կայծերուն հետ. բայց ո՛ւր է իր ձեռքը, ո՛ւր է իր պատկերը, ո՛ւր են իր տաքուկ սիրտը, իր լուսայեռ աչքերն ու փափուկ ձայնը։

Արդ կը ծածկէ ցուրտ գերեզման
 Չեմ ուր տալ աչք նրա,
 Սիրսն ուր բզկաց, ո՞նց շա՛տ այնքան,
 Հոգեբուն ճակ է սառեր:
 Եւ դուն հաս ես, միագործի՛ս,
 Ո՛վ իր սիրոյն սին պատկեր,
 Անոր սրտէն ի՞նչ կը խօսիս,
 Մինչ իր օրքունն է լրութի:

Բաղդատենք դարձեալ ուրիշ բողոքի մը հետ: Այս անգամ խեղճ յիշար կին մըն է որուն միակ սէրը, կաթոգին պաշտած զուարթ մանկի՛ր, ծովը կորզած ու տարած է անդարձ: Իր բողոքը ոչ մենաստանի կոյսին յանդիմանող շեշտը ունի, ոչ իր քրոջ մահուան վերլուշումով տողորուող կնոջ մը վշտահար ու տկար հծծիւնը. լռիկ բողոք մըն է թէեւ, բայց անհաշտ ու կատաղի, բղխած հսկայ կիրքէ մը եւ տիտանի մը սրտէն՝ որ իր վրէժը կը հետապնդէ մոլեգին ու վայրագ բռնութեամբ մը: Այդպէս կ'երեւայ մեզի, երբ դէպ ի ծով կը վազէ,

Եւ անդունդին վրայ ծրում ծառաի,
 Կ'ուզէ սլացուիլ խութն ու ծրկանն իր կոծով,
 Ծրծեկ, քամեկ, հազարնեկ ջուրն իւրովի:

Մենք կրնանք տակաւին առաջ տանիլ մեր բաղդատութիւնը, իւրաքանչիւր ոտանաւոր քով քովի բերել: Սակայն զուր աշխատանք մը պիտի ըլլայ ատիկա, որովհետեւ երբեք չպիտի հանդիս պինք «ձեւի, ոճի, զգացմունքի, տրամադրութեան եւ խօսքերու այն միօրինակութեան» զոր Պ. Բէրրէրեան գտած է եզեր «Յուլքեր»ուն մէջ, իսկապէս հետաքրքրութեան արժանի յատկատեւ սութեամբ մը: Մենք գրախօսական մը գրելու միտք չունինք, Սիւլիի գործին բովանդակ արժէքը ի յայտ բերելու համար: Մէկզի դրած մեր անձնական նկատումները, մենք կը պաշտպանենք այդ գործը յանուն գրականութեան(*): որովհետեւ կը տեսնենք թէ Սիւլիի տաղանդին սովորական ջատագովներէն ոչ ոք ուղեց բողոքի ձայն մը բարձրացնել Պ. Բէրրէրեանի գնահատութեան դէմ: Այդ գնահատութիւնը սխալ է եւ անհիմն. Պ. Բէրրէրեան բանաստեղծութենէ ու բանաստեղծական գործերէ ա՛յնքան բան կը հասկընայ՝ որչափ հասարակ պատ ծելով մը պիտի հասկնար նկարչութենէ: Երեւակայեցէ՛ք անգամ մը, գեղջուկի բաճով ոսկի ու մարգրիտ խուղող այս պարօնը ամբողջ «Յուլքեր»ուն մէջ «ոչ մի աչքի ընկնող, արտաքինով կամ ներքին բովանդակութեամբ, ոտանաւոր չէ գտեր»: Բայց այդ Պ. Բէրրէրեանը հայ լեզուով հրատարակ-

(*) Միեւնոյն նկատումով կը հրատարակենք նաեւ յետագայ չորս բաղդամներ թիւները՝ որոնք մեր հալ կը մնային եւ զորս անհայ պահելու պատճառ մը չենք տեսներ:

ուած քերթուածներու մէջ քանի՞ հօտ տեսեր է Սիպիլի զոր օրինակ «Անցնելու մօտ»ին եւ կամ «Երկինք»ին չափ խոր ու անստօգիւտ գոհարներ, բարձր որչա՛փ իրենց ձեւակերտական կազմութեամբ, այնքան ալ ներքին բովանդակութեամբ: Նոյն իսկ զուտ Պառնասեան ոգուով գրուած քանի մը քերթուածները որոնք կը գտնուին «Յօրքեր»ուն մէջ, ինչպէս «Իտէալը», «Դարավերջիկ հիււանդն» ու «Ժանեակները», եւ որոնք աւելի արտաքին շնորհալիութեամբ կը փայլին քան ներքին իմաստով, պատուարներ կտորներ են ո՛չ միայն հայ լեզուին, այլ նաեւ ո՛ր եւ է եւրոպական լեզուի համար:

Սխալ է նաեւ ենթադրել թէ Սիպիլի ոտանաւորները ամբողջովին Պառնասեան զպրօցին զրոշմը կը կրեն: Անոնց վրայ ամէնէն աւելի տիրապետող ոգին Պառնասեաններունը չէ, այն իր սկզբնական սահմանափակումէն շեղած ֆրանսական ոտանաւորի դմինը, բնականօրէն ինչնամի՞ դասականացած ու արմատացած ձեւերու, տրամադիր փարելու ամէն յուղումը առթող իրերու, զգայնութեանց ու գաղափարներու, դեռ նոր անջրպետին գինովութեան հազորդուող արծուիկի մը պէս անզուտ ու անկաշկանդ: Արդէն Արմենակ Հայկունիէն, Դուրեանէն եւ Տէրթիպաշեանէն վերջ՝ Սիպիլի գլխաւոր աշխատողը եղած է թրքահայ ոտանաւորին ազատագրութեան, հետզհետէ աւելի խուսափելով դասական ձեւերէն ու կարգերէն՝ որոնցմէ չչեղեցան Պէրթիպաշեան, Միսաքեան, Սէթեան եւ ուրիշներ, որոնց հաւատարիմ մնացած են դեռ Թէրզեան ու Պէրպէրեան:

* * *

Կովկասցի միւս քննադատը՝ Պ. Աւետիս Ահարոնեան՝ կատարեալ գրչի վարպետ մըն է: Քիչ ուստահայ գրողներ ունեցած են իրեն չափ հզօր միտք մը, զեղեցիկ՝ գրեթէ անթերի տաղանդ մը եւ արուեստագէտի խառնուածք: Գրած է բողոքաբան վէպեր՝ որոնք առաջնակարգ դիրք մը պարգեւած են իրեն Կովկասահայ գրականութեան մէջ, Ահարոնեան՝ քննադատ մըն է նոյն ատեն, բայց կրնանք ըսել թէ իր տեսութիւնները աւելի իր սրտին ու զգայնութիւններուն թելադրութեանց կը հպատակին՝ քան պաշարին, խուզող ու վերլուծիչ դատողութեան մը: Ահա թէ ինչ կը գրէ Սիպիլի նորավէպին նկատմամբ.—

«Սիպիլի «Պօան» իսկ եւ իսկ Պալսական նորավէպ է: Ճոխ լեզու, սիրուն պատկերներ, պատկեր շնորհք, բայց այդ բոլորի հետ միասին անպատճառ մի՛ տարօրինակութիւն: Տիկին Մաքարիկը ջահիլ սիրուն կին է, կեանքի վայելքի, գեղեցկութեան սիրահար, պաշտուելու հասամուտ: Բայց եւ նա մայր է, սիրող մայր

մի հատիկ աղջկայ, որ ծանր հիւանդ է: Մաքրիկը իր սովորուած թեան հակառակ առաւօտը վաղ վեր է կենում շտապում փողոց մի բժիշկ կանչելու: Եւ ինչ, այդ մայրը ճանապարհին շշմում է, տղամարդկանց հայացքներից, երախտի պէս զրաւում է խանութ ների առաջ ցուցադրուած կանացի զարդերով եւ վերջ ի վերջոյ թեթեւ ներքին կռուից յետոյ մի «պօս» է գնում՝ ծախսելով բժշկին յատկացրած փողը, ձգում է պարանոցը եւ խորխուռ գեղեցիկ անցնում է իր վրայ ուղղած հայացքների առաջից, տուն է դառնում առանց բժշկի առանց դեղի: Աղջիկը մեռնում է յաջորդ առաւօտ, իսկ կանչաց բժիշկը յայտնում է, որ նախընթաց օրը կարող էր փրկել երախային, եթէ կանչուած լինէր: Յուսահատուած ու դժբաղդ կինը իր զգացած բուռն ապաշաւանքն ու ցաւը արտայայտում է փետելով այն «պօս»ի փետուրները, որ իր միակ զաւակի մահուան պատճառ եղաւ:

«Ահա կարճ կերպով Սիպիլի պատմուածքի բովանդակութիւնը: Այս գրուածքն, ինչպէս ասացինք, զեղարուեստական երկին անհրաժեշտ բոլոր արտաքին պայմաններն ունի. կարդացում է հաճոյքով, հեշտութեամբ եւ նոյն իսկ հետաքրքրութեամբ: Բայց ներքինը, հիմնական միտքը, մեր կարծիքով զուրկ է հոգեբանական հիմունքից եւ մեղանչում է մայրութեան այնքա՛ն զօրեղ, այնքա՛ն անձնուրաց զգացմունքի դէմ: Ընդունում ենք, որ կարող են պատահիլ մայրեր, որոնք իրանց անձնական անմիտ, սին վայելքները կը գերադասեն իրանց զաւակներից, բայց այդպիսիների հետ մենք սովորաբար չենք կապում իսկական քնքոյշ մայրութեան այն գրաւիչ գաղտնիքը, որ քաղել ենք մեր ծնողների սրտից: Մեզ հակառակն է թւում, որ մի կողմից Մաքրիկը այնպէս սիրում է իր զաւակին, այնքա՛ն անկեղծ կսկիծ ունի նրա հիւանդութեան պատճառով, որ «հակառակ մշուշին, հակառակ ձմեռ առտուններու սարսռազդեցիկ ցուրտին . . . փողոց ինկեր էր բժիշկ մը գտնելու համար իր պզտիկ աղջկան, որ կրակներու մէջ էր առջի իրիկունէն ի վեր», եւ միւս կողմից նոյն Մաքրիկը (թո՛ղ նա լինի պքնասէր, վայելքի հետամուտ, թեթեւամիտ) յանկարծ փողոցում մոռանայ իր մեռնող զաւակին, եւ նրա կիանքը վճարի մի զարդ գնելու համար: Մայրերը, որոնց հոգին հրէշաւոր կերպով խեղաթիւրուած է, ամէն բան կարող են մոռանալ, բացի հիւանդ զաւակի: Եւ Սիպիլի Մաքրիկը իբրեւ թիփ՝ մեզ թւում է չափազանց հակասական»:—

Երկու քննադատներն ալ գրեթէ համակարծիք են Սիպիլի նորավէպին նկատմամբ: Կարելի է նոյն իսկ ըսել թէ Պ, Բէրբէրեանի գրածը ձեւում է Պ. Ահարոնեանի հեռեւութեանց վրայ: Այդ

կէտը սակայն մեզ չի չափազորգոներ. մենք նկատողութեան կ'առնենք միայն Պ. Ահարոնեանի դիտողութիւնները որոնք չա'տ աւելի որոշ ու տրամաբանական կերպով մը պարզուած են, եւ հետեւաբար՝ արժանի են մասնաւոր հետաքրքրութեան :

Այդ դիտողութիւնները ճիշդ են անշուշտ, բայց եթէ նկատի առնենք այն միջավայրը՝ որուն կը պատկանի Սիպիլի Մաքրիկը, կամայ ակամայ պիտի ստիպուինք վերապահութիւն մը ընելու, եւ Մաքրիկի տիպարը նկատելու իրր ընկերային որոշ երեւոյթ մը, գըրեթէ առանց չափազանցութեան ու սեթեւեթի : Պոյսահայ կիներու մէջ ի հարկէ կան կատարեալ, գրեթէ աստուածային մայրեր, — եւ Սիպիլ շատ նկարագրած է այդ տիպարներէն ալ, — բայց կան նաեւ ուրիշներ որոնք չեն վարանիր իրենց զաւկին հանգստութիւնը, երջանկութիւնը, յոյսերը, մէկ խօսքով կեանքը ոտնակոխ ընելու, իրենց անձնական նկատումներուն, իրենց փառասիրութեան, իրենց հանգիստին սիրոյն : Թարշաւած աշխարհիկ կիներ՝ որոնք երբեմնի գեղեցկութեան մը յետին մնացորդները արժեցնելու համար չեն քաշուիր իրենց մատաղ՝ հրեշտակային եւ աւելի կենսունակ գեղեցկութեամբ մը օժտուած աղջիկները շարունակական տանջանքի ենթարկելու, որոնք իրենց աղջիկները կը բռնադատեն ընկերութեան մէջ չյաւտնուելու, մարդու չերեւալու եւ հետեւաբար երիտասարդ տարիքէն սրտի եւ հոգւոյ ծերութեան մը տուայտանքին հաղորդուելու : Կիներ տակաւին որոնք շահու համար իրենց աղջիկ զաւակները բողբոջեան եւ անբարոյականութեան գիրկը կը մղեն : Որչափ տիպարներ ունինք այս կարգի մայրերէ, ասոնք բացառութիւն կազմող հրէշներ չեն, այլ մասնաւոր եւ բաւական բտուար հատուած մը կը կազմեն, ուր բարեկեցիկն ու կարօտը հաւասարապէս գոյութիւն ունին, եւ իրարու հետ կը մրցին :

Ո՛ր Սիպիլի նկարագրած Մաքրիկը, ո՛ր այս կիները, Լեռ ու սար կայ իրենց միջեւ, եւ որչափ ալ պատուաբեր բան մը չըլլայ Պոյսահայ համայնքին համար, կրկին իրական վիճակ մըն է ասիկա՝ զոր մեր Ռուսահայ եղբայրներէն ծածկելու պայտճառ մը չենք տեսներ :

Մ Է Ր Ս Է Տ Է Ս

Բ.

Իլզէ Ֆրապան՝ այս տաղանդաւոր եւ համակրելի գերմանուհին արդէն շատ ծանօթ անուն մըն է ոչ միայն իր հայրենիքին, այլ եւ դրացի երկիրներու մէջ : Իր վէպերը՝ որոնց մէջ շնորհալի հեղինակը կը յաջողի դնել կանացի այնքան նուրբ զգացմունք եւ դիտողութիւն, միացած ինքնատիպ եւ լուսաւոր գաղափարներու՝ միշտ յափշտակութեամբ կը կարգացունին : «Անիծուած վայրը» պատմուածքը իր վէպերու ամբողջ շարքին մէջ առանձին տեղ մը

կը բռնէ, որովհետեւ նիւթը տոնուած է անծառնօթ միջավայրէ մը, յատկապէս հայ կեանքին:

Այդ նիւթը չափօգտանց պուրջ է. Ազայի չէնցի հայ երիտասարդ մը՝ Տիգրան՝ «Անիծուած վայրը» (Բագու) կ'երթայ որպէս զի «աշխատի, գրած գրկէ տուն, գրածը հաւաքուի, եւ յետոյ՝ վերադարձին, կարենայ նշանուիլ նարդիսի հետ»: Երիտասարդը սակայն իր նպատակին չի հասնիր. խեղճը զոհ կ'երթայ «անիծուած վայրին» մէջ գործող նաւթի մեքենաներուն, կը մեռնի վաղաժամ ու կը թաղուի այն աւազներուն մէջ՝ զորոք բացաշունչ հողմեր կը լղեն: Ասիկա մէկն է այն պարզ բայց ցնցող եղբերգութիւններէն՝ որոնց ծագումը գիւղին մէջ տեղի կ'ունենայ, եւ վախճանն ալ «Անիծուած վայրին»՝ Բագուի մէջ:

Վիպակը գրուած է ուժեղ բանաստեղծական լեզուով. ամէն մէկ տողի մէջ կ'երեւայ բռն, անկեղծ զգացմունք. նոյն ատեն հիանալի կիրպով պարզուած է կեանք ու ոյժեր լափող «անիծուած վայրին» եւ նահտպետական անմեղ գիւղին սուր հակադրութիւնը: Հեղու վաստակի ծարաւով գիւղէն քաղաք դիմող երիտասարդի միաժամութիւնը այստեղ դարձած է ցնցող եղբերգութիւն մը՝ որուն հերոսը իր վիճակին անգիտակից կը մնայ մինչեւ զերեզմանը:

Զարմանալու պատճառ մը չենք տեսներ այս ամէնուն մէջ, որովհետեւ Տիգրան Թրապան պէտք եղածէն աւելի շնորհալի գրող մըն է արդէն: Ինչ որ ժամանակորային ուշագոտւ է այս պատկ հատորին մէջ՝ այն խոր ծանօթութիւնն է իմասին հայ գիւղական կեանքին, մեր ժողովրդին նիստ ու կային, եւ աշխարհահայեցողութեան՝ զոր հեղինակը ցոյց կուտայ իւրաքանչիւր պարբերութեան մէջ: Կը թուի թէ գրողը շարունակաբար տարիներ ապրած է հայ գիւղի մը մէջ, խօսած է հայ կնոջ հետ, ծանօթացած է անոնց հոգւոյն: Ծշմարտութիւնը սակայն սա է որ Տիգրան Թրապան երբեք չէ այցելած հայ գիւղ մը. այդ տեղեկութիւնները քաղած է իր հայ ամուսնէն:

Տեսէք թէ ինչպէ՛ս կը նկարագրէ հայ երիտասարդին հագուստը. —

«Գառնուկի մորթէ նոր սեւ գլխարկը կը ծաղկէր անոր ճակատը: Մայրը դայն դարդարած էր վայելուչ կերպով. սեւ արխալուզը նոր արծաթէ ժապուէն ունէր՝ որ ձգուած էր փողկապին շուրջն ու առջևուր կանաչ-կարմիր եւ կապուտ գոյներով էին ներկուած սեւ վարտիքին ծայրերը: ամփոփող նոր սոնապանները՝ Տօղաղները: Կը նայէր իր ոտքերուն վրայ եւ ուրախ կը ժպտէր: Նարգիսի (իր նշանածին) մայրը, առջի օր, երկինապահին բերած էր այդ

նոր, զարդարուն, դէպ ի վեր ծռած ծայրերով մուճակները, այդ նախշու գուլպաները, որոնց մէջ սեղմուած էին իր ոտքերը: Սիրականր ցանկացած էր իրեն բարի ճանապարհ մաղթել, ինք կը զգար ատիկա: Մայրը բուրդ մանած էր, գոյնզլոյն թելերէն խուրջին (հէյպէ) շինած էր զաւկին համար, շինած էր ու լացած. նշանածն ալ իր մօրմէն ծածուկ՝ բրդէ գուլպաներ հիւսած էր եւ իր արցունքով ցողած էր այդ նուէրը»:

Այնուհետեւ, Տիկին Ֆրապան, դեղեցիկ ու պատկերաւոր ոճով կը նկարագրէ հայ գիւղը՝ իր խեղճուկ հողածածկ խրճիթներով, իր դէզերով, եւ ծուխը՝ որ պայմանաւայան կը բարձրանայ երգիքներէն, դաշտերը, ծաղկազարդ բլուրները, ճամբաները, խաղողի այգիները, եւ այս ամէնուն մէջ՝ աշխատաւոր հայ գիւղացին իր արտ ու արօտով, իր կալ ու կուտով իր եզն ու գոմէշով, իր հօտով ու սրինգով: Ամբողջ կովկասի դեղական աշխարհն է ասիկա՝ զոր տաղանդաւոր տիկնոջ գրիչը կը բարձրացնէ հարաւի պայծառ շողերուն եւ կապոյտ երկինքին տակ, գրաւիչ աշխարհ մը՝ ուր ժպիտը վախկոտ է եւ արցունքը ծածուկ:

Ահա իրական կեանքէ ուրիշ պատկեր մըն ալ.—

«Իր ետին մնաց բրինձի արտը ուր լուծքը վարած էր, ինչպէս նաեւ տակաւին ուրախ կալատեղը՝ ուր իր բնկերներուն հետ այնքան յաճախ նստած էր սահող կաւին վրայ: Առջեւէն լծուած եղը՝ գլուխը խոնարհած՝ չրջան կ'ընէր, եւ կամնողը՝ հեշտութեամբ, առանց ձեռուները շարժելու, իր սեփական ծանրութեամբ միայն որ կը ճնշէր կամը փոռած հունձքին վրայ, լեցուն հասկերէն կ'անջատէր հասած հատիկները: Իր ետին մնաց տակաւին այն բլրակը՝ ուր փափան եւ հնդկահաւ կ'որսար, խիտ անտառը՝ ուր գայլ մը մեղցուցած էր, վերջապէս ամէն բան իր ետին մնաց»:

Ու Տիգրան այդ ամէնը կը թողու, կ'երթայ «անիծուած վայրը», գրամ շահելու: Մնացածը յայտնի է, կ'երթայ եւ ալ չի վերադառնար, ինչպէս այնքան ուրիշներ: Դիւղը իր անխուսափելի հարկը կու տայ, ոյժի ու արեան հարկը՝ նախահորերու քաղքին, այն զարհուրելի Մողոքին, որուն անունն է «գործարանական քաղաք»:

Մայրէ ծայր կարգաւով այս դեղեցիկ պատմուածքը՝ մարդ երբեք չպիտի կարծէր թէ օտար հեղինակի մը գործն է, եթէ չըլլար անհաճու վերջաւորութիւնը՝ ուր Հայ մայրը, եւ առ հասարակ մայրը՝ սխալ բնութեամբ է: Ձաւին դորձուրելի մահը սգալու, անոր դերեզմանը գտնելու համար քողարկեալ, վշտէն կիսախեղաբար մայրը յանկարծ սաստիկ կ'որախանայ, երբ իրեն՝ իբրեւ իր զաւկին արեան գինը՝ 500 բուլբի կու տան: Ասիլա ծայր առ-

տիճան ցաւալի ու կոպիտ սխալ մըն է: Այխարհի մէջ չկայ բան մը որ կարենայ մօր մը մոռցնել տալ իր զաւկին կորուստը. իսկ Հայ մայրը, այն ալ գիւղացի մայրը, այդպիսի ծանր հարուածի մը ենթարկուելէ վերջ, իր վշտին խորունկ ահաւորութեամբ քար կը կը լացնէ, ուր մնաց թէ ցնծութեամբ ընդունի իր զաւկին արեան գինը: Այս սխալը կրկնակի ցաւալի կը դառնայ՝ քանի որ հեղինակը կին մըն է, մանաւանդ զգայուն որտի տէր կին մը: Հաւանակա- նաբար ատիկա դիպումը մըն է, որ իրեն այդ ձեւով հաղորդուած է, եւ ինք՝ անհասկնալի պատճառով մը՝ չէ ուզեր հեռանալ կար- ծեցեալ իրողութենէն:

Ինչ որ ալ ըլլայ սակայն, «Անիծուած մայր»ը յափշտակու- թեամբ կը կարդացուի: Մե՛ղք որ թարգմանիչը չէ կրցեր լեզուն հայացնել. պարզ է որ բնագրին հետեւած է ստեղծութեան: Անյաջող է նաեւ ոտանաւորներու թարգմանութիւնը. անոնց մէջ՝ բնագրին բանաստեղծական ոգին սպաննուած է, եւ մնացած է խեղճուկ բան մը:

Այս արտաքին թերութիւններով հանդերձ, հետաքրքրական է կարդալ օտար հեղինակի մը այս երկը՝ որ մեր իրական կեանքէն առնուած յաջող պատկեր մըն է:

Կ. Հ.

ԼԵԾՎԵՍԱՆՔՆԵՐ

Չը տեսնե՛ր զայն, չը չըսե՛ր ձայնն յախտեան,
Չը կարենայ անունն իր տալ բարձրաձայն.
Միշտ անձնըւեր՝ իրեն կապուած սպասել,
Մի՛շտ սիրել:

Գիրկըս բանն, մինչեւ թելերս ա՛յ իյնան,
Ոչընչութեան վրայն ևնրեն փակել զայն.
Սակայն ևնրեն թելերս իրեն կարկառել,
Մի՛շտ սիրել:

Թելերս իրեն միշտ կարկառել, ո՛հ միայն,
Արցունքի մեջ հասնիլ վայրկեան առ վայրկեան.
Սակայն դարձեալ հեծկըլտալով արտասուել,
Մի՛շտ սիրել:

Չը տեսնե՛ր զայն, չը չըսե՛ր ձայնն յախտեան.
Չկարենայ անունն իր տալ բարձրաձայն.
Բայց գորովո՜տ անհուն սիրով մ'առաւել
Մի՛շտ սիրել:

Թարգմ. Ս Ի Պ Ի Լ

Ս Ի Լ Լ Լ Ի Բ Բ Ի Ի Տ Ո Մ

ԾԱՌԵԿ ԵՒ ՅՕՂ

Կ'երագեմ ես. եւ շաղն աղօս
Հուռ կը ցօղե դաշտին վրասն,
Ծաղիկներուն ծոցը քաւշոս
Դրնում ձեռքով զով գիշերուան:

Ուրկե՞ կուգան այդ նուրբ շիբեր.
Անձրեւ չրկայ. օղն է աղո. ուր:
Անոնք ցօղի չը փոխուած դեռ՝
Երբին մեջ կային բոլոր:

Ուրկե՞ կուգան իմ արցունքներ.
Վերն հանդարտ եմ բոցերն ամեն:
Այս անոնցմով չը լեցուած դեռ՝
Հոգւոյս խորերն հին արդեն:

Դորով մը կայ յաստին հոգւոյն.
Կը դողդողայ հոն ամեն ցաւ,
Եր խրոտիչ զրգուանք մ'իսկոյն
Կը բողբոջէ արցունք անքաւ:

Թարգմ. Ս Ի Պ Ի Լ

Ս Ի Ի Լ Լ Ի Բ Բ Ի Ի Տ Ո Մ

Մ Ր Մ Ո Ւ Ն Ձ

Վարդերն եին համալ բոսոր
Բաղեղներն ալ սեփ սեւ բոլոր,
Բաւական է տեղիդ շարժիս
Նորեն անոյս կ'ըլլա՛մ հոգիս:
Ծովն եր կանանց եւ օղն անուշ
Երկիւն շա՛ս բիշ, շա՛ս ինքնուշ,
Միշտ կը վախճամ որ կը տեսնեմ
Անգութ փախուսող տարադէմ:
Տաղտուկ կ'ազդէ ինձ դաշտն անձիր
Ժանտախոյզն ալ տերտախիր,
Եւ ամեն բան, տառաքն իսկ վառ,
Ո՛հ, լոկ լեզուէ չեմ ձանձրանար:

Թարգմ. ՀՐԱՆՏ ԱՍԱՏՈՒՐ

Բ Օ Լ Վ Է Ռ Լ Է Ն

Ե Ր Պ Ը

Երդր Լամպարին նրչոյր ջրկար
 Մասները խնկին՝ երազանքն երկար
 Սիրուած աշին մեջ մոռնուն աչքով
 Դիրերը փակուած, ծրխուն քեյին փով.
 Զգալ քե ցայգը կը մարի չափաւ
 Խոնջենքն հեշտալի, ապաստումն անբաւ
 Մութին հիմեկեան, գիշերուն վրսեմ,
 Ո՛հ այս ամենը յուզմամբ կ'երազեմ:
 Կը սպասեմ անդու ի՞նչ կը յապաղին,
 Սկիզբն անհամբեր, յետոյ մոլեգին:

Թարգմ. ՀՐԱՆՏ ԱՍՏԱՏՈՒՐ

Բ Օ Լ Վ Է Ռ Լ Է Ն

ՅԱԻԵՐԾԱԿԱՆ ՍԵՐ

Սո՛ւտ է եղեր ժամանակի դերն անողոր:
 Տարիները ջնջել բնդ միշտ ջ'աշոդեցան
 Հին սերերու յիշատակներն՝ քաղուած, անոր:
 Ինչպէս ամեն աշուն ունի իր սերմնացան

Զոր ճմրան սառն, դեզ դեզ ձիւներն պարածածկեն,
 Մեռելութեան մեղեդիներն երգելով յար,
 Սիրտն ալ խոնջած ու վիշտերէ, ա՛հ, ծակոտիէն,
 Յաճախ կ'իյնայ գերբ ծաղիկներն արեւմար:

Այս նոր գարունն՝ կ'նստանորոգ ու շողշողուն,
 Ինչպէս գայ քեւ տալ բնդ հողեայ բողբոջներուն,
 Սիրող սիրտերն ալ հոգերէն երբ նշատուն
 Դառն լըբումի արցունքները լուռ կը հեղուն,

Յաւերժական սիրոյ խարոյկն տնա վառի,
 Յանկարծակսն վերգարբնումովն յիշատակին,
 Ու վաղ ջուց պաշտելիին ճեռքն կարկառի
 Իբր օրեւան մըրբ կատանջ ալն հոգակին:

ԼԵՒՈՆ ՔԻՐԻՇՃԵԱՆ

Լ Ն Ա Ծ Ե Ր Տ

Մ'իյնար, ո՛վ սիւգ, մ'իյնար անոր
 Մազերուն հետ, մի խաղար,
 Անցի ր գնա, Անտառն ալ նոր
 Զը գըտնէ մի սիրահար:

Ըսէ՛ր ինծի հովե՛ր ալիք,
 Սահող գետեր, ամպեր հե՛ք,
 Դուք ալ երբեք հեշտ խաղալիք
 Սիրողի մը եղե՛ր եք:
 Երբամ ա՛լ ես գետերուն մէջ
 Որ ալիքներ զիս սանիւն,
 Ըսէ՛ Լղնիկ, գնդակէն վերջ
 Հոգիս արդեօք տա՞մ փոսիւն,
 Ոչ որ տեսնէ իմ այս խոցեր
 Միայն հողը բշնամի,
 Երկնի ցուրերն ո՛ր այն գիշեր
 Յուղարկաւոր ըլլա՞ն մի:

Ըսէ՛ր ինծի լեռնե՛ր, ձորե՛ր,
 Դուք, ո՛վ ժայռեր անմարդի,
 Ձեր մէջ մի օր հէք տխրաւեր
 Սեւ անգղի մը տըմարդի
 Կամ արծուի մը սիրահառաջ
 Տըլտուր երգը չէ՛ք լսեր:
 Դո՛ւք ալ, դուք ալ չունի՞ր բառաջ
 Զէ՛ր գիտեր թէ ինչ է սեր:
 Ըսէ՛ր բուփե՛ր դո՛ւք, վարդենի՛ք,
 Սոխակ մ'ինքզիւնք չը կախե՛ց
 Երբ առտուն մը ձեզմէ մենիկ
 Հովը բերքիկ մը քաղեց:

Մ'իյնար, ո՛վ սիւգ, մ'իյնար, անոր
 Մազէն հեռու դու գնա՛.
 Բամուռեցոնք իրաքմէ նոր
 Ան իմա չէ՛ ալ հիմայ:

ՌՈՒՐԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

ԲՂԶԱՆՈՅԵՆ ՈՒ ՓՈԻԷՏԵ

Բղձանոյշն ըսաւ սրսոս պրեքին.
«Ամանորի մեծ Այգր ծագեցաւ.
Արդե՛ն եթերին մեջ կը վեկեքին
Վարդերանգումներն, ու հոգիս անցաւ
Կը պըշնու: Ողջո՛յն քարի առօրին:»

Բանաստեղծին սիրեն իբրեւ արձագանգ
Հծծեց. — «Ի՛նչ օգուտ ոսկին այգերուն
Կամ քիչն երկրնիսն, երբ հոգիս անյագ
Յառած կը մընայ անխորթ, հեռո՛ւն
Շրժեղ տեսիլի մը ցընորունակ . . .»

Պարիկն այն ասեն ձայնի դաշնօրօր
Քընարերգութեամբ հարցուց խերթոյին.
«Սիրոյ անուրջն ե ան խորհրդաւոր,
Որուն կը ձրգսի քու ջրիւնը հոգին
Կաղանկի առօրին . . . հոգի՛ շուսաւոր:»

Ու թողուց խերթոյն իր ձայնին՝ հրնչեղ.
— «Կաղանկը Տօնն ե երգին, համբոյրին,
Ու երանութեան՝ թրուշուն անընեղ . . .
Եկուր սրտիս մեջ անուրջի՛ս արփին,
Ժըպսիլ միասին Այգին ոսկեթեղ . . .:»

Մ. ՌԻԶՈՒՐԼԵԱՆ

Մ Ե Դ Ե Դ Ե

Մեղկութիւններու անուշ խցովքին
Անու՛ն ծարաւի,
Մահուան հեծքերով, անգիղջ, ցաւագին,
Հոգիս կը ցաւի:

Անդրադարձումի ճիգերս ա՛լ հատած,
Տակաւի՛ւ ան ուր
Հըրսողոյրներուն կորուստն անկասկած
Կ'ոգբուն ամեն օր:

Նարբեջածաղկի կուսութիւններուն
Ճերմակ կիսանդրին,

Արդեօք կ'ապրի՞ դեռ, աջքերես հեռուն,
Ծովերէն ա՛ղին:

Նո՞յնն է մընացեր, ինչպէս եր երկկ,
Ցանկութեան քաղար,

Դեմըս կեցած է, չեմ մոռնար երբեք,
Միշտ քովես կ'երբար:

Իր ըզգայութեան երաժիշտն եղայ
Ու նուագեցի

Թաղծութիւններուս, վիշտերուս վըկայ,
Մեղքըցաւ ինծի:

Կեանքին քէն ըրած՝ ու անոր դեմքին
Գա՛րճեալ ծարաւի,

Մահուան հեծքերով, անգիղջ, ցաւագին,
Հոգիս կը ցաւի:

Մ. Ա. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

ԿԵԱՆՔՆ ՈՒ ՄԱՄՈՒԼԸ

(Գ Ր Ո Ն Ի Կ)

Տ. Ղեւոնդ Եպիսկ. Շիւսմանեանի մասը. — Սիմօն Ֆիլէկեան. — Էսկառ Շահին. — Ուսումն. Խորհրդոյ շուրջը. — Պատկապրութեան հանդէս մը. — Պ. Ենով՛ Շահին. — «Գրուագիւն».— Նշան. Պապիկեան Տաւեցոյցը:

«Մագիկ»ի նախորդ թիւը հրապարակ ելած էր, երբ ցաւով իմացանք Տ. Ղեւոնդ Եպիսկոպոս Շիւսմանեանի մահը (դեկտ. 12/ին): Հանգուցեալ Սրբազանը Պատգիւղի Ս. Ներսէսեան վարժարանին աշակերտելէ վերջ ամուսնացած եւ զաւակ մը ունեցած էր: Իր ողբացեալ եղբորը հետ զպրոց մը բաղած էր Աֆիօն-Գարահիսարի մէջ, ուր տակաւին մինչեւ այսօր անմոռանալի մնացած է այդ կրթական հաստատութեան ընձեռած բարիքը: Կնոջը՝ մահուրէն վերջ, 1894ին առեւնները, փափաք յայտնած էր կրօնական ըլլալու, եւ այդ մտքով զիմում բրած էր Տ. Ներսէս Պատրիարքին: Ժամանակին Կրօն. Ժողովը սակայն, հանգուցեալին մտաւոր կարողութիւնը գնահատելով հանգերձ, չուղեց ձեռնադրութիւնը արտօնելու, առաքելով թէ աչքերը քիչ մը շիւ են: Ատոր վրայ Ներսէս Պատրիարք զայն Արմաշ զօրեց՝ ուր վարդապետ ձեռնադրուեցաւ Ալեքեան Սրբազանէն: Ղեւոնդ վարդապետ անմիջապէս Պիլէճիկի

առաջնորդ ընտրուեցաւ. եւ այդ վիճակին վրայ եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ 18:0ին: Յաջորդաբար՝ առաջնորդ րօտրուեցաւ Կիւրինի եւ Սողգատի, յետոյ Խարլերդ զնաց Պատր. Փ խանորդի պաշտօնով, ուրկէ վերջ Էրզրումի առաջնորդ ընտրուեցաւ: Կիլիկիոյ Մկրտիչ Կաթողիկոսին օրով ալ, իբր քննիչ Կիլիկիա զրկուած է Պատրիարքարանի կողմէ: Տ. Ղեւոնդ Սրբազան — որ մէկ քանի տարիէ ի վեր Երուսաղէմ կը գտնուէր — շատ գնահատելի գրական տաղանդ մը ունէր, եւ վերջին տարիներուն մէջ մանաւանդ այլ եւ այլ թերթերու, մասնաւորաբար «Արեւելք»ի սիւնակները օժտած էր Երուսաղէմի նկարագրութեան, Ս. Երկրին բոլոր նշանաւոր վայրերուն ու մասնաւորաբար Ս. Յակովբեանց վանքին նուիրուած յօդուածներու շարքով մը՝ որոնք հաճոյքով կը կարդացուէին: Ինք էր նաեւ որ անստգիւտ թղթակցի դեր մը խաղաց՝ Գերմանիոյ Կայսեր Երուսաղէմ գտնուած միջոցին, օրը օրին «Արեւելք»ի հասցընելով վեհ. հիւրին այցելութեան եւ կատարուած ընդունելութեանց ճշգրիտ նկարագրութիւնը: Հաւանական է որ անտիպ աշխատասիրութիւններ թողած ըլլայ՝ Վերջին տարիներուն մէջ ինք կը վարէր Երուսաղէմի Օրացոցին պատրաստութեան գործը:

×

Տեղական թերթերէն կ'իմանանք թէ նախորդ Սերունդին մէջ որոշ համարտի մը տիրացած թատերադիր-բանաստեղծ մը՝ Սիմօն Ֆէլէկեան՝ Գալիլէի մէջ մեծեր է, կառքի մը տակ մնալով: Պօղոս Նուպար փաշա՝ որ երկար ատենէ ի վեր կը պատսպարէր այդ ծերունին, արժանի յուզարկուորութիւն մը կատարել տալով, հրամայեց է որ Նուպարեան գերդաստանի դամբարանին մէջ ամփոփուի անոր մարմինը: Ֆէլէկեան՝ երկար ժամանակ զատտարակի պաշտօն վարած է Պոլսոյ մէջ, եւ ժամանակին գրադէտներէն շատեր, ինչպէս Պետրոս Դուրեան, Եղիշէ Սրբազան եւ Սիպիլ, իրեն աչակերտած են: Իր գրական արտադրոյթը թերեւս քնաւ չնպաստէ իր համբաւին տեւականացման. բայց կրկին անժողաց պիտի մնայ՝ իբր խաթարիչը Դուրեանի թողած քերթուածներուն՝ որոնց առաջին տպագրութիւնը սրբազրած էր... կարգի կանոնի բերելու համար:

×

Ամսթէրտամի մէջ հրատարակուող Elseviers հանդէսը՝ իր դեկտեմբերի թուով ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մը նուիրած է ծանօթ հայ արուեստագէտ Էտիոս Շահինի: Ուսումնասիրութեան հեղինակն է Hantes Drie'sma որ Էտիոս Շահինը կը գտնէ այն նոր արուեստագէտներուն մէջ՝ որոնք իրենց տաղանդին ոյժով կրցած են խրամասս մը քանալ փառքի եւ յաջողութեան ամբակուստ ամբ.

րոցին վրայ, ու ներս մտնել: Հոյանտացի քննադատը՝ մասնաւորապէս կը դուլէ Շահինի ձեռք բերած կատարելութիւնը՝ դիմագրծութեան արուեստին մէջ: Իր գծած դէմքերը արտակարգօրէն յատկանշական են, կը գրէ, իր ներկայացուցած անձերը կարծես կ'ապրին. անոնց նկարագրին նոյն իսկ ամէնէն փափուկ երանգները կ'ըմբռնէ. կատարեալ դիմագէտ մը՝ որուն համար գաղտնիք մը չունին իր պատկերացուցած կերպարանքները:

×

Ուսումնական Խորհրդոյ տտեմապետ Տոգթ. Թորգոմեան էֆ. վերջնապէս հրաժարեցաւ Խորհրդոյ անդամակցութենէն՝ չկարենալով յարժարիլ Խորհրդականներէ մեծագոյն մասին հետ՝ որոնց հաւանակութիւնը մասնաւորապէս շեշտուած էր կեդր. Վարժարանի տարեկան հանդէսին մէջ ծագած միջադէպի մը առթիւ: Կ'ըսէին թէ Տոգթ. Թորգոմեան էֆէնտի ձեռի համար հրաժարական կուտայ, բայց ահա ինքնին կը յայտնուի թէ ոչինչ կար ճիշդ այդ կարգի զրոյցներու մէջ: Վարչութիւնը չուզեց ընդունել իր հրաժարականը, բայց յամառ մերժման մը հանդիպելով, վերջ ի վերջոյ համակերպեցաւ, եւ անոր տեղ Խորհրդական անուանեց համակրելի եւ ուսեալ բժիշկ մը՝ Տոգթ. Աճէմեան պէյը: Յառաջիկային՝ թեւեւ առիթը ունենանք վերագոհնալու այս խնդրին, Ուսումն. Խորհրդոյ գործունէութեան նուիրուած յօգուածով մը:

×

Դեկտ. 20ի երկուշարթի օրը, Բերա՝ Ս. Յարութիւն եկեղեցւոյն մէջ տեղի ունեցաւ Արշակ էֆ. Պապիկեանի եւ Օրիորդ Վերգինէ Վանյեանի պատկազրութեան հանդէսը, նախագահութեամբ Մուշեղ Ծ. Վարդապետի: Ձեռնտուութիւնը կատարեց Բերայի Տ. Թադէոս քահանան: Կնքահայրն էր փեսին մեծ եղբայրը՝ Ռուբէն էֆ. Պապիկեան: Նորապսակ տուրին ծանօթացումն համար սաշտիք ըսենք որ Արշակ էֆ. Պապիկեան մէկն է Նշան-Պապիկեան գրատան վարիչներէն, եւ իր առանձին ու որոշ դերը ունեցած է այն համակրելի ջանքերուն մէջ՝ որոնց իւր կարելի եղաւ այդ գրատունը անհաղորդ պահել հայ գրաւմառներու տափակ եւ ամուլ ուղղութեան հետ, եւ իսկապէս գրականութեան ռազմիրայի հանգամանք մը տալ անոր: Իսկ հարսը՝ զարգացեալ ու կանացի ամէն յատկութիւններով օժտուած զաստիարակունի մը եղած է, եւ գնահատելի պաշտօնավարութեան մը յիշատակը թողած է իր յաճախած վարժարաններուն մէջ: Մեր խնդակցութիւններն ու շնորհաւորութիւնները կը յայտնենք երկու կողմերուն: Պատկազրութեան հանդէսէն վերջ՝ Պապիկեանց բնակարանին մէջ տրուած մտերմակոն երեկոյթ մը առիթ դարձաւ որ ծանօթանանք ազանգաւոր ամուսնացեալներու:

թէօդ-դերասանի մը. Պ. Ենուլք Շահէնի ձեռք բերած կատարելութեան Այս համակրելի երիտասարդը, քանի մը չա՛տ յաջող ներկայացումներով կրցաւ մրցիլ Բերայի երբեմնի Բարձրագոյն Դասընթացքի աշակերտութիւններուն, — հարսին դասընկերներուն, — հետ՝ երեկոյթին փայլը աւելցնելու համար Պ. Շահէն՝ առանց առաջնորդի, մի միայն ինքնօգնութեամբ կրցեր է իւրացնել դերասանական արուեստին կարգ մը զատական հանգաճանք ստացած դերերը, ինչպէս Օթէլլո, Դարբին, Համլէթ եւ այլն: Բայ ի արտասանութեան թերութենէ մը, — որ կրնայ զարմանուիլ վարժութեամբ, — իր քով ամէն բան մասնատրարար գիմախաղութիւններն ու շարժութեանը, մեծ ապագայ կը խոստանան: Կ'արժէ որ մեկնաս մը ի վիճակի ընէ այս խոստումալից երիտասարդը՝ իր արուեստը կատարելագործելու:

×

Մուշեղ վարդապետի «Իրուագներ»էն չա՛տ սակաւաթիւ օրինակներ միայն մնացած ըլլալով Պոլսոյ մէջ, այսուհետեւ հատը 10 զրուշի պիտի ծախուի:

×

Նշան-Պապիկեան գրատունը այս օրերս հրապարակ հանեց իր Տարեցոյցը՝ որ նմանօրինակ հրատարակութեանց մէջ ամէնէն հրապուրիչն ու սիրունը կրնայ նկատուիլ. որչա՛տ իր ձեւակերտական գեղեցկութեամբ, այնչա՛տ նաեւ իր հիւթեղ ու հաճելի բովանդակութեամբ: Տարեցոյցը՝ բաց ի վիճակագրական ռօթերէ, շահական գիտելիքներէ, Օրացոյցէ մը, հատով խօսքերէ եւ . . . ուրիշ բաներէ, կը պարունակէ նաեւ հետեւեալ գրական հատուածները. — Տիկին Նեկսար Պարիկեան՝ «Ապուլու արուեստը» (Կենցաղագիտական ռօթեր): Մուշեղ Վարդապետ՝ «Պէտիչներուն Մեծութիւնը», Տիկին Զապէշ Եսայեան՝ «Զոքերը» (Վիպակ): Աղեխանդր Փանոսեան՝ «Կապուտ վերադրուել» եւ «Ի՛նչ աղէկ — գէ՛շ բան» (Քերթուածներ): Ա. Յարութիւնեան՝ «Անըջանք» եւ «Պատարագ» (Քերթուածներ): Յ. Գաղանձեան՝ «Հետաքրքրաշարժ խնամութիւններ Հայ եւ Թուրք լեզուաց միջեւ. Ռուբէն Զարդարեան՝ «Մարդը չէ՛ր մեռներ» (Հէքեաթ): Մարտիրոս Մնակեան՝ «Դերասանութիւն» (Կցկտուր լիշատակներ): Ե. Թոշայեան՝ «Այսօրուան Թուրք թատրոնը»: Լեւոն Բիրիչեան՝ «Թրքահայ գրական տարին»: Յ. Թ. Հիւղեան՝ «Մանկավարժական տարին»: Տօնիկո՝ «Վճարուած պատիւ» (Վիպակ): Տարեցոյցին՝ իբր նուէր կցուած է երաժշտական եղանակ մը՝ զոր պատրաստած է ծանօթ արուեստագէտ Յ Սինանեան՝ Աղեքս. Փանոսեանի մէկ անտիպ քերթուածին՝ «Նաւերգ»ին համար, զոր արտատպած ենք այս թուով: Տարեցոյցին մէջ հրատարակուած են նաեւ Մուշեղ Վարդապետի, Տիկին Զ. Եսայեանի, Աղեքս. Փանոսեանի, Ա. Յարութիւնեանի, Յ. Գաղանձեանի, Ռ. Զարդարեանի, Մ. Մնակեանի, Ե. Թոշայեանի, Լ. Բիրիչեանի եւ Յ. Սինանեանի կենդանագիրները:

Մ Ո Ղ Ո Ր Ա Կ

ԻԻՆԻՕՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

ՀՐԴԵՅԻ ԵՒ ԿԵՆԱՑ՝ ՃԻԻՂ

Հաստատեալ ի Բարիզ 1828 — 1829

ՀՐԴԵՅԻ ՃԻԻՂ

Մինչ 1902ի վերջ հատուցեալ վնասք

1902ին գանձուած ապահովագրին

Դրամագլուխ եւ պահեստ

Ապահովագրեալ դրամագլուխ

274 Միլիոն Փր.

24 » »

119 » »

21 1/2 Միլիոն »

ԿԵՆԱՑ ՃԻԻՂ

Մինչ 1902ի վերջ հատուցեալ վնասք

1902ին գանձուած ապահովագրին

Ընթացիկ ապահովագրութիւնք

Դրամագլուխ եւ պահեստք

129 Միլիոն Փր.

12 » »

272 » »

158 » »

որ ընթացիկ ապահովագրութեանց գումարին հետ կը համեմատի 52.21% — ինչ որ «Իւնիօն»ի ապահովագրելոց կ'ընծայէ հսկող եւ քաջիւստութիւնն մը ՈՐՈՒՆ ՆՄԱՆԸ ԿԱՐԵԼԻ ՁԷ ԴՏՆԵԼ ԱՐԵ-ԻՆԵԼՔԻ ՄԷՋ ԳՈՐԾՈՂ ՈՒՐԻՇ ՈՒՆԷ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՔՈՎ:

Արեւելքի համար մասնաւոր սակացոյց զեղջեալ Կիներով: Նպաստաւոր պայմաններ անհամեմատ կերպով աւելի դերագանց քան ուրիշ ո՛ր եւ է ընկերութեան պայմանները: Շահաբաժիններու տարուէ տարի անմիջական վճարում, որով «Իւնիօն»ի ապահովագրուողք Ձերժ են այն վնասներէն եւ յուսալսաբարիքներէն, որոց կ'ենթարկուին միշտ այն անձինք, որ Շահաբաժիններու բարդման ՅՈՈՒԻ ԵՒ ԿԵՆԱՑԱԿԱՐ դրութեայք գործող ընկերութեանց կ'ապահովագրուին:

Ընկերութեան դրամատունն է ՕՍՄ. ԿԱՅՍ. ՊԱՆՔԱՆ, Թուրքիոյ եւ Արեւելքի Տնօրէն ՍԻՄՕՆ ՔԱՅՍԷՐԼԵԱՆ

Կենաց ճիւղին Տեսուչ ՄԻՀՐԱՆ ՏԷՐ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

Սրամպոյ, Սուրբան Համամ, Բասաժ Քաբըրճըօղլու

Դեր Գործակալութիւն, Ղալաթիա Ինայէթ Խան

Գործակալութիւնք Թուրքիոյ գլխաւոր քաղաքաց մեջ

8-10

ՀԵԼՎԵՏԻԱ

ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Հրդեհի, կենաց եւ ծովային արկածներու դեմ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԵՐԿԱՑԱՑՈՒԹԻՅՔ

Ռ. ՍԻՑ ԵՒ ԸՆԿ.

Կ-Լ-Բ., Պեդ-Բ. Թի-ԷԼ Ի-Ն., Բի- 23, 24, 25

8-10

ՓԵՆԻՔՍ ՕԹՐԻՇԻԷՆ

ԿԵՆՍՏ, ՇՐԴԵՂԻ, ԾՈՎՈՒ

ԿԱՅՍ. ԹԱԳ. ԱՌԱՆՁՆԱՇՆՈՐԸՆԱԼ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՍՏԱՏՅԱԼ ԻՎԻԷՆՆԱ 1860ԻՆ

Գրասենեակ՝ Հաճօրույց խան, քիւ. 52, 53, 54, 55, 56

Լիազօր ներկայացուցիչ՝ Գ. ՖԵՐԱՏԵԱՆ

Փէնիքս Օթրիշիէն Ընկերութեան կենաց ապահովագրութեան օրինակ մը. — 35 տարեկան մէկը որ կ'ուզէ ապահովագրուիլ Փէնիքս Օթրիշիէն Ընկերութեան 20,000 Ֆրի եւ քսանեւէինգ տարուան համար, տաքեկան 925 80 Ֆր. պիտի վճարէ եւ պայմանաժամուն պիտի ստանայ 31,266 Ֆր. հնչուն դրամ ամբողջովին, իսկ եթէ մեռնի զոր օրինակ, 10 տարիէն, իր ժառանգորդները անմիջապէս պիտի ստանան 21,314.62 Ֆր.: Այս ամէն գումարները ԱՆՈՒԱՆԱԿԱՆ չեն, այլ իրԱԿԱՆ, եւ Փէնիքս Օթրիշիէն Ընկերութիւնն այս գումարներուն վճարումը կ'երաշխաւորէ իր բոլորով:

8—10

ՕՐՈՒԱՆ ՄԵԾ ՅԱԶՈՂՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՐԻՈՐԴ ԳԵՂԱՐՈՒԵՄՏԱԿԱՆ ՅՈՒՅԱՀԱՆԴԵՍ

ՍԻՆԿԷՐ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

Բերա, Մեծ-Փողոց քիւ. 343 եւ 343 կրկին

Պօն Մարշէին դեմ

Սմէն օր ըսց է մուտքը աղատ

6—10

ՔԵՍ ԲԱԴԵՌՆԷԼ

ԿԵԱՆՔԻ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Հիմնեալ ի Բարիզ 1841

Կը գործէ ֆրանսական կառավարութեան հսկողութեան եւ հակակշռին տակ

Սկիզբէն ի վեր ապահովագրեալներու եղած վճարում ֆր. 300,000,000

Սկիզբէն ի վեր արձանագրեալ ապահովագրութիւնք » 700,000,000

Ընթացիկ ապահովագրութիւնք » 85,000,000

Դրամագլուխ եւ պահեստ » 62,750,000

Ուրեմն ընթացիկ ապահովագրութեանց գումարին վրայ պահեստի համեմատութիւնն է 74⁰/₁₀, որով ՔԵՍ ԲԱԴԵՌՆԷԼԻ ընծայած երաշխաւորութիւնը գեր ի վեր կը հանգիստանայ ուրիշ ընկերութեանց ցոյց տուած երաշխաւորութենէն:

Ընկերութեան Վարչական Խորհուրդը կազմուած է Ֆրանսայի ամէնէն նշանաւոր դրամատէրներէն:

Թուրքիոյ Վերեմ ԴԱՌՆԻԿ ԱՍՏՈՒԱՄԱՏՈՒՐ

Սթամպուլ, Սուլթան Համաժ, Բասաժ Բաղրըճօղլու

Ընկերութեան վրայ տեղեկութիւն առնելու համար գիմել

5—10

ՔՐԷՏԻ ԼԻՕՆԷԻ

VICTORIA DE BERLIN

ՅԱՄԱՔԱՅԻՆ ԵՒՐՈՊԱՅԻ

ՄԵԾԱԳՈՅՆ ԱՊԱՅՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆԸ ՎԻՔԹՈՐԻԱ ՏԸ ՊԵՌԼԷՆ

ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԱՄԷՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆ ԿԸ ԴՈՒԾԱԴՐԷ
ՈՒՆԻ ԿԵԱՆՔԻ, ՕԺԻՈՒԻ, ԱՐԿԱԾԻ, ԿՄԱՆԶ ԹՈՂԱԼԻ ՃԻՂԵՐ
Հաստատուած 1853 20 սեպտ.ին արքայական հրովարտակով և
ուղղակի կառավարութեան հսկողութեան ներքեւ :
ՎԻՔԹՈՐԻԱ ՏԸ ՊԵՐԼԷՆ կեանքի ապահովագրութիւններ ունի թէ
բժշկական քննութեամբ եւ թէ առանց բժշկական քննութեան
Առանց բժշկական քննութեան եղած կեանքի ապահովագրութիւն
ներուն վճարումները չարաթական մասնավճարներով տեղի
կ'ունենան, սկսեալ 5 դրուչէն

Ապահովադրեալ դումար 1902ին	Ֆր.	1,244,457,577
Պահէստի դրամ 1902ին	»	451,284,214

ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ԴՐԱՄԱՏՈՒՆՆԵՐԸ

Օսմ. կայս. Պանքա

Քրեաի Լիոնէ

Լիազօր Ընդհ. Ներկայացուցիչ

ՄԻՀՐԱՆ ՍԻՆԷՄ ԳԱԼՅՈՅԵԱՆ

8—10

Պոլիս, Քաղրքնորդու խան, քիւ 45 եւ 45 Ե.

PHOENIX ASSURANCE COMPANY LTD OF LONDON

Դրամազուիս եւ պահեստի դրամ Ա. Ո. 4,500,000

Տարեկան հասոյթ

Ա. Ո. 1,500,000

«ՖԻՆԻՔՍ» 121 տարիէ
ի վեր հիմնուած սոսկ
հրդեհի ապահովագրու-
թեան Ընկերութիւն մէ
եւ ցարդ հատուցած է
առաւել քան 26,000,000
Ա. Ո. փխսուց համար :

«ՖԻՆԻՔՍ» կ'ապահովագրէ հրդեհի եւ կայծակի դէմ շէնք, կարա-
սիք եւ ապրանք յոյժ նպատաւոր պայմաններով :

Դիմել առ Լիազօր Ընդհ. Դործակալ Պոլսոյ եւ Գաւառաց

Գ. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ Ղալոսփա, Վիքալիս խան, Պանք Որօմաի քով :
Զննիչ ըիսքներու (Inspecteur des Risques) Ա. ԷՆՔՍԷՐՃԵԱՆ

8—10

Պ Ա Լ Ք Ա Ն

Առանձնաշնորհեալ Ազգային Ապրոնվագրական Ընկերութիւն
Ի Ս Օ Ֆ Ի Ա

Դրամագլուխ 7,500,000 Քր.

Դրամատունք ընկերութեան՝

Պուլկար Ազգ. Դրամատուն՝ Սօֆիա, Անգլեաւատրիական Դրա-
մատուն՝ Լոնտոն, Տոլէ Պանք՝ Պերլին, Օսթ. Կայս. Դրամատուն՝
Բարիզ, Բրէտի Լիոնէ՝ Կ. Պոլիս 8—10

Գործակալութիւնք Թուրքիոյ գլխաւոր քաղաքներուն մէջ
Ընդհ. Ներկայացուցիչ Թուրքիոյ Ա Ր Շ Ա Կ Ո Ի Ն Ճ Ե Ա Ն
Կ. Պոլիս, Ղալաթիա, Պանք Օթոմանիս դէմ, Թաշմապրուն խան

ՏԻ ԼՈՈՒ ԵՈՒՆԻՈՆ ԷՆՏ ՔՐԱՈՒՆ

(The Law Union & Crown)

ԱՆԳԼ. ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹԵԱՆՅ ԸՆԿ.

Հրդեհի, Կեանքի և Արկածի դէմ՝
Հիմնուած 1825ին Լոնտոնի մէջ

Դրամագլուխ 1,500,000 Ա. Ո.
Պահեստի դրամ 4,800,000 " "

Ընդհ. Ներկայացուցիչ Թուրքիոյ
Ridley, Rowell & Co

Կալաթա, Քեօյեօղլու խան քիւ 9—10
8—10

ՈՒԷՍԴԸՐՆ

Հ Ր Դ Ե Հ Ի Դ Է Մ

ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿ.

Հիմնեալ 1851ին

Հատուցուած փնասներու գումարը Անգլ. Ոսկի 6000000

Պատրաստ դրամ եւ տարեկան հասոյթ » » 1250000

Վճարեալ դրամագլուխ » » 410000

Հրապարակիս ծանօթ ֆրանսական եւ գերմանական ընկերու-
թեանց դրամագլուխը 100,000էն աւելի չէ:

«Ուէստըրն» Ընկ.ը հրդեհի դէմ ամէն կարգի գործեր կ'ապա-
հովագրէ: Վնասները տեղւոյն վրայ եւ անմիջապէս կը հատուցանէ:

Ներկայացուցիչ Թուրքիոյ
ԳԱՌՆԻԿ ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐ

5—10

Պոլիս, Սուլթան Համամ, Բաթըրճը Օզլու խան քիւ 13

ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

ԳԻՇԵՐՈՒԿ ԵՒ ՅԵՐԵՄԵԱՅ

Կր իռլթամ ծանուցանել պատ. ազգայնոց թէ Կայս. Կառաւարութեան հրամանաւ վարժարան մը հաստատած եմ ի Բանկալթի, Նշան Թալիի Կողմը, Ռուսաց հիւանդանոցի փողոցը, թիւ 12 եւ 14 տուններուն մէջ:

Վարժարանս ունի երկսեռ մանկապարտէզ մը, երկսեռ նախակրթարան մը եւ բարձր. նախակրթարան մը միայն ազգականց յատուկ:

Դասախօսութիւնները սկսան 1/14 նոյեմբեր, երկուշաբթի օր: Աշակերտ տալ փափաքող ծնողները կը հրաւիրուին ամէն օր առաւօտէն մինչեւ կէս օր տեսակցիլ տնօրէնութեան: Հետ, տեսակցանալու համար ուսմանց ծրագրոյն եւ քննակրթական պայմաններուն:

Հիմնադիր-տնօրէն
Յ. Գ. ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ

4-10

Անկարելի է որ ընտանիք մը առանց կարի մեքենայի մնայ, բայց էական կէտն է լաւ մեքենայ մը ունենալ, որովհետեւ լաւ մեքենայ մը անթիւ եւ անհամար ծառայութիւններ կը մատուցանէ, մինչդեռ գէշ տեսակէ մեքենայ մը անվերջ դժգոհութեանց եւ տաղտուկի ազդիւր մըն է:

Բոլոր աշխարհ զիտէ թէ՛

Ս Ի Ն Կ Ե Ր

Հայրապետ ԿԱՅՍ. ՊԱՆԱՏԱՆ The Singer Manufacturing Co

մեքենան լաւագոյնն է. սոյն մեքենան ամէնէն աւելի կատարելագործութեամբ, հաստատուն եւ զիւրագործածելին ըլլալուն՝ բոլոր վանդակ աշխարհի մէջ՝ ամէն ոք Սինկերի մեքենաները կը գնէ:

Ձեռքի, ոտքի, ու ոտքի եւ ձեռքի միանգամայն

մեքենաներ կը գտնուին:

ՍԻՆԿԵՐԻ մեքենաները կը ծախուին մի միայն Սինկեր Ընկերութեան վաճառատանց մէջ:

ԲԵՐԱ { 1. Մեծ փողոց, Պօն Մառէի գէմ, Թ. 343 եւ 343 կրկին՝
2. Մեծ փողոց, Կալաթա Սէրայի Լիսէին գէմ:

ԿԱՆԱԹԱ { 1. Սինկեր խան, Թիւնէլին ետեւը.
2. Գարաքէօյ, Թրամվէյին կայարանին գէմ:

ՊՈԼԻՍ { 1. Սուլթան Համամ, Թ. 2
2. Սուլթան Պէյազիտ, Թրամվէյի կայարանին գէմ, Թ. 13

ՍԿԻՒՑԱՐ Զարը Պօյու, Թ. 120.

ՇԱՐՔԱԿԱՆ ՄԱՍՆԱՎՃԱՐՈՒՄՆԵՐ

Դասերը եւ նորոգութիւնք ձեռք.

Կասաբէալ Երաւաւորութիւնք:

Մասնաճիւղեր գաւառաց բոլոր քաղաքներուն մէջ:

Սինկերի Ընկերութեան կեդր. վարչատեղին կը գտնուի Բերա, Մեծ փողոց, Թ. 343 եւ 343 կրկին, Սարգիս Պէյ Տիւզօղլուի տունը:

4-10

«ԾԱՂԻԿ»Ի ՇՈՒՐՁԸ

Ուրախ ենք ծանուցանելու թէ յառաջիկայ թիւերով հետզհետէ պիտի կրնանք հրատարակել հետեւեալ ամբողջական գործերը.—

ՄՈՒՇԵՂ ՎԱՐԴԱՊԵՏ.—Ժողովրդային հրգերու մասին (Ուսումնասիրութիւն),

ՄՈՒՇԵՂ ՎԱՐԴԱՊԵՏ.—Կրօնքն ու լեզու (Նոր շարք),

ԲԼԿԱՏԻՆՅԻՆ.—Պարսկերէն վարժագետը գաւառին մէջ (Թատրերգութիւն հինգ արարուածով),

Ս. ԱՆՐԱՆԵԱՆ.—Վիպակ մը,

ԼԵՒՈՆ ՔԻՐԻՇՃԵԱՆ.—Կոնջ լուծը (Վէպ),

ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆ.—Լեռան ծագիկ (Վէպ),

ՏԻԿԻՆ ԷԼՋԷ ՖՐԱՊԱՆ.—Անիծուած վայրը (Վիպակ),

ԵՆՈՎԷՔ ԱՐՄԷՆ.—Պարսկերէն լրագրութիւնը (Ուսումնասիրութիւն),

ՄԷՐՈՒՏԷՍ.—Կեանքի անսարաններ,

ԷՏԿԱՌ ՊԼՈՒՅ.—Գրչագիրներու արուեստը արեւելեան երկիրներու մէջ (Ուսումնասիրութիւն),

Նաեւ մասնաւոր Ուսումնասիրութիւններով պիտի ծանոթացուին աշխարհի խոշոր գիտութիւններու աղբիւրը գրականութիւնները՝ իրենց անցեալովն ու ներկայ վիճակով։ Այս մասին՝ մանրամասնաբար պիտի գրենք յառաջիկային։

Նոյնչափ ուրախութեամբ կը ծանուցանենք նաեւ թէ «Ծաղիկ»ի աշխատակիցները հետզհետէ կ'աւելնան։ ԱՂԵՔՍ. ՓԱՆՈՍԻԱՆ այսուհետեւ ալ պիտի շարունակէ իր պատուաբեր աշխատակցութիւնը նուիրել մեզի։ Մօտ ատենէն բարեբաղդութիւնը պիտի ունենանք նաեւ հիւրնկայելու ուրիշ վարպետ մը՝ ԹՈՎՄԱՍ ԹԷՐԶԵԱՆը որ երկար ժամանակէ ի վեր հեռու կը մնար մեր գրական կեանքէն, առանց սակաւն գրելէ հրաժարելու։ Ապահոված ենք աւելցուն ՏԻԿԻՆ ԶԱՊԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆԻ եւ ՔՐԻՉԱՆԹԷԼԻ աշխատակցութիւնը։ ՔՐԻՉԱՆԹԷԼԻ՞ գրեթէ «Ծաղիկ»ի ամէն թիւերուն մէջ տրամադրելի քանի մը էջ պիտի ունենայ, իր սրամիտ եւ անստղիտ ֆանթազիներուն համար։

Ա. Աղբիւանի վիպակին շարունակութիւնն ու Խայրէտաին Պարպարոսայի նուիրուած յօդուածներու շարքին վերջին մասը ըստ իսկուեցանք յաջորդ թիւին ձգելու։